

ROMOLÓGIA

2014, ősz-tél

A gyűjtemények tematikáját választottuk e számunk középpontjába, de a választáskor nem is gondoltuk, hogy a látszólag egyszerűen „megfejtendő” téma mennyire összetett és hány dilemmát vet majd fel a szerkesztés során. Az anyagok válogatásakor a határoló kerítést valahol a hagyományos értelemben vett gyűjtemény fogalom mentén raktuk le, ám ahogy újabb és újabb ötletek merültek fel, ezt a mezsgyét mindig kijebbe és kijebbe kellett tolnunk. A gyűjtemények köre erősen differenciált. Válogathattunk volna a gyűjtési kör szerint, de nehezen meghúzható az a határ, ami a klasszikus, múzeumi jellegű tárgyi anyagoktól korunk digitális adatbázisaig terjed. Ebbe a sorba beleférnek a nyomtatott dokumentumok, de ugyanúgy az elektronikus archívumok. A tudományos közlemények mellett a sajtómegjelenések, a szakszövegek mellett a kutatói adatbázisok is.

Válogathattunk volna tulajdonosi kör szerint, amely az állami kezelésben lévő gyűjteményektől a különböző intézmények által összegyűjtött, alapítványi tulajdonban lévő kollekciókon át egészen a magángyűjteményekig terjed, s e szempontból sem láttuk indokoltnak a kirekesztést.

Hol kezdődik egyáltalán a gyűjtemény? Hány darabnak kell ahhoz lenni, hogy besoroljuk e körbe? E szempontból sem találtunk szakmailag védhető kapaszkodót.

Egy dolog azonban határozottan kirajzolódott a szerkesztői folyamat során. Bármely gyűjteményi kört nézzük is, Magyarországon széles bázisa és nagy hagyományai vannak a cigánysággal kapcsolatos archiváló munkának. Ez a tevékenység azonban széles körben nem ismert, csak egy szűk szakember gárda követi nyomon annak eredményeit, s használja a gyűjteményekben rejlő potenciált, pedig az ismeretterjesztéstől az oktatásig, vagy akár a cigányság társadalmi integrációjáig, a róluk élő sztereotip képek árnyalásáig számos területen lehetne építeni ezekre a lehetőségekre.

Ha csak a klasszikus muzeológiai alapokat vesszük szemügyre, s összevetjük a külföldi példákkal, láthatjuk, hogy ha problémák akadnak is, valójában nincs szégyellni valója a magyarországi kultúrpolitikának. Sem céljaikban, sem tárgyi anyagaik mennyiségében, gyűjtőkörük jellegében, sem kiállítási struktúrájukban és minőségében nem képviselnek más kvalitást a hazai kollekcióinkhoz képest a szomszédos országokban, vagy akár a kontinens nyugati felén működő gyűjtemények. Az archiváló munka egyéb területein is hasonló korszerű szemléletet és eredményeket tudunk felmutatni. Legfeljebb gyűjteményes anyagaink ismertségének növelésére, menedzselésére, PR-ére lehetne nagyobb gondot fordítani Magyarországon. Ki kéne iktatni továbbá a párhuzamosságokat, az ellenérdekeket, az „egy lépést előre, kettőt hátra” típusú fejlesztéseket. (Ezekre szövegeink utalnak.) S itt már nem is csak a muzeológiai területről beszélünk...

Romológia – 2014, ősz-tél – Magyarországi roma-cigány gyűjtemények

Magyarországi
roma-cigány
gyűjtemények

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség
www.ujszachenyiterv.gov.hu
06 40 638 638

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

IMPRESSZUM

Romológia folyóirat

A lap megjelenik negyedévente
II. évfolyam, 6–7. szám, 2014. ősz-tél

Főszerkesztő/general editor: Cserti Csapó Tibor

Szerkesztőség/editorial board: Beck Zoltán, Orsós Anna, Varga Aranka

Vendégszerkesztők/guest editors: Cserti Csapó Tibor – Nagy Pál – Szuhay Péter

Rovatvezetők: Cserti Csapó Tibor, Orsós Anna, Varga Aranka

Tervezőszerkesztő, arculat és tördelés/design and formatting: Kiss Tibor Noé

A borító Szénássy Alex festményének felhasználásával készült.

A Galéria rovatban elhelyezett képeket a PTE BTK Romológia és

Nevelésszociológia Tanszék gyűjteményének festményeiből válogattuk

A SPOT rovat interjúit Cserti Csapó Tibor készítette

Kiadja/Published by the: Wlisslocki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI
Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont,
Pécs

Felelős kiadó/responsible publisher: Orsós Anna

A szerkesztőség címe, elérhetőségei: PTE BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

E-mail: romologiafolyoirat@pte.hu

Web: www.romologiafolyoirat.pte.hu

Készült a Bolko-Print nyomdájában (7623 Pécs Rét u. 47., ügyvezető: Szabó Péter), 200 példányban

ISSN 2064-1257

Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén, elérhetőségein

TÁMOP-4.1.1.D-12/2/KONV-2012-0009

Komplex hallgatói szolgáltatások fejlesztése hátrányos helyzetű hallgatók részére a Wlisslocki Henrik Szakkollégium szervezésében

TARTALOM

5 Bevezető

ALAPPONT

- 9 Cserti Csapó Tibor: A roma/cigány kultúra muzeális, tárgyi gyűjteményei Magyarországon

SZÉLRÓZSA

- 44 Neményi Mária: Roma kutatások az MTA Szociológiai Kutatóintézetében
- 64 Binder Mátyás: A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon
- 79 Benedek Katalin: A cigány mesegyűjtés és mesekutatás eredményei
- 96 Kállai Ernő: Romológiai kutatások az MTA Kisebbségkutató Intézetében
- 102 Dobos Balázs: Roma politikai pártok a roma sajtó tükrében
- 108 Molnár István Gábor: Régi Újpest cigányai
- 110 Hajnóczky Tamás : Titkos ügységek a pártállam cigánypolitikájából
- 144 Gergye Eszter: Bódi Zsuzsanna munkásságáról
- 146 Oláh Anita: A cigányság múltja megelevenedik – A pécsi Rácz Aladár Közösségi Ház

KITEKINTŐ

- 150 Cserti Csapó Tibor: A roma, cigány népcsoportok történelmi és kulturális emlékeit gyűjtő múzeumok Nyugat- és Közép-Európában
- 166 Siobhan Spencer : The Heritage Keeper – Gordon Boswells Romany Museum
- 169 Siobhan Spencer : A „hagyaték” őrzője – A Gordon Boswells Romany Museum
- 172 Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López: Museums and Zambra in the Sacromonte (Granada, Spain)
- 176 Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López: Sacromonte múzeumai és cigány flamenco táncai

NAPLÓ

- 181 W. Müller Judit: „A lágerék népe – Névtelen romák
holokausztja” című konferenciakötet
184 Magyarországi cigány/roma gyűjtemények áttekintő táblázata
188 Máté Mihályról

SPOT

- 129 Orsós Zoltán: Látogatás a Kugler Art Galériában
141 Csonka Norbert Dávid: Beszámoló a Néprajzi Múzeum
*Megvetés és önbecsülés – Igaz történet Üstfoltozóról,
Drótostótról és Teknőscigányról* című kiállításáról

Bevezető

2013 őszén láttunk neki e szám tervezésének, amikor értesültünk arról, hogy egykori tanítványunk, későbbi kutatótársunk, kollégánk, Máté Misi érthetetlen módon már nincs köztünk. Róla olyan képek égtek az emlékezetünkbe, ahogy mindig figyel, s lecsap, ha valami új kiadványt, anyagot, forrást lát, s begyűjti, katalogizálja, rendszerezi azokat; vagy ahogy beszélgetéseink során segítségül közbe-közbevet egy általa nemrégiben megismert és archivált szöveget, kiegészítve kutatási adatainkat. Azt gondoltuk, mit is adhatnánk a „nagy gyűjtőnek és rendszerezőnek” emlékül, mint egy olyan folyóirat számot, ami a hazai roma, cigány gyűjtemények témáját dolgozza fel – ráadásul hiánypótlónak is éreztünk egy ilyen összefoglaló, áttekintő tematikát.

Hogy a feladat nehézsége minden várakozásunkat felülmúlta, az látszik abból, hogy egy év telt el kezdeti nekibuzdulásunk óta, s koránt sem teljes a kép, amit az olvasó most kezébe fog. Olyan komplex ez a témakör, hogy teljességre nem is törekedhetünk – egyrésztől szerencse, hogy annyi minden van hazánkban, ami a cigányság kulturális örökségének megőrzése érdekében archivál, kutatásban, vagy csak a mindennapi érdeklődésben forrásként használható, s erre a bőségre csak az anyaggyűjtés során döb-bentünk rá teljességgel. Másrésztől maga a gyűjtemény fogalom is nehezen megfogható, s nehéz meghúzni a határait.

Amikor felmerült a Romológia folyóirat gyűjteményes különszáma, abból indultunk ki, hogy gyűjtemények azok a tudományos intézményekben és közgyűjteményekben található kezdeményezések, amelyek akár több tárgyi csoportban (tulajdonképpen teljességre törekedve), akár valamely tematikus részegységre koncentráva, cigányokra vonatkozó tudást, dokumentumokat és tárgyakat gyűjtenek egy helyre. A gyűjtemény fogalmának meghatározásakor első körben nem az ún. etnikai reprezentáció, hanem a tudományos megismerés jelentette az elsődleges kritériumot. Tekintetbe véve persze, hogy némely gyűjtemények akár az anyaguk egészét, akár egy részét ki is állítják, bemutatják nagyobb közönségnek, nem csak egy szűkebb tudományos vagy kulturális indíttatásból érdeklődő csoportnak.

A cigányokra vonatkozó tudás komplex összegyűjtésének és feldolgozásának gondolata a legrégebben – több évtizede – a néprajztudományban merül fel újra és újra. Ezért az erre vonatkozó megfontolások jelentették a kiindulást. Ebben a témában a hazai néprajz vezető alakjai is többször megszólaltak. Egy Központi Magyar Roma Adattár, a Cigány Múzeum, vagy egy Cigány Lexikon létrehozása mind ennek a berkeiből indultak el és tematizálták évtizedeken keresztül a roma közélet és sajtó megszólalásait.

Az adattár-múzeum-lexikon hármasságe¹ sohasem valósult meg, de részterületek igen. Idetartozik a gyulai múzeum, Szuhay Péterék törekvése a Néprajzi Múzeumban és Gémes Balázs törekvései is Szekszárdon.

Visszatérő módszertani dilemmaként merült fel állandóan ezeknek a gyűjteményeknek a szervezésekor, hogy a cigányokra vonatkozó tárgyak, képzőművészeti alkotások és dokumentumok (könyvek, iratok) egy közös tematikus gyűjteménybe szerveződjenek-e, vagy ott legyenek, ahová tárgyilag tartoznak. Ez azért fontos, mert jelenleg nincs olyan múzeum, sem kulturális vagy tudományos intézmény, ahol az ilyen tudás és anyag egyben lenne komplexen. Hasonló viták egyébként szomszédos országokban is folytak mostanában, Romániában pl. a történeti forráskiadás kapcsán Viorel Achim és Petre Petcut között.

A gyűjtemény fentebb említett fogalma szerkesztőségi megbeszéléseink során, közös gondolkodásunk eredményeként továbbiakkal egészült ki. Alapvetően az volt ugyan a cél, hogy a tárgyi kultúra értékeit őrző, illetve a szellemi kultúra írásos dokumentumait összegyűjtő muzeális és könyvtári jellegű intézményeket vizsgáljuk, de az intézmények gyűjtésekor és rendszerezésekor rá kellett döbbernünk, hogy nehéz a téma határait kijelölni; amint a festészet mellé beengedjük a fotóművészet alkotásait (s miért ne tenénk?), máris helyet követelnek maguknak a sajtófotók, sajtóarchívumok, s akkor miért ne kerülhetnének szóba a sajtó írásos termékei (ezek is a kultúra részei és fontos dokumentumok). Ha bekerülnek a válogatásba a „nagy” kutatók múzeumokban őrzött személyes anyagai, dokumentumai, miként rekeszthetnénk ki az ugyanilyen jelentőségű, csak éppen múzeumokba még nem került, időben hozzánk közelebb álló kutatási dokumentációkat? Ha gyűjteménynek számítanak a könyvtári állományok (márpedig miért ne volnának azok?), akkor a magántulajdonban lévő könyvtári jellegű gyűjtések is helyet követelnek maguknak. Ha foglalkozunk papír alapú dokumentációkkal, miért rekeszthetnénk ki az elektronikus média felületeit, hiszen információközpontú világunkban egyre inkább e felé tolódik át az archiváló tevékenység, s a kutatói munka is. Így a már-már kezelhetetlenné növekedett téma.

A kutatói gyűjteményeket szintén nagy jelentőséggel bíró archívumoknak tekintetük. Ezek azért fontosak, mert hagyományosan a történettudomány és a szociológia körébe tartozó reprezentációk a kellenél kisebb mértékben jelennek meg a hagyományos gyűjteményként értelmezhető (eltekintve néhány ellentétes koncepciótól, pl. az egykori szekszárdi kutatóintézet egy ideig Gödöllőn kezelt gyűjteménye, illetve néhány regionális kezdeményezés). A fontos gyűjtemények értelmezhetők egyfajta tudás- és dokumentáció „felhalmozásokként”, s ily módon kutatásokhoz és kutatókhoz is kell, hogy kapcsolódjanak.

Ekkor viszont a terjedelmi korlátok kezdtek felhőket úsztatni homlokunkra. Hogy fog ennyi minden beleférni egy lapba?

Végül is az élet maga segített megszűrni az itt megjelenő írásokat. Összeállítottunk ugyanis egy teljességre törekvő listát (lásd lapunk *Napló* rovatában) minden, a látókö-

1 Lásd erről Voight Vilmos írását: A honi cigány néprajzi kutatás első nagy nemzedéke. Napkút, 2006. november – VIII. évfolyam 9. szám. Cigánykép. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/005.htm

rünkbe került „gyűjteményről”. Azt a koncepciót kívántuk követni, hogy egy-egy gyűjtemény bemutatására nem lehet autentikusabb személy az adott anyag kezelőjénél, kurátoránál. Ezért a vendégszerkesztőink által összerakott és rendszerezett listán szereplő roma tematikájú gyűjtemények munkatársait kértük fel, írjanak saját anyagaikról, azok történetéről, az általuk végzett munka jellegéről. Meglepődve tapasztaltuk azonban, hogy az ismételt megszólítások ellenére milyen kis számban reagáltak és voltak hajlandók anyagot adni számunkra. Nem ismerjük ennek a néma ellenállásnak az okait. Feltételezésekre bocsátkozhatnánk (elfoglaltság, időhiány, egymással való rivalizálás, lapunk nem kellő ismertsége, vagy a velünk szembeni fenntartások?), de nem ez a feladatunk. Mindenesetre nem akarván kihagyni a lapból a téma szempontjából nagyon fontos intézmények, szervezetek zömét, magunk vállalkozunk, hogy valamiféle spektrumot – ha nem is hiánytalanul teljes képet – adjunk ezekről a gyűjteményekről. (Lásd az *Alappon*t rovat írását!) Miután ebben nagyobb hangsúlyt kapnak a tárgyi jellegű gyűjtemények, az egyéb reprezentációkat a *Szélrózsa* rovat jeleníti meg. A *Kitekintő* rovat célja, hogy külföldi gyűjtemények, múzeumok példáival vizsgálja meg, előrébb tartanak-e e munkában más országok szakemberei, s milyen példákkal szolgálhatnak a nem kevés dilemmával és problémával, nehézséggel küzdő magyarországi cigány gyűjteményezési tevékenység számára. A *Napló* ezúttal még egy kötet ismertetővel járul hozzá gyűjteményes tematikánkhoz. A *Galériában* pedig – hogy egy kicsit haza is beszéljünk – a pécsi Romológia Tanszék festményei közül mutatunk be párat.

Bízunk abban, hogy e folyóirattal tudunk valamit hozzátenni az olvasónak a tudományos kutatás és a kultúrkinccs megismertetése szempontjából egyaránt jelentős szerepet hordozó gyűjteményekről már meglévő ismereteihez. Ami e nyomtatott anyagból kényszerűen kimarad, azt lapunk elektronikus felületén igyekszünk pótolni, illetve arra kérjük az olvasót, gyarapítsák maguk is ezt az internetes információs bázist az egyes gyűjteményekről most még hiányzó ismertetőik megírásával, archívumok bemutatásával. Írásaikat várjuk szerkesztőségünk címére!

A szerkesztők, 2014. ősz

ALAPPONT

- 9 Cserti Csapó Tibor: A roma/cigány kultúra
muzeális, tárgyi gyűjteményei Magyarországon

Cserti Csapó Tibor

A roma/cigány kultúra muzeális, tárgyi gyűjteményei Magyarországon

SUMMARY

Museum and material collections of gypsy/roma culture in Hungary

This study is dedicated to that collecting and archival activity which are going on the scope of different institutions and organisations in Hungary for preserving the cultural heritage of gypsy population in the country.

First of all we had to define the concept of "collection". We accepted a wide definition for this: collection is every activity of different organisations aiming at collect knowledge, documents or material subjects to one place. So we will interpret the museums in Hungary which collecting gypsy or roma heritage and ethnography, open air museums of architect, works of fine and contemporary arts by gypsy painters and so on; after it we will introduce different bibliographical and librarial collections, archives of real or electronic documents. Of course this way leads to the web sites of gypsy public life, policy and media. The material mentions collections dealt by the state, civil organisations or privat persons. We think important the materials of different researches or research centers on the roma people, society, history, ethnography or other gypsy topics. The documentations of different exhibitions conneting to gypsies got into the text too and also the published or archived collections of gypsy music, literature, dances.

This is a never ending row of collections, that's why a this kind of summarising study can't be holistic and perfect, we just want to give a short insight to this rich range of possibilities in Hungary to get acquainted with the roma culture and it's records.

A Romológia folyóirat e számának kezdeti tervezésekor, amikor célként tűztük ki, hogy egy kiadvány keretében összefoglaljuk azt a gyűjtő tevékenységet, amelyet különböző intézmények, szervezetek végeznek cigány/roma népességünk kulturális értékeinek összegyűjtéséért és megőrzéséért, azt a koncepciót kívántuk követni, hogy egy-egy gyűjtemény bemutatására nem lehet autentikusabb személy az adott anyag kezelőjénél, kurátoránál. Nem tudnánk azonban ilyen módon ezt a széles körű és számos helyen folyó tevékenységet kellő hangsúllyal és részletezettséggel lefedni. Nem akarván kihagyni a lapból a téma szempontjából nagyon fontos intézmények, szervezetek egyikét

sem, magunk vállalkozunk arra, hogy valamiféle spektrumot – ha nem is hiánytalanul teljes képet – adjunk ezekről a gyűjteményekről.

Összefoglaló írásunkban arra törekszünk tehát, hogy áttekintsük azokat a hazai gyűjteményeket – s ezeket röviden be is mutassuk –, amelyek a magyarországi cigányság tárgyi és szellemi kultúrájának megőrzése szempontjából meghatározó jelentőségűek. Az anyaggyűjtés során a gyűjtemény fogalmat a legtágabban értelmeztük. A téma megköveteli, hogy a hagyományos gyűjtemények mellett ne hagyjuk figyelmen kívül az archiváló tevékenység számos egyéb terepét sem¹. Említésre kell kerüljenek az egyes tudományterületekhez kapcsolódó dokumentáció szempontjából fontos levéltári jellegű köz- és magángyűjtemények, egyes hazai kutatóműhelyek cigánysággal kapcsolatos kutatásainak adatbázisai, de a gyűjtemények körébe sorolhatók a különféle médiumok cigány népséggel kapcsolatos archív adattárjai is. Mindezt Nagy Pál és Szuhay Péter gyűjtése és rendszerezése alapján tesszük.²

Terjedelmi okokból viszont e bőséges anyagból a lap nyomtatott változatában csak a muzeális jellegű gyűjteményeket mutatjuk be. A dokumentációs jellegű anyagokat, archívumokat, könyvtárakat, elektronikus és papír alapú sajtó archívumokat is tárgyaló bővebb tanulmány a folyóirat elektronikus felületén érhető el.³

Országos jelentőségű, muzeális jellegű közgyűjtemények

A képzőművészeti gyűjteményeket bemutató írásunk nem mehet el az elmúlt évtizedeket meghatározó roma közéleti téma, az önálló cigány múzeum, illetve a Kortárs Roma Galéria létrehozásának folyamatosan napirenden lévő, ám mégis nehezen alakuló gondolata mellett.

Az önálló roma galéria létrehozása folyamatosan ott lebeg a közélet témái közt, a szándékok ellenére azonban érdemi előrelépés az ügyben nem történt és ebben nagy szerepe van a roma értelmiség különböző körei közt meglévő érdekellentéteknek is. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma romaügyi miniszteri biztosa már 2004. elején kezdeményezte az első roma galéria létrehozását a Budapest Dohány utcai OCÖ⁴-székház alagsorában. Daróczi Ágnes kisebbségkutató, roma közéleti szereplő a Népszabadság hasábjain tiltakozott azonban a helyszín ellen: „a Cigány Múzeum létrehozásáért a magyarországi cigány értelmiség több generációja küzdött, nem végződhet ez a küzdelem az OCÖ pincéjében”.⁵

2005. márciusában a ROMAMOMA csoport⁶ *Kortárs Művészeti Múzeumot akarunk*

1 Lásd a bevezetőben leírt dilemmákat a gyűjtemény fogalmáról és értelmezéséről!

2 Ld. Napló rovat táblázatos anyaga a hazai cigány/roma gyűjteményekre vonatkozóan!

3 http://romologiafolyoirat.pte.hu/?page_id=325

4 Országos Cigány Önkormányzat, ma Országos Roma Önkormányzat

5 <http://www.frokk.hu/hirarchivum/12-divatbajottunk> (letöltés: 2015. 01. 10.)

6 A ROMAMOMA egy projekt és munkacsoport, annak az aláírásgyűjtő akciónak az elnevezése, amit kortárs roma művészek és értelmiségiek közösen kezdeményeztek, egy kortárs cigány képzőművészeti intézmény létrehozásáért. Egyik alapítója Junghaus Tímea. Az ország hét gyűjteménye (Néprajzi Múzeum, Kecskeméti Naiv Múzeum, Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház-Romano Kher, Magyarországi Roma Parlament, Magyar Művelődési Intézet, Nógrádi Történeti Múzeum, nem számolva a kisebb, önkormányzatokon létrehozott gyűjteményekkel)

címmel aláírásgyűjtő akciót indított Junghaus Tímea vezetésével, s többedmagával⁷ felhívást intézett a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumához a kortárs roma képzőművészeti gyűjtemény és galéria megalapítása érdekében. (Szuhay, 2001)

A NKÖM romaügyi miniszteri biztosa közben megnyitotta az első roma kortárs művészeti galériát az OCÖ székházában 2006 májusában. (Junghaus, 2009) Ez azonban nem vág egybe a roma értelmiség RomaMoma által reprezentált köreinek elképzelésével. A gyűjteményről ld. később! A RomaMoma miután bekapcsolódott a múzeum létrehozásáról szóló, régóta tartó vitába, éles gondolkodásbeli váltással olyan intézményt képzelt el, amely kifejezetten kortárs művészettel foglalkozik, és korszerű módon csatlakozik az európai kortárs művészethez is. (Nagy G, 2005)

Kérdés az is, hogy a roma képzőművészet mellett szükség lenne-e a cigány/roma néprajzi gyűjteményi anyag egyberakására, bemutatására, s ha igen, erre hogyan, milyen formában kerülhet sor. (Kállai, 2010) E képzőművészeteken túlmutató, tágabb gyűjtőkörű önálló roma muzeális intézmény létrehozásának gondolata jóval korábban merült fel, mint a képzőművészeti anyag egybegyűjtéséé. Először a II. világháború utáni időszakban, Erdős Kamill néprajzkutató tevékenysége során került előtérbe az ötlet. A kutatónak az volt a nagy álma – azonban beteljesületlen maradt – hogy az általa összegyűjtött tárgyi és szellemi emlékekből önálló cigány múzeumot hozzon létre. Az országos cigány múzeum működését a gyulai múzeum keretei között képzelte el, terve véghezvitelére azonban korai halála miatt nem kerülhetett sor. Hagyatékának jelentős része napjainkban a gyulai Erkel Ferenc Múzeumban található.

Az 1970-es években ismét felmerült a cigány múzeum létrehozásának gondolata. 1985-ben egy művelődési minisztériumi előterjesztésben fogalmazták meg az akkor már etnikai kisebbségként elismert cigányság tárgyi és szellemi kultúrája kutatásának és közzétételének szükségességét és egy múzeum fontosságát ebben a folyamatban. (Papp, 2005) A cigány múzeum tényleges létrehozásával azonban csak a kilencvenes évektől kezdtek komolyabban foglalkozni.

Az országos roma múzeum létrehozása annak támogatói szerint egyrészt azért indokolt, mert a többségi lakosságnak nincs átfogó és valós képe a több száz éve Magyarországon élő cigány emberekről, így az intézmény jelentős szerepet vállalhat a többségi lakosság szemléletének formálásában. Az új múzeum fontos lenne a hazai cigány közösségek számára is, azonosságtudatuk, identitásuk erősítése és az önreprezentációjuk megteremtése érdekében. „Ugyanakkor a szakemberek szerint Magyarország rendelkezik a legtöbb és a legértékesebb kiállítható anyaggal Európában, amely a romák történelmét és kultúráját képes feltárni, összekapcsolásuk és bemutatásuk szándéka azonban az érdeklentétek és pénzhiány miatt sorra megghiúsult.” (Papp, 2005)

A múzeum anyagának megalapozó gyűjtése a rendszerváltás előtt több úton indult el. A cigány értelmiség 1979-ben megrendezte az első Autodidakta Cigány Művészek Országos Kiállítását. A tárlatokon részt vevő művészek munkáiból gyűjteményt hoztak létre, amelyet jelenleg a Magyar Művelődési Intézet Roma Kultúra Osztálya őriz és bővíti folyamatosan. A Magyar Művelődési Intézet anyaga mellett jelentős gyűjteményt

több mint négyezer műtárgyat vásárolt fel (1979 és 2005 között), ennek ellenére a roma vizuális művészet a mai napig nem tanulmányozható állandó kiállítás keretében.” – fogalmaz a petíció.

- 7 Balogh Tibor, képzőművész, Csámpai Rozi, festőművész, Horváth Kálmán, festőművész, televíziós bemondó, Junghaus Tímea, független kurátor, Omara, festőművész, Vári Zsolt, festőművész

GALÉRIA

Jovánovics László: Ég és föld (1997)

mondhat magáénak a Néprajzi Múzeum is. A Néprajzi Múzeum munkatársai Szuhay Péter főmuzeológus vezetésével 1989-re összeállítottak, majd bemutattak egy, a magyarországi cigányság tárgyi és szellemi kultúrájával foglalkozó kiállítási anyagot.⁸ (Szuhay, 1994) Az első kiállítást 1993-ban egy újabb követte⁹, majd további bemutatók. A kiállítások sorsát élénk szakmai érdeklődés kísérte, így alkalom nyílt az esetleges bővítés átgondolására. A Magyarországi Soros Alapítvány jelentős összeggel támogatta a roma képzőművészeti gyűjtemény létrehozását, valamint az 1998. évi *Romák Közép- és Kelet-Európában* című nemzetközi kiállítás előkészítését. A célok később egy roma múzeum alapítására módosultak. A Soros Alapítvány közfinanszírozási szerepének csökkenésével megszűntek azonban a támogatások, így a leendő önálló kiállítás anyagát is a Néprajzi Múzeum roma gyűjteményéhez sorolták. 2005-ben merült fel annak a gondolata, hogy ez a gyűjtemény önálló épületet kapjon, technikailag azonban a Múzeum tulajdonában maradjon az anyag. Erről a kérdésről szakmai egyeztetések kezdődtek az akkori Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának illetékeseivel. A tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. (Kállai, 2010)

A harmadik vonalon a Fővárosi Önkormányzat Cigány Háza, a Romano Kher indult el a cigány gyűjtemény megvalósítása felé. A Romano Kher, mint kulturális intézmény

8 „A társadalom peremén. Képek a magyarországi cigányok életéből” című tárlat

9 „Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy” című kiállítás

1982 óta vásárolt már képzőművészeti alkotásokat. Folyamatosan szerveztek alkotótáborokat és eszközvásárlási és egyéb támogatásokat nyújtottak az alkotóknak. Az így létrejött gyűjtemény széles keresztmetszetét mutatja be a magyarországi roma festészetnek és szobrászatnak. (Kállai, 2010) 80-90 alkotó mintegy 1100-1300 műve alkotja ezt a kollektívot.¹⁰ Az intézményt azonban később megszüntették és a gyűjtemény sorsa bizonytalanná vált (ld. később!).

A negyedik gyűjtőintézményként a Magyarországi Roma Parlament lépett színre. A Roma Parlament épületében összegyűjtött festmények jelentős részét azonban hely hiányában nem tudták kiállítani, ezért a szervezet vezetője, Zsigó Jenő is évek óta küzdött már egy önálló roma múzeum létrehozásáért.

Ezekén kívül cigány művészek alkotásai megtalálhatók voltak még többek között a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban, a kecskeméti Magyar Naiv Művészek Múzeumban, a pécsi Rácz Aladár Közösségi Házban, az Országos Roma Közérdekű Múzeális Gyűjtemény és Kiállítási Galéria gyűjteményében, a Roma Parlament Balázs János Galériájában és más roma civil szervezeteknél. A múzeum ügye a 80-as, 90-es években is vissza-vissza köszön többek között Gémes Balázs, Voight Vilmos, Bencsik János, Kárpáthy Gyula törekvéseiben és megnyilvánulásaiban.

2006-ban, ha nem is egy komplex múzeum, de egy Kortárs Roma Galéria létrehozására majdnem sor került. Ennek keretében a kulturális tárca bérbe vett egy 180 m²-es helyiséget az V. kerületi önkormányzattól a Tüköry utca 5. szám alatt, melyet a Kortárs Roma Galéria kialakítására szántak. Az intézmény a kulturális tárcához tartozó Magyar Művelődési Intézet keretén belül jött volna létre, ezzel biztosítva a technikai, szakmai és infrastrukturális hátteret a hatékony működéshez.¹¹ A galéria végül nem nyitotta meg a kapuit, a projektet a kulturális tárca felfüggesztette a kerületi önkormányzat és tárca közti tulajdoni vita miatt. (Kállai, 2010) De közben megnyílt a hiányt pótolandó az OCÖ székházban a már fent említett tárlat.

2006-ig működött közben az Országos Cigány Önkormányzat által Kőbányán fenntartott¹² Országos Cigány Kulturális és Információs Központ, amely kiállítóhelyként is funkcionált. A központot elsődlegesen az elhelyezkedése miatt kevesen látogatták, pedig jelentős képzőművészeti gyűjteménnyel is rendelkezett. 2006-ban az intézmény egy tüzeset következtében használhatatlanná vált. (Kállai, 2010)

Ekkorra azonban minden eddiginél határozottabb és homogénebb törekvés fogalmazódott meg a cigány értelmiség részéről egy új országos szintű – múzeumot, színházat magába foglaló, a roma kultúrát kutató – intézmény létrejötte érdekében. (Zeisler, 2008) A Roma Integráció Évtizede Program kapcsán merült fel a lehetősége egy országos roma komplex kulturális központ létrehozásának. A projektet az Oktatási és Kulturális Minisztérium, a Miniszterelnöki Hivatal, az Önkormányzati Minisztérium és a Fővárosi Önkormányzat együttműködésével tervezték megvalósítani.¹³ A tervek szerint az intézményben egy múzeum is működne, amely helyet adhatna a kortárs képzőművész-

10 Kortárs Roma Galéria nyílik Pesten. RomNet (2006) http://www.romnet.hu/hirek/2006/04/06/kortars_roma_galeria_nyilik_pesten (letöltés: 2015. 01. 10.)

11 Kortárs Roma Galéria nyílik. 2006. április 4. (letöltés: 2015. 01. 12.) <http://www.nefmi.gov.hu/kultura/2006/kortars-roma-galeria>

12 Budapest, X. kerület, Gyömrői út 103.

13 1105/2007. (XII. 27.) Korm. határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervhez kapcsolódó, a 2008-2009. évekre szóló kormányzati intézkedési tervről. (letöltés: 2015. 01. 12.)

szeti gyűjteménynek. Az érintettek között sokáig nem született megegyezés az intézmény helyének és működési körülményeinek kérdésében. Ennek az állami felelősségvállalással működő országos roma kulturális központnak a finanszírozás előkészítését tűzte ki végül is célul 2008 végéig a 1105/2007. (XII. 27.) kormányhatározat.

A 1496/2011. (XII. 27.) kormányhatározat emelte a központ létesítését a TIOP 2011-2013. évi akciótervének keretei közé.¹⁴ A kezdetben *Világsátor* néven ismert Roma Kulturális Központot az ország több városában (Székesfehérváron, Miskolcon, Ózdon) is megkísérelték megvalósítani, de mindenhol a helyi lakosság, vagy a helyi politikai lobb ellenállásába ütközött.

A később már Országos Cigány Információs és Művelődési Központ (OCIMK) néven futó projekt keresztülvitelére 2014. elején írtak ki pályázatot. Az Új Széchenyi Terv keretében megjelent a TIOP-1.2.6-14/1 kódszámú, „Multifunkcionális Nemzetiségi – Roma Módszertani, Oktatási és Kulturális Központ infrastrukturális feltételeinek kialakítása” című pályázati felhívás¹⁵ már a Dél-Dunántúl irányába terelte a fejlesztést. A kiírás szerint a Dél-Dunántúlon a Multifunkcionális Nemzetiségi – Roma Módszertani, Oktatási és Kulturális Központ kialakítása történne meg 1 md Ft értékben, illetve Észak-Magyarországon, és az Észak-Alföldön ennek különböző szolgáltatások biztosítására alkalmas helyi szinterei kerülnének kialakításra további 700 millió Ft keretből. A pályázatok benyújtási határideje 2014. április 30. volt,¹⁶ nyertest is hirdettek, de a mai napig nem történt szerződéskötés. Az azonban látszik, hogy az új elgondolás értelmében a Pécsi Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft., valamint két partner egyetem (PTE, Miskolci Egyetem) és a környező települések bevonásával jönne létre a központ.

Annak ellenére, hogy tehát sem az önálló roma múzeum, sem a szűkebb tematikájú, csak a képzőművészeteket bemutató gyűjtemény felállítására nem került sor mindenkit megnyugtató módon, meglepően széles tárháza van hazánkban, s sok gyűjteményben fellelhetők darabjai mind a roma képzőművészeteket reprezentáló, mind a szélesebb körű tárgyi és írásos kollekcióknak. Ezek közül első körben az országos jelentőségű gyűjteményeket mutatjuk be.

A Magyar Művelődési Intézet Képzőművészeti Lektorátusa

„Roma képzőművészet”-ről, mint fogalomról csak 1979 májusa, a magyarországi első csoportos kiállítás óta beszélnek Európában – írja Daróczi Ágnes. Az *„Autodidakta cigány képzőművészek I. országos kiállítása”* megszervezésére a Magyar Művelődési Intézet – és a mögötte húzódó roma értelmiségi csoport vállalkozott. A szocialista évtizedekben ezt követően szinte az egyetlen intézményi háttérter a Népművelési Intézet – ma Magyar Művelődési Intézet – Képzőművészeti Lektorátusa biztosította a roma származású képzőművészek bemutatkozásához, európai reprezentációjához. (Daróczi, 2007)

14 Oktatási és Kulturális Közlöny IV. évf., 3. szám, 2012. február 8., 313.o. <http://www.kozlonyok.hu/kozlonyok/Kozlonyok/32/PDF/2012/3.pdf> (letöltés: 2015. 01. 12.)

15 PÁLYÁZATI ÚTMUTATÓ a Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program Multifunkcionális Nemzetiségi – Roma Módszertani, Oktatási és Kulturális Központ infrastrukturális feltételeinek kialakítása című pályázati felhívásához. <http://palyazat.gov.hu/doc/4313> (letöltés: 2015. 01. 10.)

16 http://www.pafi.hu/_pafi/palyazat.nsf/767f6c3e957e6df9c12572e7004a1842/a3db9d3aaecc84f6c1257c8b0032299e?OpenDocument (letöltés: 2015. 01. 17.)

Az anyagi lehetőségek viszont nem engedték, hogy rögtön az első kiállítás után vásárlásba kezdjen a Népművelési Intézet, mintegy megalapozva az olyannyira vágyott „Cigány Múzeum” gyűjteményének kialakítását. (Daróczi, 2007) Az Intézetben ezért alkotótáborokat szerveztek, amelyeknek résztvevői egy-egy kép, vagy szobor felajánlásával járultak hozzá a saját gyűjtemény kialakításához. „A Néprajzi Múzeumban megrendezett 1993-as kiállítás a lassan kialakuló mecénási, szponzori felajánlások, támogatások révén – nem kis részben a Soros Alapítványnak köszönhetően – már nem csak a két nyelven megjelenő katalógus megjelentetését, de a legfontosabb képek, szobrok – ugyan nyomott áron történő – megvásárlását is lehetővé tették. Ezzel elkezdődött a Cigány Múzeum törzsanyagának megalapozása. (Daróczi, 2011) Az Intézet munkatársai tovább folytatták-folytatják a gyűjtőmunkát, különböző pályázati forrásokból, a szerzők adományából, alkotótáborok résztvevőinek felajánlásából. Itt Daróczi Ágnes mellett Kerékgyártó István¹⁷ és Bódi Zsuzsanna¹⁸ gyűjteménygyarapító munkáját kell megemlítenünk. Mintegy 10-20 alkotó 100-120 műve került a kollekcióba.¹⁹

Néprajzi Múzeum – Roma Gyűjtemény

A Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteménye az 1990-es évek közepére datálódik. Noha roma vonatkozású tárgyakat már korábban is gyűjtött a múzeum különböző gyűjteményeiben, 1995-ben önálló roma gyűjteményt hoztak létre a meglévő anyagból. A gyűjtemény fejlesztését ettől kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal az MKM²⁰, majd az NKÖM²¹ kisebbségi főosztálya és a Soros Alapítvány biztosította.²²

A gyűjtemény kurátora Szuhay Péter főmuzeológus volt, ma is a Néprajzi Múzeum munkatársa. Már a gyűjtemény alapításakor felmerült egy később létrehozandó önálló cigány/roma múzeum ötlete. E későbbi múzeum gyűjteményének megalapozásához indult el végül is a gyűjtő munka. „A Roma Gyűjtemény valójában a múzeum a múzeumban strukturális elvet fogalmazta meg (Szuhay, 2006), a gyűjtemény így algyűjteményekre tagolódott.

A Tárgyi gyűjtemények között a **Néprajzi gyűjtemény** alapvetően a klasszikus néprajzi gyűjtemények szerkezetét követte. Többek között a hagyományos cigánymester-

17 Kerékgyártó István (1938-) művészettörténész, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa. A 2000-es évek elejéig leginkább meghatározta a cigány képzőművészetről való közbeszédet. Ő írta a *magyarországi cigányok/romák* kötet képzőművészeti fejezetét, 1995-ben a Rom Som világfesztivál keretén belül nemzetközi roma képzőművészeti tárlatot szervezett és rendezett.

18 Dr. Bódi Zsuzsanna (1949 -2007) jogász, néprajzos, művelődésszervező, 1993-ban az egyik megalapítója volt a Magyar Művelődési Intézet új Nemzetiségi Osztályának, amelynek a későbbiekben munkatársa volt. A Magyar Néprajzi Társaság Cigány tagozatának titkára, a Cigány Népművészek Országos Egyesületének alapítója volt. Hiánypótló fontosságú sorozatot indított el Cigány Néprajzi tanulmányok címmel, amelyből 13 kötetet szerkesztett, és részint maga írt.

19 Kortárs Roma Galéria nyílik Pesten. RomNet (2006) http://www.romnet.hu/hirek/2006/04/06/kortars_roma_galeria_nyilik_pesten (letöltés: 2015. 01. 12.)

20 Művelődési és Köznevelési Minisztérium

21 Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

22 <http://www.kulturinfo.hu/moreinfo.gcw?prgid=46769> (letöltés ideje: 2015.01.21.)

GALÉRIA

Orsós Teréz: Hazafelé [2006]

ségek tárgykörébe tartozó tárgyegyütteseket, a munkaeszközöket és a tevékenység nyomán létrejött, áruforgalomba kerülő végtermékeket gyűjtötték. A **Kulturszociológiai gyűjteményi** egységbe azok a tárgyak kerültek, amelyek a cigány háztartások tárgyi környezetébe, tárgyi világába tartoznak. A **Képzőművészeti gyűjtemény** egyrészt a roma alkotóknak az alkotásait gyűjtötte (ebben a mintegy 250 alkotásból álló gyűjteményben több munkával szerepel: Bada Márta, Balog Balázs András, Ferkovics József, Gyügyi Ödön, Kosztics László, Labanczné Milák Brigitta, Oláh Jolán, Orsós Teréz, Ráczné Kalányos Gyöngyi, Szentandrassy István, Váradi Gábor), másrészt a magyar képzőművészet „cigányképe” címet viselő gyűjteményi egységben elsősorban azokat a 19. században és 20. század első felében készült kvalitásos és másodvonalbeli, a népszerű és tömegművészet műfajába sorolható alkotásokat gyűjtötték, melyek egyfelől a társadalomban élő cigányképet fogalmazzák meg.²³

A **Levéltár- és kézirattár** egység anyagában a magyarországi levéltárak cigányokra vonatkozó iratainak, összeírásainak másolatait gyűjtötték és archiválták, emellett azokat a kéziratokat tartalmazta, amelyek különböző intézmények keretén belül készült különböző kutatások során keletkeztek, ám nem publikálták őket.

²³ Vö: Cserti Csapó Tibor: A roma, cigány népcsoportok történelmi és kulturális emlékeit gyűjtő múzeumok Nyugat- és Közép-Európában c. írásával e lapban! (Le Tikno Musée Tsigane – Franciaország)

A **Kisnyomtatványtárban** a romákkal kapcsolatos eseményekhez kötődő meghívókat, plakátokat, programfüzeteket, levelezőlapokat gyűjtöttek és archiváltak. A **Filmtár** egységben az elsősorban Magyarországon, de másodlagosan bármely országban készült, romákról szóló film- és videoanyagot gyűjtötték. A **Fotótár** elsősorban a Magyarországon készült, cigányokról szóló archív és jelenkori fotóanyagot gyűjtötte és rendszerezte. E gyűjteményi egység alatt hozzákezdtek egy CD-ROM-fotóarchívum kialakításához, tekintettel arra, hogy számtalan felvételt sem eredeti, sem negatív formájában nem lehetett már begyűjteni, viszont akár könyvekből, akár kölcsönfelvételekből számítógépes rendszerre felvihetők voltak ezek az anyagok. A **Hangtár** Zenei Gyűjteménye a hazai és másodszorban más országokból származó zenei felvételeket (kiadványok: lemezek, kazetták, CD-k, kották) archiválta. A Műsorgyűjteményben elsősorban a hazai rádióműsorok gyűjtése és archiválása folyt. A **Könyv- és folyóirattárban** egyrészt megtalálhatók voltak a cigányokról szóló tudományos értekezések, szakfolyóiratok, az újságok cigányokról szóló kiadásai és a romák által szerkesztett közéleti, kulturális és politikai lapok, valamint a publikált cigány irodalom széles köre is.²⁴

A Néprajzi Múzeum Roma gyűjteményét pár évvel ezelőtt egy belső átstrukturálás során részekre bontották, s annak anyagait a múzeum egyéb gyűjteményi egysége alá sorolták be témák szerint. A döntés mögött az eltérő szakmai nézőpontok ütközése mellett politikai álláspontok ellentétét is gyanítjuk. Így jelenleg az anyag nem egy önálló roma gyűjteményi egységet képez, hanem a hagyományos múzeumi struktúra szerinti felosztás mentén külön-külön állományok részét képezi (a képzőművészeti anyagban, a teljes tárgyi gyűjtemény darabjai közt lelhető fel a cigány tárgyú anyag is, dokumentumok, hanganyagok, stb. részeit képezik az egykori roma egységek).

2006 tavaszára a „Program az összetartó társadalom megteremtéséért” keretén belül elkészült **„A roma kultúra virtuális háza”** multimediális DVD-ROM. „Ebbe a szerkesztők (Fátyol Tivadar, Fleck Gábor, Kőszegi Edit és Szuhay Péter) a Roma Gyűjtemény anyagaiba nagyban támaszkodva, és azt ugyanakkor jelentősen kibővítve létrehoztak egy majdan akár a valóságban is megvalósítható virtuális „intézményt”. (Szuhay, 2006) Az MTA Néprajzkutató Intézetének honlapján, a Tudástárban on-line formában is elérhetővé vált.²⁵

Magyar Nemzeti Galéria

A Nemzeti Galéria, bár származás szerint nem tartja nyilván a tulajdonukban lévő művek alkotóit²⁶, de ennek ellenére rendelkezik mintegy 30 roma származású festő alkotásával²⁷, köztük Szentandrassy István *Indiai utazás című* képével is.

24 <http://www.kulturinfo.hu/moreinfo.gcw?prgid=46769> (letöltés ideje: 2015.01.21.)

25 http://www.tarsadalomkutatas.hu/multimedia/a_roma_kultura_haza.swf (letöltés: 2015. 01. 10.)

26 <http://c-press.hu/20060227768/belfold/cigany-festo-kepe-kerult-a-nemzeti-galeriaba.html> (letöltés: 2015. 01. 12.)

27 Kortárs Roma Galéria nyílik Pesten. RomNet (2006) http://www.romnet.hu/hirek/2006/04/06/kortars_roma_galeria_nyilik_pesten (letöltés: 2015. 01. 10.)

Kecskeméti Katona József Múzeum – Magyar Naiv Művészek Gyűjteménye

A Magyar Naiv Művészek Múzeuma 1976-ban nyitotta meg kapuit Kecskeméten. A múzeum a klasszikus és kortárs magyar naiv festők és szobrászok alkotásait gyűjti egybe, kiállításai a naiv művészek megismertetését, népszerűsítését célozzák.

A múzeum alapítását Moldován Domokos kezdeményezte még 1969-ben a második népzenei találkozón, aki e célból a városnak adományozta a gyűjteményét. Ez az ország legnagyobb naiv képzőművészeti gyűjteménye, mely közel 3000 festményből és szoborból áll, köztük a művészeti ág legjelesebb magyar alkotóinak munkáival.²⁸ A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetéhez tartozó múzeum anyagából majd 200 köthető cigány származású művész nevéhez. (Kállai, 2010) Közülük Balázs János (munkáinak jó részét a gyűjtemény őrzi), Fenyvesi József, Oláh Jolán, s a ma élők közt is sok híres festő, így Oláh Mara, Nagyné Horváth Judit, Csámpai Rozi, Orsós Teréz, Ráczné Kalányos Gyöngyi²⁹ munkái találhatók meg a múzeumban.

Regionális, vagy helyi jellegű tárgyi gyűjtemények

Erkel Ferenc Múzeum Cigány Gyűjteménye, Gyula

A regionális, vagy helyi jellegű, de mégiscsak országos jelentőségű anyagok közt elsőként a gyulai – Erkel Ferenc Múzeumról essen szó! Fontos megemlíteni az intézmény cigány gyűjteményét és archívumát, amelynek alapját Erdős Kamill³⁰ cigánykutató hagyatéka és a Bencsik János gyűjtései nyomán a múzeumba került tárgyak, fotókkal ellátott terepdokumentációk képezik. A gyűjtemény és az archívum anyaga a cigányság kutatói számára máshol nem elérhető, kuriózumnak számító adatokat szolgáltatnak.³¹

Erdős halálát követően Dankó Imre, a múzeum akkori igazgatója írta meg első életrajzát, és ugyancsak ő méltatta a kutató e téren végzett tudományos munkásságát, majd később utódja, Bencsik János³² nevéhez kötődik a romológiai tevékenység. Gémes Balázs³³ cigányokkal kapcsolatos néprajzi tevékenysége is a gyulai múzeumhoz kapcsolódott eredetileg. Az Erkel Ferenc Múzeum tárlatán elsőként 1977-ben Erdős Kamill halálának 15. évfordulója tiszteletére állították ki a részint ciganológiai munkásságát bemutató, részint pedig a Békés megyei Cigányság életét, a velük való társadalmi törő-

28 http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kecskemet/pages/a_foter/022_muveszeti.htm (letöltés: 2015. 01. 10.)

29 Balázs János (1905–1977); Fenyvesi József (1928–2005)

30 *Erdős Kamill* (1924–1962) ciganológus, etnográfus, nyelvész. Elsajátította az ún. kárpáti cigány és oláh cigány nyelvjárást, majd e témakörben nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött, így kimunkálta a hazai cigányság etnikai csoportjainak elkülönítését. Résztanulmányai a *Néprajzi Közlemények*, *Journal of the Gypsy Lore Society* (Edinburgh), *Études Tziganes* és *Psyché* (Paris) c. folyóiratokban jelentek meg.

31 <http://www.gyulaimuzeumok.hu/cikk.php?oldal=erkelmuzeum> (letöltés: 2015. 01. 17.)

32 Több múzeum igazgatójaként kiemelkedő szerepe volt a cigány néprajzi gyűjtésekben. 1979-ben Bencsik János () kezdeményezte az Országos Cigánykutató Munkaközösség létrejöttét.

33 Gémes Balázs (1939–2002) szekszárdi muzeológus és cigánykutató, a PTE BTK Romológia Tanszék egyik alapítója, haláláig oktatója

dést reprezentáló tárlatot. Ez utóbbi témához – a múzeum gyűjteményében nem lévén agyag – a kutató özvegyétől kérték kölcsön a hagyatékot. Az igen változatos, cigány témájú néprajzi tárgyakból, fotókból, kéziratokból, feljegyzésekből, sajtófigyelőből, összegyűjtött írásokból álló kollekciónak később Erdős Kamillné Müller Mária jóvoltából véglegesen is a múzeum néprajzi-, történeti dokumentációs- és fényképgyűjteményébe került.³⁴ 1977-ben határozták el, hogy gyulai Erkel Ferenc Múzeumban létrehozzák a cigány gyűjteményt, egy cigány archívumot. A tárgyi anyag mellett Erdős kutatásainak hanganyaga is értékes részét képezi a kollekciónak. A gyűjtött anyagokat tartalmazó 32 db hangszalagon rögzített, több mint 50 éves hangfelvétel nélkülözhetetlen a népköltészeti, népzenei kutatások szempontjából, ezért felülmúlhatatlan értéket képvisel. Erdős Kamill 1961-ben készítette utolsó hangfelvételeit. Az Erkel Ferenc Múzeum 2007-ben digitalizálta ezeket, így a teljes anyag, az MTA Zenetudományi Intézete jóvoltából ma már digitális formában áll a kutatók rendelkezésére. (Martyin, 2012)

Nógrádi Történeti Múzeum (Dornyay Béla Múzeum), Salgótarján

A Nógrádi Történeti Múzeum összesen kb. 100 művet őriz cigány származású festőktől³⁵ (Balázs János, Oláh Jolán). Különösen jelentős a Salgótarjánban élt Balázs János anyag, melyet komplexnek is nevezhetünk, hiszen festményei, grafikái mellett a múzeum őrzi vallomásos prózai írásait, verseit kézirat formájában.³⁶

A salgótarjáni kötődésű Balázs János³⁷ alkotásai sajnálatos módon halála után szétszóródtak, számos műve került ismert, vagy ismeretlen műgyűjtőkhöz, külföldre is. A Dornyay Béla Múzeum képzőművészeti gyűjteményébe festményanyaga mellett vázlatfüzetek, illetve a múzeum irodalomtörténeti gyűjteményébe jelentős mennyiségű és értékű lírai és prózai kéziratanyaga kerültek. A világhírű cigány festő írói hagyatéka szinte teljességében a salgótarjáni múzeum gyűjteményében található.³⁸ A Nógrádi Történeti Múzeum birtokolja a teljes Globus sorozatot is.

Nyíregyháza – Sóstói Szabadtéri Múzeum

A Sóstói Múzeumfalu első része 1979-ben öt berendezett parasztportával nyílt meg a látogatók előtt. Azóta a 7 és fél hektáros terület beépült, és már több mint 80 építmény képviseli Északkelet-Magyarország sokszínű népi építészetét. A múzeumfalu Magyar-

34 <http://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/fel-evszazados-cigany-hangfelvetelek-az-erke-ferenc-muzeumban> (letöltés: 2015. 01. 12.)

35 Kortárs Roma Galéria nyílik Pesten. RomNet (2006) http://www.romnet.hu/hirek/2006/04/06/kortars_roma_galeria_nyilik_pesten (letöltés: 2015. 01. 10.)

36 <http://www.nogradi-muzeumok.hu/index.cgi.126.html> (letöltés: 2015. 01. 19.)

37 Balázs János 1905. november 27-én született Alsókubinban és 1977. március 18-án hunyt el Salgótarjánban. Felvidéki muzsikussal cigánycsaládjával öt éves korától élt Salgótarjánban. Autodidaktaként alakította ki sajátos, semmihez sem hasonlítható képi és gondolati világát. Bár már gyermekkorában megérintette őt a festés, a rajzolás varázsa, képzőművészettel és írással kizárólagosan idős korától kezdett el foglalkozni. Balázs János abban a tíz évben, mely művészi tevékenysége számára megadatott, számtalan művet készített, szinte megszállottan festve vászonra, zsákra, fára, papírra.

38 Balázs János festőművész képzőművészeti és irodalmi anyaga. Dornyay Béla Múzeum, Salgótarján. <http://www.dornyaymuzeum.hu/kiallitas/balazs-janos-fest-m-vesz-kepzmuveszeti-es-irodalmi-anyaga/20> (letöltés: 2015. 01. 19.)

GALÉRIA

Jovánovics László: Öröm [1997]

ország második legnagyobb skanzenjeként megközelítőleg teljes képet nyújt az Észak-Tiszántúl egykor oly gazdag néprajzi anyagáról, a 19. század végi, 20. század eleji hagyományos paraszti életmódról. Olyan kuriózumok is helyet kaptak a múzeum területén, mint a hajdani kismesterségeket bemutató műhelysor, a kovácsműhely és a borbélyüzlet, a faluvégi cigánykunyhók épületegyüttese. Témánk szempontjából azt a három épületet kell megemlíteni, amelyek Magyarországon egyedülálló módon, a teknővájó cigányok építés- és lakáskultúráját szemléltetik.

PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Pécs

Állományát tekintve nem túl jelentős (mindössze 16 darabból áll) a PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék által gyűjtött anyag, amely elsősorban pécsi, baranyai kötődésű művészek alkotásait tartalmazza (Bogdán János amigo, Füzesi József, Jovánovics László, Orsós Teréz, Orsós Ferenc, Ráczné Kalányos Gyöngyi). A műalkotások a Tanszék Pécs, Ifjúság úti helyiségeiben tekinthetők meg.

Cigány Ház – Romano Kher – Budapest

A Néprajzi Múzeum és a vidéken fellelhető kisebb gyűjtemények mellett van még egy nagyobb gyűjtőhely: a Cigány Ház (Romano Kher). Ugyan az intézmény szervezetiileg később átalakult, de anyaga meghatározó fontosságú. A Fővárosi Önkormányzat Cigány Háza fővárosi illetékességű intézményként működött, Budapest roma lakosságá-

nak egészét érintő hatáskörrel és feladatokkal. Jogelődje 1987-ben alakult meg, akkor még Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ néven.

1987 óta gyűjtik a roma képzőművészek alkotásait. (Mága-Vultur, 1998) Központjuk Budapesten a XV. kerület Énekes u. 10/b alatt található, igazgatója Zsigó Jenő.³⁹ A képzőművészeti kollekció mellett itt is megtalálható egy videofilmtár, a körülbelül ezer kazettán roma tematikájú játék- és dokumentumfilmek, köztük néhány saját készítésű is fellelhető. A Cigány Háznak mindig is gondjai voltak gyűjteménye elhelyezésével; az újpesti önkormányzat ugyan kisegítette őket egy tágas raktár átadásával⁴⁰, de a Ház alapvetően nem tárolni, hanem bemutatni szerette volna értékeit. Több mint 1300 művet tartalmazó gyűjteményéből, kiállítóhellyel nem rendelkezvén havonta, ideiglenes jelleggel hoznak létre belőlük kiállításokat a Roma Parlament épületében. (Nagy Gergely, 2005) 2006-ban Fővárosi Cigány Ház – Romano Kher kiadásában megjelent a roma képzőművészet addigi legteljesebb gyűjteménye CD-ROM-on.⁴¹ (Junghaus, 2009) A kiadvány 500 alkotást mutat be, 60 alkotótól. A CD-ROM 3 nyelven (magyar–cigány–angol) tartalmazza az életrajzokat és képleírásokat.

A Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ létrehozásával kapcsolatos tervek során merült fel, hogy a Cigány Ház (Romano Kher) olvadjon bele a kialakítandó új központba. (Kállai, 2010)

Országos Roma Közérdekű Muzeális Gyűjtemény és Kiállítási Galéria – Budapest

Az Országos Roma Közérdekű Muzeális Gyűjtemény és Kiállítási Galériát (Budapest, Dohány u. 76.) az Országos Cigány Önkormányzat alapította meg. A gyűjteményi anyag 30-35 darab kortárs festményből áll, többek között Dombrádi Horváth Géza, Kalányos Györgyi, Kökény Róbert, Péli Tamás és Szentandrassy István képei találhatók meg benne. (Kállai, 2010)

A legújabb kiállítások közé tartozik a 2015 januárjában ideiglenes jelleggel megnyitott kiállítás Pécsen a **Janus Pannonius Múzeum** szervezésében a Vasváry-házban lévő kiállítóhelyen, amely a **Parajmos – Roma holokauszt** címet viseli. Az állandó kiállítás protokolláris megnyitójára e kötet szerkesztéskor még nem került sor.

A **megyei múzeumok** egy része is őriz a cigánysághoz kapcsolódó anyagot. A Somogy megyei szervezethez tartozó **kaposvári Rippl-Rónai Múzeum** néprajzi gyűjteménye jelentős számú tárgyat, adattári és fotótári anyagot őriz a megyében élő horvát, német és cigány kisebbségtől is. (Kállai, 2010)

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának kisebbségekre vonatkozó gyűjteményi anyagai közül **debreceni Déri Múzeumban** a romákat ábrázoló archív fotók,

39 <http://mindengyerek.hu/fovarosi-onkormanyzat-cigany-haz-romano-kher/> (Letöltés ideje: 2015.01.21.)

40 A Budapest, IV. kerület Nap u. 7. szám alatt lévő, a Fővárosi Önkormányzat tulajdonát képező ingatlanban a Romano Kher közel 2000 db-os cigány képzőművészeti és néprajzi közgyűjteményét tárolja. A műtárgyak szakszerű tárolására az ingatlan nem alkalmas, zsúfolt, kis alapterületű. A megfelelő állandó hőmérséklet, a szellőzés, az állagmegóvás ilyen körülmények között lehetetlen. <http://www.ciganyhaz.hu/pics/nd/2009.evi.szakmai.programoo.doc> (letöltés: 2015. 01. 10.)

41 Cigány Ház – Romano Kher Képtára 1. CD-Rom

román néprajzi tárgyak – az anyag 0,1%-át teszik ki. **Balmazújvárosban** a **Semsey Andor Múzeumban** található néhány helyi romákra vonatkozó dokumentum, cigány dalokat tartalmazó gyűjtés – mindez csupán a gyűjtemény 0,01%-át teszi ki. A **püspök-ladányi Karacs Ferenc Múzeum Csenki-gyűjteményében** (kéziratok, fotók) 0,1% a kisebbségi arány. A **Bocskai István Múzeumban Hajdúszoboszlón** rációkra és romákra vonatkozó dokumentumok, fotók vannak – a kollekció 0,1%-át adja ez. A **Hajdúsági Múzeumban Hajdúböszörményben** a romákra vonatkozó dokumentumok, filmek és fotók a gyűjteményi anyag 0,1%-ára terjednek ki.

A Zala Megyei Múzeumok Igazgatóságánál a **keszthelyi Balatoni Múzeum** fotótár és képzőművészeti anyagának 2%-a, néprajzi gyűjteményének 1%-a roma vonatkozósú; **Zalaegerszegen** a **Göcseji Múzeum** néprajzi és történeti gyűjteményi anyagának 0,6%-a roma eredetű.

A Tolna Megyei Múzeumok Igazgatóságánál a **szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum** néprajzi gyűjteményének 40%-a kisebbségi: német, szlovák, cigány, szerb eredetű. (Kállai, 2010)

Egyéb muzeális jellegű gyűjtemények

A továbbiakban olyan nem állami, vagy megyei fenntartású gyűjteményekkel foglalkozunk, amelyek kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok, vagy egyéb szervezetek tulajdonában és kezelésében vannak. Ezek közül elsőként a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ (FROKK) gyűjteményéről szólnunk. Ennek létrejötte azonban elég kalandos körülmények között zajlott, s ezért érdemes e folyamatról is pár szót ejteni, mert jól tükrözi a cigány gyűjtemények, intézmények, kulturális létesítmények terén érezhető néha visszás jelenségeket, azt ahogy a nemes és jó szándékú kezdeményezések, tervek néha a pénzügyi szorítások, máskor az érdekelt és ellenérdekelt felek, érdekcsoportok harcai, egyeztetési körei közepette a végén nem feltétlenül azt az eredményt hozzák, ami az induláskor célkitűzésként megjelent.

Országos/Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ (FROKK)

2007-ben az Országgyűlés által elfogadott Határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről⁴² keretében merült fel az Országos Roma Kulturális Központ létrehozásának szükségessége. Ennek tervével párhuzamosan szóba került a Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ létrehozásának igénye is. A később FROKK néven emlegetett fővárosi központ létrehozása átszervezéssel történt, a Jogelőd intézményei a Napház Khamorro Kisebbségi Klubmozi és Kulturális Intézmény (székhelye a Budapest VIII. kerület Népszínház utca 31. alatti ingatlan volt), illetve a Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher (székhelye a XV. kerületi Énekes utca 10/b, a Cigányház épülete volt).

A FROKK mai képzőművészeti közgyűjteményének kezdetei jó pár évtizedre nyúlnak tehát vissza az intézményi átszervezések sorozata révén. Jogelődjét 1987-ben alapították, akkor még a Fővárosi Tanács intézményeként (Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ, majd Cigány Ház – Romano Kher). A Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ képzőművészeti közgyűjteménye Európa legnagyobb roma képzőművészeti gyűjte-

42 68/2007. (VI. 28.) OGY. határozat

ményének mondható, jelenleg több mint 100 alkotótól 2531db alkotás – festmény, grafika, szobor, plakát – található meg náluk. A Budapest, Nap utca 7. alatt helyezkedik el a tulajdonképpeni képraktár épülete, az alkotások nagy része itt található, méltatlan körülmények között. Magyarország egész területéről gyűjtik a roma képzőművészeti alkotásokat. Gyűjteményük gyarapodása többnyire felajánlásokból, vásárlásokból, alkotótábori képekből tevődik össze. A képzőművészeti anyag katalogizálásán, digitalizálásán és restaurálásán túl, különböző együttműködések és felkérések alapján több száz kiállítást rendeztek már a Cigány Ház, és jogutódja, a FROKK munkássága folytán összegyűlt anyagból.⁴³

Rácz Aladár Közösségi Ház – Erdős Kamill Cigány Múzeum, Pécs

1989-ben alakult meg Pécsen a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, amelynek elsődleges célja volt, hogy megszervezze a Pécs-Baranyai, s későbbiekben a régió cigányságának közművelődési, kulturális és politikai érdekképviseletét. Az Egyesület fontosnak tartotta, hogy a pécsi-baranyai cigányság rendelkezzen egy kulturális centrummal, amely szellemi és módszertani központjává válhat. A megalakulást követően a CKKE létrehozta a Cigány Képzőművészek Stúdióját, mely összefogja a Baranyában szép számmal jelenlévő roma képzőművészeket.⁴⁴ Az Egyesület Pécs belvárosában, a József u. 4. szám alatt nyitotta meg a Közösségi Házat. A cimbalom muzsika komolyzenei megteremtőjét, a zenepedagógus Rácz Aladárt választotta a Ház névadójának.

1995-ben a **Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület** nagy erővel kezdte el megszervezni a Baranyai cigányság történetét, életét bemutató kiállítás anyagának a gyűjtését, 1999 májusában a Közösségi Házban megnyílt az **Erdős Kamill Cigány Múzeum** állandó kiállítása, mely elsősorban a baranyai cigányságra vonatkozó sajátosságokat kívánja bemutatni, annak történetébe és jelenébe nyújt betekintést. A kiállítás címe stílusosan „*Képek a Baranyai cigányság múltjából és jelenéből*”. A **Cigány Múzeum** kiállítása otthont ad a naiv cigány festészet és a cigány fafaragás kiemelkedő alkotásainak, valamint kutatások eredményeként egy folyamatosan bővülő könyvtári és adattári adatbázisnak is helyet biztosít.⁴⁵ 2009 májusában a Ház emeleti nagytermében nyitották meg a **Szentandrassy István Galériát**, amely a világszerte ismert művész alkotásainak ad helyet.⁴⁶

Roma Parlament

A Magyarországi Roma Parlamentet 1990-ben alapították civil cigány szervezetek. 1996-ban a VIII. ker. Tavaszmező utcai székházának felújítása után nyílt meg az állandó cigány képzőművészeti kiállítás, amely a kortárs cigány képzőművészetet reprezentálja. A Balázs János Galériát Junghaus Tímea a Romano Kher munkatársaként szervezi, rendezi. (Szuhay, 2010) A Galéria gyűjteményében Milák Brigitta, Balogh Balázs, Oláh Jolán, Dilinkó Gábor, Szentandrassy István, Mocsár Gyula, Kökény Róbert, Kun Pál, Nyári Irén, Váradi Gábor mellett még számos roma alkotó alkotásai vannak. (Villás, 2013)

A Roma Parlamentben működő könyvtár folyamatosan gyűjti a cigány szépirodalmi

⁴³ <http://www.frokk.hu/koezgyjtemeny>

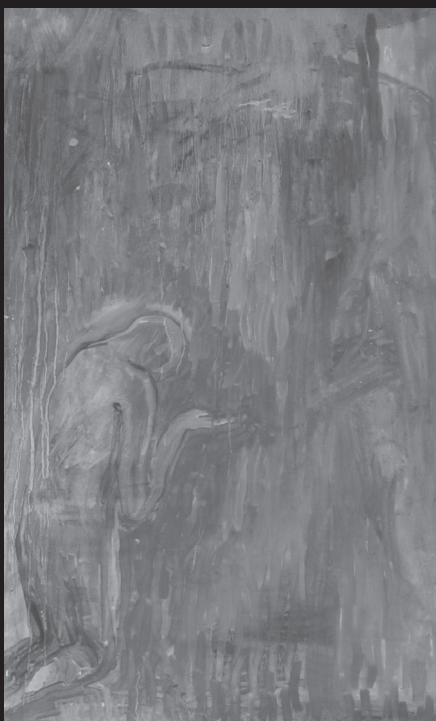
⁴⁴ CKKE honlapja, <http://www.ckke.hu/lap1.html>, (letöltés: 2015.02.10.)

⁴⁵ Erdős Kamill Cigány Múzeum Pécs. <http://pecs.varosom.hu/latnivalok/muzeum/Erdos-Kamill-Cigany-Muzeum.html>, (letöltés: 2015. 02. 09.)

⁴⁶ Ünnepe a Rácz Aladár Közösségi Házban. Hetedhéthatar, 2009. május 15., <http://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=9368> (letöltés: 2015. 01. 10.)

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

kiadványokat, és mindazokat a kordokumentumokat, amelyek később szakirodalmi forrásanyaggá válhatnak. A kiadványokkal folyamatosan ellátja az iskolákat, intézményeket, közösségeket és egyéni érdeklődőket.

Nagykanizsa (a városi könyvtár roma közgyűjteménye)

Nagykanizsán 1996-ban alapította meg a helyi cigány kisebbségi önkormányzat a városi önkormányzat támogatásával a Délnyugat-Dunántúli Cigány Közgyűjteményt. Elkezdték gyűjteni a zalai cigányságra vonatkozó történeti dokumentumokat, a cigányságról szóló szakirodalmat, a beás, romani és magyar nyelvű cigány szépirodalmat, a magyar és a világirodalom klasszikusait, kötelező olvasmányokat, általános szociológiai, jogi, politikai szakkönyveket, a történeti Zala vármegye cigányságának múltjáról szóló másolt és eredeti adattári és levéltári anyagokat, képzőművészeti alkotásokat, a népművészet és iparművészet faragott, fonott tárgyait, cigányokkal kapcsolatos filmeket és hanganyagokat. (Kardos, 2001) A gyűjtemény mára könyvtárból, képtárból, néprajzi anyagból és irattári részből áll. A folyamatosan gyarapodó kollekció 2000-ben integrálódott a Bogdán János Cigány Kisebbségi Közösségi Ház szervezetébe. A gyűjtemény vezetője Kardos Ferenc.

Alapítványi gyűjtemények

A következőkben alapítványi kezelésben és fenntartásban lévő tárgyi gyűjteményekről lesz szó.

Múlt kutató kör – Gilvánfa (családja, fotó és helytörténet)⁴⁷

A Gilvánfa környék aprófalvainak múltját feltáró foglalkozásokat a 2005/2006-os tanévben kezdte el Heindl Péter történelemtanár a magyarmecskai általános iskola diákjaival. (Orsós-Pápai, 2014) Azt kezdték kutatni, hogy Magyarmecskén, és a környező falvakban mire emlékeznek az öregek a negyven-ötven-hatvan-hetven évvel ezelőtti, vagy még régebbi eseményekből. (Heindl, 2014) A projekt második részében már a gilvánfai tano-dában folyó *Családja-kutatás* keretében a gyerekek megpróbálták minél több olyan fényképet gyűjteni, amiken a faluban élő családok elhunyt tagjai szerepelnek. Lassacs-kán sikerült visszakövetni a falu teljes lakosságát 1782-ig. (Orsós-Pápai, 2015) A gilvánfai római katolikus templomban három egykori, ma már nem létező cigánytelep padlóra ragasztott alaprajza is megtekinthető a kiállításon. Az alaprajzokon a konyhókra ráírva olvashatók az ott élt családok nevei is. Látható továbbá több száz, már nem élő gilvánfai cigány és nem cigány lakosnak a templomtérbe a mennyezetről lelógó fényképe. Háto-dalukon a képen szereplő személyek nevével. (Orsós-Pápai, 2015) A templom falaira állí-tották ki azt a három hatalmas vászonra rajzolt családfát, amely a társadalom alakulását szemlélteti, megjelölve rajta a falu teljes lakosságát. (Heindl, 2014)

A Néprajzi Múzeumban később reprodukálták a teljes gilvánfai anyagot, s családfát a *Megvetés és önbecsülés – Igaz történet Üstfoltozóról, Drótostótról és Teknőscigányról* című időszaki kiállítás (2014. június 25. – 2015. február 3.) részeként.

Igazgyöngy Alapítvány – Berettyóújfalu

Az alapítvány, amelynek vezetője L. Ritók Nóra 1999 óta működik Kelet-Magyarországon, a berettyóújfalui kistérségben. Fenntartója egy művészeti iskolának, mely a tehetséggondozás mellett sajátos, művészeti alapú személyiségfejlesztésével sikeres integrációs modellt valósít meg, különös tekintettel a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekekre,⁴⁸ képző- és iparművészeti, illetve táncművészeti ágon, ezen belül grafika, festészet, kézművesség, tűzzománc, kerámia és társastánc tansza-kon zajlik a képzés. Gyűjteményi szempontból a gyermek képzőművészet és felnőtt iparművészet körébe tartozó alkotások miatt került be a válogatásba.

Az alapítvány Szuno (cigány nyelven *álm*) elnevezésű projektet indított, melynek keretében helyi cigány lakosok (főleg nők) a gyerekek által a művészeti iskolában rajzolt képek alapján hímezéseket készítenek párnákra, szatyrokra, melyeket az alapítvány webshopjában árusítanak.⁴⁹ A generációk együttműködésén alapuló projekt a gyerekek iskolai festményeire, rajzaire alapozva ad munkát a felnőtteknek.⁵⁰ A gyerekekről több

47 Ld. Heindl Péter írását lapunk előző számában: Heindl Péter (2014): A Ney Lilli projekt. Romológia folyóirat. 2. évf. 4-5. sz. 2014. tavasz-nyár, PTE BTK NTI Romológia és Nevelés-szociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont, Wlisslocki Henrik Szakkollégium, Pécs!

48 <http://igazgyongy-alapitvany.hu/alapitvany/> (letöltés: 2015. 01. 15.)

49 Önfenntartóvá vált mintaprogram. UNIOMEDIA COMMUNICATIONS COMMUNITY.EU, 2013. április 22. (letöltés: 2015. 01. 10.)

50 <http://ultessfat.blogspot.hu/2012/12/igazgyongy.html> (letöltés: 2015. 01. 15.)

kiállításokon is sikerrel bemutatkoztak, pl. az Erdős Lajos mesemondó meséi alapján született 33 művet felölelő anyag a FUGA – Budapesti Építészeti Központban 2010 októberében, majd más helyszíneken is.⁵¹

Bódvalenke – Freskófal

Bódvalenke 2009-ben egy ismeretlen, reményvesztett, szürke, mélyszegénységben tengődő, 95%-ban roma lakosságú falu volt Borsod megyében, az ország északi periferiáján. (Pásztor, 2013) A Freskófal projekt ötlete 2009-ben Pásztor Eszter fejében született meg, a kezdetektől ő irányítja a munkát, amely azóta nagy utat járt be.

Egy Európában egyedülálló művészeti központ kialakulásának lehetünk azóta szemtanúi. Magyar és külföldön élő cigány festők pályáznak az Európa Műhely Kulturális és Közművelődési Társaság szervezésében, hogy a lakóházak homlokzatára festhessenek. (Pásztor, 2012)

A Freskófal projektnek kettős célja van: globálisan hozzá kíván járulni az előítéletek lebontásához és lokális szinten pedig a falu kiemelése a mélyszegénységből a cél.

Mára Bódvalenke világhírűvé vált, mint az egyetlen olyan falu a világon, amelynek a falait műalkotások díszítik. Ez idáig 13 roma festőművész 26 képet alkotott a faluban. Balázs Balog András, Csámpai Rozi, Bogusha Delimata, Ferkovics József, Horváth János, Illés Borbála, Kállai Henrik Kökény Róbert, Kunhegyesi Ferenc, Zoran Tairovic, Váradi Gábor, és a Herman Ottó Általános Iskola Művészeti Szakköre diákjainak festményei díszítik a házakat.⁵²

Bódvalenkén ma még mintegy hetven ház van, ezeknek az üres tűzfalain szeretnék tovább folytatni a projektet. A még üres házak kifestésére a Magyar Református Szereztesszolgálat Alapítvány (2010 szeptemberétől a program fő támogatója) pályázatot írt ki európai roma festőművészek számára a freskófestésben való részvételre.⁵³

Magángyűjtemények

Kugler Art Szalon

A **Kugler Art Szalon** a mai magyar kortárs roma képzőművészet reprezentatív bemutatóhelye, amely a cigány képzőművészet, népművészet és iparművészet együttes bemutatását, támogatását tűzte ki céljául⁵⁴. A **Kugler Art Szalon**, mint kortárs roma képzőművészetet bemutató galéria 2011 májusában nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Jelenleg a Sütő utca 2. szám alatt található. Vezetője Kőszegi Edit. Eredeti szakmáját tekintve filmes, képzőművészettel sokáig csak kedvtelésből foglalkozott, kezdetben modern művészetet gyűjtött férjével együtt. A Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteményének munkatársaként azonban Kőszegi Edit egyre közelebb került a roma képzőművészet világához, és húsz egynéhány évvel ezelőtt megvásárolta a mostanra másfél száz darabot számláló kortárs roma gyűjtemény első darabját. Az azóta folyamatosan bővü-

51 Zöldi Anna (2010): Mint a mesében. 2010.10.18. <http://www.revizoronline.com/hu/cikk/2749/a-mi-meseink-fuga-budapesti-epiteszeti-kozpont/> (letöltés: 2015. 01. 15.)

52 <http://www.bodvalenke.eu/freskok> (letöltés: 2015. 01. 10.)

53 <http://www.bodvalenke.eu/palyazati-felhivas-festoknak> (letöltés: 2015. 01. 10.)

54 <http://www.kuglerartszalon.hu/hu/node/3> (letöltés: 2015. 01. 10.)

lő gyűjtemény kezelése, illetve a köréje szerveződött lakásgaléria fenntartása napjainkra Kőszegi Edit fő tevékenységévé vált. (Horváth, 2013) A témához illeszkedő zenei és néprajzi filmek, könyvek, albumok gazdagítják a galéria programkínálatát. Szalonként működve, változatos programok keretében teret adnak fiatal művészek bemutatkozásának – különféle művészeti ágakban.⁵⁵ A galéria gyűjteményében megtalálhatók a következő művészek festményei: amigo (Bogdán János), Bada Márta, Balázs János, Balogh Balázs András, Dilinkó Gábor, Ferkovics József, Kállai Henrik, Milák Brigitta, Oláh Jolán, Omara (Oláh Mara), Orsós Teréz, Péli Tamás, Ráczné Kalányos Gyöngyi, Szécsi Magda, Szentandrassy István.

Gallery8

A Gallery8 – Roma Kortárs Művészeti Teret az Európai Roma Kulturális Alapítvány⁵⁶ hozta létre. Az ERCF a roma közösségekhez fűződő negatív sztereotípiák és előítéletek leküzdésének lehetőségét a roma művészet és kultúra megfelelő reprezentálásában és erősítésében látja. A Gallery8 a Mátyás téren található, Budapest VIII. kerületének szívében, vagyis a fővárosnak túlnyomórészt romák által lakott részén. A Gallery8 célja, hogy a roma közösséget támogassa: a roma művészeti munkák alkotását, prezentálását és interpretálását szeretné lehetővé tenni és segíteni.⁵⁷ Vezetője Junghaus Tímea⁵⁸, aki 2008-ban elnyerte az Alfred Toepfler Alapítvány Kairos-díját. A roma származású, fiatal művészettörténész úgy döntött, hogy a díjjal járó pénzösszeget a roma kultúra támogatására fordítja. A gyűjtemény 2008-ban huszonhét darabot számlált, 2012-re negyvenhét darabossá bővült. A 2013-ban már negyvenegy műtárgyat tartalmazó gyűjtemény egy raktárban pihen, háttérbázist biztosít a Gallery8 kiállításainak. Kiállítva egyben még sosem volt, egyelőre nincs is erre vonatkozó szándék. (Horváth, 2013)

Horn Péter (Balázs János gyűjtemény)

Horn Péter és felesége, kortárs művészeti gyűjteményében a cigány alkotók közül Balázs János munkái találhatók meg. A „naiv” festőtől mintegy ötven képet tudhatnak magukénak. A tulajdonukban lévő munkák többször szerepeltek különböző válogatás kiállítások anyagában, így pl. a 2009 augusztusában, a szolnoki Galériában kortárs roma festőművészek munkáiból megrendezett „Az emlékezés színes álmai” című tárlaton.⁵⁹

Bathó Tibor – szolnoki műgyűjtő kollekciójában elsősorban a cigány származású festők közül Oláh Jolán és Balázs János alkotásai a meghatározók, de más alkotóktól is van kisebb anyaga. A Magyar Nemzeti Galéria 2010-es az *Emlékezés színes álmai – kortárs roma képzőművészek reprezentatív tárlata* című vándorkiállítása keretében Szolnokon a Zsinagóga Galériában rendezett bemutató keretében tekinthette meg a közönség e

55 <http://www.kuglerartszalon.hu/hu/node/3> (letöltés: 2015. 01. 10.)

56 (European Roma Cultural Foundation – ERCF)

57 <http://gallery8.org/gallery8-hu> (letöltés: 2015. 01. 15.)

58 Az Európai Roma Kulturális Alapítvány kuratóriumának elnöke. Szakterülete a kisebbségi reprezentáció, a kritikai kultúrakutatás és a kortárs művészet. 2007-ben frissen végzett művészettörténészként a Velencei Biennálé első Roma Pavilonjának kurátora volt.

59 Kiállítások a múzeum és a levéltár szervezésében – „Az emlékezés színes álmai” és az „Alkotmány védbástyája”. 2009.09.03. <http://www.jnszm.hu/?f=1&p=10&n=1052> (letöltés: 2015.02.04.)

gyűjtemény darabjait is. Az állandó kiállítási anyag ugyanis kibővült a helyi műgyűjtő, Bathó Tibor Balázs János és Oláh Jolán gyűjteményének félszáz darabjával.

Tájházak

Hodász – Roma Tájház

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Hodászon 2009 szeptemberében avatták fel a Roma Tájházat.⁶⁰ A gyűjtemény létrejötté Rézműves Melinda néprajzos szakember munkájának köszönhető, aki 2001-ben vásárolta meg a tájháznak otthont adó kétszobás épületet a falu cigánytelepének közepén. Az épületegyüttes a pályázati támogatások segítségével felújított házból és a második világháború időszaka alatti lakhatási körülményeket bemutató félig a földbe ástott kunyhóból áll. Jelenleg Magyarországon ez az egyik olyan tájház, ahol kiállítás keretében nyerhetnek bepillantást a látogatók a romák kultúrájába, szokásaiba, és megismerkedhetnek használati tárgyaikkal is. (Rézműves⁶¹)

Eleki Cigány Tájház

A cigány kisebbség két tájháza közül a második a Békés megyei Elek városában működik. Az Eleki Cigány Tájházat 2009. január 5-én a települési kisebbségi önkormányzat és a helyi Cigány Kisebbségi Egyesület alapította meg **Erdődi Ferenc és felesége Erdődi Ferencné Lakatos Julianna kezdeményezésére.**⁶² A ház 2012 augusztusában nyílt meg a nagyközönség előtt.⁶³ A gyűjteményi anyag a cigánysághoz kapcsolódó használati tárgyakból és képekből áll, melyeket a helyi cigány közösség tagjai adományoztak. (Kállai, 2010) Az épület utcára néző falát ifjabb Rozsdás János festménye díszíti: egy cigány életkép ekhós szekerekkel, lovakkal, népviseletbe öltözött, táncoló asszonyokkal és férfiakkal.⁶⁴

Fotógyűjtemények

Az MTI archívuma, sajtó fotó archívum

A Magyar Távirati Iroda a legnagyobb hazai hírszolgáltatóként napi 400-600 hírt ad ki az élet és a világ minden területéről. A *hírchívumban* található több millió szöveges anyag 1989-ig visszamenőleg digitálisan kereshető, de adatbázisaikban az 1880-as évekig visszamenőleg is találunk híreket. A teljes hírkiadás mellett különböző tematikus és

60 Hodász nagyközség weboldala, <http://www.hodasz.hu/index.php?page=telepulessunk> (letöltés: 2015. 01. 19.)

61 http://www.romatajhaz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=9%3Aismertet&lang=hu (letöltés: 2015. 01. 19.)

62 Eleki Cigány Tájház honlapja, <http://elekiciganytajhaz.iwk.hu/> (letöltés: 2015. 01. 19.)

63 A nem régen megnyílt eleki cigány tájház az országban a második! 2012. december 18. <http://elekfoto.com/2012/12/18/a-nem-regen-megnyilt-eleki-cigany-tajhaz-az-oroszagban-a-masodik/> (letöltés: 2015. 01. 19.)

64 Tájházzal a romákkal szembeni előítéletek ellen. Békés Megyei Hírlap Online, 2012. november 11., <http://www.beol.hu/bekes/kultura/tajhazzal-a-romakkal-szembeni-eloteletek-ellen-470324> (letöltés: 2015. 01. 19.)

Kérdések

- Voltál már Magyarországon bármilyen roma kiállításon, meglátogattál már roma gyűjteményt?
- Hol?
- Milyen élményeid maradtak meg erről?
- Mit gondolsz a roma tematikájú gyűjteményekről, múzeumokról, galériákról? Hasznosak és fontosak ezek? Miért?
- Voltál már külföldön roma vonatkozású múzeumban?
- Hol?
- Mire emlékszel? Mit tudnál kiemelni?
- Ha van tapasztalatod: a hazai, vagy a külföldi gyűjtemények, kiállítások a jobbak? Miért?
- Szükség volna Magyarországon egy önálló, csak roma tematikát felvonultató múzeumra?
- Miért gondolod így?
- Ha roma, cigány tematikában keresel szakirodalmat, mit gondolsz, hova lenne érdemes fordulnod? Tudomásod szerint hol gyűjtenek ilyen jellegű anyagokat?

Az interjúkat Cserti Csapó Tibor készítette

Kismarci Henrietta

Voltál már bármilyen roma kiállításon?

Még nem voltam roma témájú kiállításon. A roma tematikájú gyűjteményekről, múzeumokról, galériákról azt gondolom, hogy hasznosnak bizonyulnak a jelenlegi roma társadalom szempontjából, de főképp a nem roma származásúaknak, hogy megértsék mit éreznek és éreztek, milyen körülmények között élnek és éltek a cigány emberek, milyen hátrányokkal küzdenek az előítéletek miatt, illetve milyen áldásokkal születnek a bennük csörgedező vér miatt (itt gondolok a zenei érzékre, tehetségre).

Sajnos nem voltam még külföldön sem ilyen jellegű kiállításon, de érdekelne, hogy más körülmények között, más országokban hogyan alkalmazkodtak, éltek meg az ottani cigányok.

Szükség lenne itthon is ilyen felvonultató múzeumra, hiszen viszonylag sok roma származású él köztünk, és közülük sokak tevékenysége jelentős, annak ellenére, hogy nem mindig ismerik el ezeket a művészeket, alkotókat. Ráadásul jó lenne megismerni képekben és előadások formájában a származás, a betelepülés, és az itt élés történeteit, amit személyes emlékek színesíthetnének. Így képzelek el egy „cigány múzeumot”.

adatbázis szolgáltatásokat is nyújtanak. *Fotóarchívumukban* több mint tizenhárommillió felvétel található, melyből nagyjából másfélmillió digitálisan is elérhető. A védelem alatt álló nemzeti fotóarchívum gyakran történelmi kincseket jelentő analóg képeit folyamatosan ültetik át digitális formátumba, a digitális felvételek száma pedig a napi fotókiadással folyamatosan bővül. Képeik az interneten is megvásárolhatók a <http://fotobank.mti.hu> címen.⁶⁵

Az OSA Archívum

Az OSA Archívum⁶⁶ a budapesti Közép-Európai Egyetemen működő kutatási és kulturális intézmény, a közelmúlt és a jelenkor világtörténelmének jelentős sajtóarchívuma és audiovizuális gyűjteménye. Az 1996-ban megnyílt archívum egy összetett funkciójú levéltár.⁶⁷ A hagyományos levéltári gyűjteményekbe tartozó iratok mintegy 7500 folyó-métert tesznek ki. Az OSA másolatokat őrző levéltára azonban nem csak hagyományos dokumentumokat gyűjt. A korábban tartalmuk, társadalmi háttérük vagy formájuk miatt marginalizált anyagokat is keresik. Témájuk alapján az OSA anyagai három fő csoportba oszthatók: *Kommunizmus, hidegháború és ezek utóélete; Emberi jogok; valamint az Open Society Foundations Network és a Közép-európai Egyetem* (CEU).⁶⁸ A honlapjukon tanulmányozhatók az OSA Archívum részletes katalógusa, adatbázisai és digitális gyűjteményei.⁶⁹

Az OSA Archívum tartalmazza és ezáltal születésének 70. évfordulóján kutathatóvá is tette Ifj. Schiffer Pál⁷⁰ hagyatéki anyagát. Schiffer legismertebb filmjei, amikre vonatkozóan külön dossziékat őriz az OSA: *Fekete vonat, Mit csinálnak a cigánygyerekek?, Cséplő Gyuri, Pártfogolt, Földi paradicsom, Kovbojok és a Bevezetés a kapitalizmus politikai gazdaságtanába* című trilógia.⁷¹ A hagyatéka tartalmazza a MAFILM Híradó- és Dokumentumfilm Stúdióban, a Balázs Béla Stúdióban, a Magyar Televíziónál, valamint a MOKÉP-nél és a Hunnia Filmstúdióban készített dokumentum- és kísérleti filmjeinek dokumentációját (forgatókönyvek, dialóguslisták (sok esetben angolul is), a filmforgatást megelőző terepmunkák dokumentumai (szociofotók, interjúk), a forgatás során készített stand- és stábfotók, a filmekkel, azok készítésével és fogadtatásával kapcsolatos levelezés és újságcikk-kivágatok⁷²). Az 1964-2001 között keletkezett anyag becsülve kb. 44 levéltári dobozt és kb. 10 fotóalbumot tesz ki.⁷³

65 <http://www.mtva.hu/hu/tartalomterkesites> (letöltés: 2015. 01. 28.)

66 Nyílt Társadalom Archívum

67 <http://www.osaarchivum.org/hu/rolunk> (letöltés: 2015. 01. 15.)

68 <http://www.osaarchivum.org/hu/rolunk> (letöltés: 2015. 01. 15.)

69 http://osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=133&lang=hu (letöltés: 2015. 01. 15.)

70 (1939-2001), Balázs Béla-díjas magyar dokumentumfilm-rendező

71 http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1152%3Athe-documentary-heritage-of-pal-schiffer&catid=89%3Anews-archive-2009&Itemid=2249&lang=hu (letöltés: 2015. 01. 15.)

72 [http://osaarchivum.org/db/fa/356\(2\).htm](http://osaarchivum.org/db/fa/356(2).htm) (letöltés: 2015. 01. 15.)

73 HU OSA 356 Fond 356 Personal Papers of Pál Schiffer (letöltés: 2015. 01. 15.) [http://osaarchivum.org/db/fa/356\(2\).htm](http://osaarchivum.org/db/fa/356(2).htm) (letöltés: 2015. 01. 15.)

Verzió Nemzetközi Emberi Jogi Dokumentumfilm Filmfesztivál archív anyagai

Az OSA Archivum a Verzió Film Alapítvánnyal közreműködve évente megrendezi a Verzió Nemzetközi Emberi Jogi Dokumentumfilm Filmfesztivált Budapesten. A filmek témái a mai világ problémái: polgárháborúk, háborús bűnök, terrorizmus, politikai elnyomás, sajtószabadság, kisebbségek, elfogadás és tolerancia vagy nacionalizmus, idegengyűlölet és rasszizmus, egyenlő esélyek, a nők jogai, a gyermekek elleni erőszak, drog problémák, korrupció, családon belüli erőszak.⁷⁴ A programról, a bemutatott filmekről, alkotókról a filmfesztivál honlapján tájékozódhatunk magyar és angol nyelven.⁷⁵ A korábbi évek felületei az oldal aljáról választhatók ki.

DocuArt – Első Magyar Dokumentumfilm-gyűjtemény és Mozi archív anyagai

A Budapest IX. kerület Ráday utca 18. szám alatt megnyílt *Filmművészeti Központon* belül a Palantír Film Alapítvány működteti a DocuArt, Első Magyar Dokumentumfilm-gyűjtemény és Mozi szolgáltatását. A DocuArt a dokumentumfilmek közönséghez való közvetlen eljuttatását célzó nonprofit intézmény, tevékenységükkel a magyarországi filmforgalmazás egyik legnagyobb hiányosságán kívánnak enyhíteni: a közönség számára széles körben megtekinthetővé teszik a magyarországi dokumentum-, kísérleti- és rövidfilmek jelentős részét.⁷⁶ Honlapjukról elérhető a **DocuArt Internetes Adatbázis**⁷⁷. A **DocuArt filmgyűjtemény** elsősorban társadalmi témájú dokumentumfilmeket, több mint 2000 filmet tartalmaz⁷⁸. A gyűjtemény filmjei a DocuArt videókönyvtárban tekinthetők meg bejelentkezés alapján.⁷⁹

A DocuArt filmjeiből szervezi az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet Filmtudomány Tanszéke a **DokuArt filmklubot**⁸⁰, s annak Romakép műhelyét⁸¹. A 2011 óta működő műhely a DocuArt Mozi vetítőtermében a romákkal kapcsolatos társadalmi kérdésekkel foglalkozik. A filmklubot Pócsik Andrea hozta létre. Elsősorban egy egyetemi kurzus sorozatról van itt szó, amelyet az ELTE BTK hallgatói vehetnek fel, de emellett a budapesti programkínálatban egy átlagos filmklub szerepét is szánják a programnak,⁸² (Bajnok, 2014) A műhely tevékenységéről, programjairól honlapjukon tájékozódhatunk.⁸²

Molnár István Gábor⁸³ az újpesti cigányok privát fotói gyűjtemény

2014-ben nyitotta meg a nagyközönség számára az Újpesti Cigány Nemzetiségi Önkormányzat a Budapest IV. Tél utca. 52. szám épületében az Újpesti Cigány Helytörténeti

74 http://osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=67&Itemid=60&lang=hu (letöltés: 2015. 01. 15.)

75 www.verzio.org (letöltés: 2015. 03. 04.)

76 <http://www.docuart.hu/docuart/hu/bevezeto> (letöltés: 2015. 03. 04.)

77 <http://www.docuart.hu/docuart/hu/adatbazis> (letöltés: 2015. 03. 04.)

78 2012. márciusi adat

79 <http://www.docuart.hu/docuart/hu/filmgyujtemeny> (letöltés: 2015. 03. 04.)

80 <http://film.elte.hu/blog/2014/03/11/dokuart-vetitesek/> (letöltés: 2015. 03. 04.)

81 <http://www.romakepmuhely.hu/> (letöltés: 2015. 03. 04.)

82 <http://www.romakepmuhely.hu/> (letöltés: 2015. 03. 04.)

83 Újpesten élő lokálpatrióta operatőr, aki az újpesti roma kisebbségi önkormányzat képviselőtestületének is tagja. Újpest cigányairól készített fényképeket.

Gyűjteményt.⁸⁴ A Gyűjteményt Molnár István Gábor, az Eötvös József Cigány–Magyar Pedagógiai Társaság elnöke, roma nemzetiségi önkormányzati képviselő alapította. Az újpesti cigányság történetét feltáró 2000-ben indult kutatás eredményeként sikerült az anyagot feltárni, archiválni és méltó kiállítás formájában bemutatni.⁸⁵ A gyűjtemény több ezer archív fényképből, levéltári dokumentumból és tárgyi emlékből áll. A fotókon kívül interjúk, valamint Rácz Gyöngyi iratai is megtalálhatók.

Kalmár Lajos – Ormánság anyag

Kalmár Lajos pécsi fotóművész⁸⁶. Húsz évig fényképezett romákat az Ormánságban. Ennek az Ormánság fotósorozatnak 26 felvétele alkotja azt a gyűjteményt, amely 2013 májusában a PTE Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke által rendezett kiállítás anyagaként maradt a helyszínen. (Beck, 2013)

Egyéb fotógyűjtemények

2005 tavaszán a Millenáris park kiállítótermében *Képek, cigányok, cigány-képek* címmel átfogó kiállítás nyílt a magyarországi cigányok magyarországi fotóábrázolásáról. Itt olyan, jobbra ismeretlen szerzők képeiből összeálló gyűjtemény egységeket is bemutattak, mint Kallós Oszkár gyűjtötte Cigány zenészek albuma (a Néprajzi Múzeum fotótárából), László Mária a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1957-1959 közötti első főtítkárnak archívuma⁸⁷ (szintén a Néprajzi Múzeum fotótárából), az egykor Simonovits István⁸⁸ tulajdonában lévő, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei cigányság életének változását bemutató albuma 1957-ből, Molnár István Gábor az újpesti cigányok privát fotóit őrző gyűjteménye, a Fleck Gábor tulajdonában lévő Mihálovits Krisztina családi fotóalbuma, Kőszegi Edit ozorai és kétegyházi privát fotó gyűjteménye és Hargitai Dávid laki és tomori fotószakköri cigány fiatalok készítette képgyűjteménye. (Szuhay, 2011)

84 Lásd Molnár István Gábor: Régi Újpest cigányai c. írását a lapban!

85 Az újpesti cigányság történeti kutatása. RomNet, 2005. november 20 http://www.romnet.hu/hirek/2005/11/20/az_ujpesti_ciganysag_torteneti_kutatasa (letöltés: 2015. 01. 14.)

86 Húsz fotóalbum szerzője, számos további kötet kiadásában működött közre. Nagy számban készített óriásplakátokat, katalógusokat, honlapokat, szórólapokat, plakátokat, naptárakat és képeslapokat. Művészeti tevékenysége mellett elsősorban az ipari és reklámfotóra, valamint táj- és városképekre, panorámákra specializálódott. Díjak: 1994. „Fiatal Magyar Fotó 90 után”; 1995. „Pécsi József” ösztöndíj; 1999. ArtsLink USA ösztöndíj; 2001, 2003. Fotóbiennálé, különdíj

87 A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (1957-1961) fennállása alatt vidéki kiszállásokat szervezett, amelyek célja a szervezett adatgyűjtés volt egy tervezett felsőbb szintű, a cigányság helyzetének rendezésére irányuló pártállásfoglalás előkészítéséhez. E vidéki kiszállások alkalmával fotósorozatokat is készítettek a helyi cigánytelepekről, amelyeket fotóalbumba rendeztek. Ennek célja a Nemzetiségi Osztály tájékoztatása volt a szövetség munkájáról. A fotódokumentáció egy része László Mária hagyatékával a Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteményébe került.

88 Simonovits István az Egészségügyi Minisztérium miniszterhelyettese volt 1953-57-ig. http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=5818&catid=86:s&Itemid=67&lang=hu (letöltés: 2015.03.18.)

A roma kultúrát és művészetet bemutató kiállítások dokumentációi

Paradise Lost – Velencei Biennálé

A Velencei Biennálé Roma Pavilonja a 2007-es évben mutatkozott be először *Paradise Lost – Elveszett Paradicsom* címmel. Az OSI (és Soros György) támogatásával állított ki a nyolc európai országból meghívott tizenöt művész. A pavilon kiállításának főszervezője Junghaus Tímea művészettörténész volt. A rendezők szerint a kiállítás egyik művészetpolitikai érdeme, hogy a különböző országok pavilonjai mellett létrejövő kisebbségi pavilon igyekezett megtörni a művészet nemzeti alapú bemutatásának majd százéves hagyományát. (Szentesi, 2007) Katalógusa⁸⁹ elérhető az Open Society Foundations honlapjáról.⁹⁰

Magyarországi cigány autodidakta művészek országos tárlatai (1979, 1989, 2000)

1978-ban a Népművelési Intézet munkatársai közé került az akkor népművelőként diplomázott Daróczy Ágnes, akit az intézet rögtön meg is bízott a cigány művészeket bemutató tárlat megrendezésével. 1979-ben a Népművelési Intézet a Pataki Művelődési Házban rendezte meg *A magyarországi cigány autodidakta és naiv művészek I. országos tárlatát*. Ezen Balázs János, Horváth Vince, Fenyvesi József, Kiss József, Orsós Jakab, Pongor Béni Károly, Balogh Balázs András, Oláh Jolán, Orsós Teréz, Kalányos Lajos, Hock Lajos és Bada Márta alkotásai szerepeltek (Szuhay, 2010), összesen 12 festő műve. Katalógusa⁹¹ fontos dokumentum a cigány képzőművészet ébredésének időszakából.

1989 tavaszán a Néprajzi Múzeum nagyszabású kiállítást rendezett⁹², amelynek része volt egy cigány néprajzi tárlat és egy roma portréorozatot közreadó (Edöcs János⁹³ képei) fotóművészeti anyag⁹⁴. Ezzel egyidejűleg az *„Autodidakta cigány képzőművészek II. országos kiállítása”* is zajlott⁹⁵. Talán éppen az első kiállítás sikere miatt a másodiknak már szívesen adott helyt a Néprajzi Múzeum. Ezen a második kiállításon jelen volt az 1979-ben feltűnt alkotók szinte mindegyike, bővült azonban a kiállítók köre, tizenhétre emelkedett a számuk. Többek között a Soros Alapítvány támogatásának köszönhető, hogy nem pusztán kétnyelvű színes katalógus születhetett, amelyet ötezer példányban bocsátottak az érdeklődők rendelkezésére, de maradt egy szerény összeg képek, faragások vásárlására is. A kiállítás katalógusa⁹⁶ 55 oldalon színes képekkel mutatta be a kiállító alkotókat és képeiket.

89 Paradise Lost. The first roma pavilion. La Biennale de Venezia, 2007. Ed. by Junghaus Tímea and Katalin Székely. Open Society Institute. ISBN 978-3-7913-6145-1 letölthető: http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/paradise_20090615.pdf

90 <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/paradise-lost-first-roma-pavilion-venice-biennale>

91 Daróczy Ágnes – Karsai Zsigmond (szerk.): Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1979.

92 *A társadalom peremén (képek a magyarországi cigányok életéből) c. kiállítás*. 1989. Néprajzi Múzeum

93 Edöcs János – Hans Gustav Edöcs (1924–2003) osztrák-magyar fotóművész.

94 Hans Gusztáv Edöcs: Sorsok az arcok tükrében című fotókiállítás, Néprajzi Múzeum, 1989.

95 1989-es „három kiállítás”

96 Daróczy Ágnes – Kerékgyártó István (szerk.): Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 1989.

GALÉRIA

Füzesi József: Kukoricamorzsolás (2001)

A *Roma Képzőművészek III. Országos Kiállítását* 2000-ben szervezte meg a Magyar Művelődési Intézet és a Romédia Alapítvány. (Daróczi, 2000) A Pataki Művelődési Házban immár harmadik alkalommal megrendezett országos tárlat lényegében visszhang nélkül maradt. A kiállítók közül egyetlen művészt, Oláh Marát (Omara) érdemes kiemelni, aki felkeltette mind a művészettörténészek, mind a médiamunkások érdeklődését. (Szuhay, 2010) A tárlaton 21 művész alkotásai jelentek meg. A kiállításhoz kapcsolódóan könyv is kiadásra került.⁹⁷

A Néprajzi Múzeum kiállításai

A Néprajzi Múzeum **A társadalom peremén (képek a magyarországi cigányok életéből)** című 1989-es tárlata azt akarta megjeleníteni, hogy az emberi társadalom különböző, egyenrangú kulturális, s etnikai csoportokból tevődik össze, melyet a politikai jogok és lehetőségek szintjén is realizálni kellene. Az etnográfiai kiállítás egy közel 300 m-es nagy térbe került. A bemutatott anyag időbeli hataraként nagyjából a század első felét

97 Kerékgyártó István-Daróczi Ágnes (szerk.): *Roma Képzőművészek III. Országos Kiállítása*. Magyar Művelődési Intézet, Szentendre, 2000.

jelölték meg. A teret három részre tagolták, s az 1893-as cigányösszeírás anyagát feldolgozva az életformák és megélhetési források alapján rendszerezték az anyagot. (Szuhaý, 1994) Dokumentációja az a 110 oldalas, 121 képet tartalmazó válogatás (Mohay, 1993), amely önálló könyv formájában jelent meg a CSZMMK támogatásával⁹⁸. Ebben a Néprajzi Múzeum 1900-1960-as években készült cigányságot ábrázoló kép-anyagából válogattak.

A Néprajzi Múzeum 1993-ban egy nagyszabású kiállítás (**Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből**) során mutatta be a magyarországi cigányság etnográfiai, szociológiailag és antropológiailag dokumentálható XX. századi történetét. A kiállítás egyik legfontosabb kifejezési eszköze a fotó volt, és mert oly bőséges anyag állt rendelkezésükre egy fotóalbumot⁹⁹ is megjelentettek a tárlattal egy időben. A fotóalbum 365 oldalán 736 felvételt mutattak be a szerzők. (Mohay, 1993) A kiállítás első része a cigányság európai megjelenését és XX. század végi helyzetét mutatta be. Fő egységében lényegében megismételték az 1989-es kiállítást, némi a kiegészítéssel, a tárlat harmadik része pedig az 1940-es évek utáni évtizedekről szólt. (Szuhaý, 1994)

Az 1998-as **Romák Közép- és Kelet-Európában** című kiállítás másfél évszázadot ölelt fel, s arra kereste a választ, hogy a Közép- és Kelet-Európában élő, rendkívül differenciált cigányság milyen módon volt képes megőrizni etnikus identitását, illetve hogyan fogalmazza meg saját kultúrájának sajátosságait, s miképpen dolgozta ki a lehető leg szélesebben értelmezhető cigány nemzeti kultúra kereteit. (Fejős, 2008) A kiállítás dokumentációjához tartozik a 103 oldalas *Cigány kép, roma-kép : a Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve* című katalógus.¹⁰⁰ De a kiállításhoz kapcsolódik Kőszegi Edit és Szuhaý Péter 78 perces 2001-es színes dokumentumfilmje, a *Romák Közép- és Kelet-Európában a Néprajzi Múzeum 1998-as kiállításáról* címmel.¹⁰¹

2007. december 20. – 2008. február 3. között a Budavári Palota, B épületében volt látható a Magyar Nemzeti Galéria kiállítása **Az emlékezés színes álmai – A magyarországi kortárs cigány képzőművészek reprezentatív tárlata** címmel, amely a Néprajzi Múzeum szervezésében valósult meg. A kiállított anyagot húsz alkotó műveiből válogatta Szuhaý Péter kurátor a Néprajzi Múzeum és a Magyar Művelődési Intézet gyűjteményéből, több mint 200 műalkotást ölelt fel.¹⁰² Az emlékezés színes álmai kiállítás 2007 szeptemberében Pekingbe is eljutott, a Kínai Magyar Évad megnyitó kiállítása-

98 Szuhaý Péter (szerk.): A társadalom peremén – Képek a magyarországi cigányok életéből. Válogatás a Néprajzi Múzeum archiv felvételeiből. Néprajzi Múzeum – Cigány Szociális Művelődési és Módszertani Központ, Romano Kher, Cigányház, Budapest, 1989.

99 Szuhaý Péter – Barati Antónia: *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. „A világ létre, melyen az egyik fel, a másik le megy.” Pictures of the History of Gypsies in Hungary in the 20th Century. „World is a ladder, which some go up, some go down.”*, Budapest, 1993.

100 *Cigány kép, roma-kép: a Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve*. Szerkesztette: Szuhaý Péter, Néprajzi Múzeum. Budapest, 1998. http://www.neprajz.hu/bolt.php?menu2=36&kiadvany_tipus_id=3 (letöltés: 2015. 01. 14.)

101 <http://beatlemanial.vidlify.net/en/video/T-om4k5seys/Rom%C3%A1k-K%C3%B6z%C3%A9s-Kelet-Eur%C3%B3p%C3%A1ban> (letöltés: 2015. 01. 28.)

102 Szakmai beszámoló. 2011. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EHEaP5t-lj4J:www.mng.hu/content/docs/informacio/szakmai_beszamolo.doc+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (letöltés: 2015. 01. 31.)

ként. A kiállítás színes katalógusa¹⁰³ a kiállító alkotók életrajzával és alkotásaik fotóival a tárlat legfontosabb dokumentációja.

A Képek, cigányok, cigányképek. A többségi képtől az önábrázolásig című kiállítás 2013. április 6. – 2014. január 5. közt volt látogatható, a Néprajzi Múzeum hasonló című, 2011. februárjában a spanyolországi Valenciái Etnológiai Múzeumban megrendezett tárlatának¹⁰⁴ megidézése volt ez. A bemutatott fotókon több mint 100 év változó cigányképe volt látható, amely a jelenből indult ki, és a közelmúlton keresztül jutott el a „távoli” 19. század végére. A kiállítás célja nem a magyarországi cigányság részletes történetének bemutatása volt, jóval inkább azt elemezte, hogy a különböző fényképeszeti, tudományos és politikai iskolák miként gondolkodtak a cigányokról, és hogyan viszonyulnak ehhez a cigányok önmagukról készített fotográfiái. A kiállítás kurátorai Szuhay Péter és Szelják György voltak. A képeket Kerék Eszter gondozta. A valenciái kiállítás katalógusa¹⁰⁵ elérhető a Néprajzi Múzeum múzeumi boltjában és webshopjában.¹⁰⁶

Az Igaz történet Üstfoltozóról, Drótostótról, Teknőscigányról kiállítás 2014 végén különböző, a társadalom és a gazdaság peremére szorított mesterségről, kiváltképp azok képviselőiről szólt, jobbra vándoriparosokról, akik az iparúzők közötti társadalmi hierarchia legmarginálisabb rétegét jelentették. Azt a gazdaságtörténeti folyamatot igyekezett bemutatni, és arra reflektálni, hogyan viszonyult a magyar társadalom, de általában a vándoriparosokat alkalmazó helyi társadalom ezekhez az emberekhez, milyen képet alakított ki róluk, ábrázolásuk hogyan tematizálódott, másfelől pedig hogyan járultak hozzá e mesterségek az etnikus önkép kialakulásához, a nemzeti kultúra megfogalmazásához.¹⁰⁷ (A kiállításról Id. Csonka Norbert Dávid beszámolóját SPOT interjúink között!) A kiállítás kurátorai Szuhay Péter, Katarina Hollanova és Kerék Eszter voltak. A kiállítás megvalósításában a szlovákiai Žilina-i Považské múzeum működött közre. Katalógusa¹⁰⁸ a múzeum többi kiadványával, korábbi kiállítási katalógusaival együtt a múzeum boltjában és webshopjában vásárolhatók meg.¹⁰⁹

103 AZ EMLÉKEZÉS SZINES ÁLMAI – A magyarországi kortárs cigány képzőművészek reprezentatív tárlata. Szuhay Péter (szerk.), Enigart Könyvkiadó, 2007.

104 Képek, cigányok, cigányképek. EU 2011.hu, Az Európai Unió Tanácsának magyar elnöksége honlapja. 2011. február 9. <http://www.eu2011.hu/hu/hir/kepek-ciganyok-cigany-kepek> (letöltés: 2015. 02. 06)

105 *Gitanos d'Hongria: De l'home exòtic al ciutadà* = Gitanos de Hungría: Del hombre exótico al ciudadano = Képek, cigányok, cigányképek: Az európai vadembertől az öntudatos állampolgárig / [coord. Robert Martínez Canet]. – Valencia : Museu Valencià d'Etnologia, 2011. – 189 p. : ill. ; 22 cm

106 http://www.neprajz.hu/kiallitasok.php?menu=3&kiallitas_id=136 (letöltés: 2015. 02. 06)

107 http://www.neprajz.hu/kiallitasok.php?menu=3&kiallitas_id=153 (letöltés: 2015. 02. 06.)

108 Katarina Hallonová, Nagy Krisztina, Szuhay Péter valamint Jakab Magda, Kerék Eszter, Szojka Emese (2014): Megvetés és önbecsülés. / Dispossession and Self-Respect. Igaz történet Üstfoltozóról, Drótostótról, Teknőscigányról / The True Story of Braziers, Pot Menders, and Trough Carvers. Kiállítási vezető, Néprajzi Múzeum, Budapest, 2014., 80 oldal

109 http://www.neprajz.hu/bolt.php?menu2=36&kiadvany_tipus_id=3 (letöltés: 2015. 03. 06.)

A Páva utcai holokauszt állandó kiállítás

A Holokauszt Emlékközpontot 2004. áprilisában nyitották meg¹¹⁰ Budapest IX. kerületében, a Páva utca 39. alatt. Egy múzeum és kiállítóhely is egyben az Emlékközpont, állandó kiállítással, és folyamatosan megújuló, változó időszaki kiállításokkal várja a látogatóit. A *magyar holokauszt áldozatainak emlékére* című állandó tárlat témája a magyar holokauszt.¹¹¹ Az Emlékközpont időszaki kiállításai közül kettőt említünk meg, amelyek a cigányok sorsával kapcsolatosak. A *Roma holokauszt és rasszizmus a mai Európában című tárlat* 2006. januárjában, a holokauszt első nemzetközi emléknapján (január 27.) nyílt a budapesti Centrális Galériában. Rendezője a Német Szinti és Roma Dokumentációs és Kultúrközpont (Heidelberg)¹¹² és a budapesti Holokauszt Emlékközpont volt. A kiállítás célja az volt, hogy a látogatót szembesítse a második világháború borzalmainak kevés nyilvánosságot kapott fejezetével, a cigányság deportálásának és megsemmisítésének kísérletével. (2006. január 27 – 2006. március 27. közt volt megtekinthető¹¹³). A *Pharrajimos emlékezete* című kiállítás 2004. április 16. és 2004. augusztus 01. között a Holokauszt Emlékközpont zsinagóga épületének karzatán volt látható, s tizenkét túlélő és családtag visszaemlékezésén alapult.¹¹⁴

Irodalomjegyzék

- Andl Helga (2013): A PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék kutatásai-ból. Romológiai Kutatóközpont, Pécs, 2013.
- B. Klári (2010): Bemutatkozik a Magyarországi Roma Parlament. <http://romaklub.network.hu/blog/roma-kozosseg-cigany-klub-hirei/bemutatkozik-a-magyarorszag-roma-parlament>
- Bajnok Dávid (2014): Romakép Műhely: kulturális ellenállás a DocuArt Moziban. ELTE Online – Kultúra, 2014.03.19. <http://elteonline.hu/kultura/2014/03/19/romakep-muhely-kulturalis-ellenallas-a-docuart-moziban/>
- Bari Károly (1999): Cigány folklór. Magyarország – Románia. Gyűjtötte Bari Károly. I-X. magánkiadás.
- Beck Zoltán (2009): *A romológia írása – egy elbeszélhető romológia felé.* doktori disszertáció (kézirat) http://irodalomdoktori.btk.pte.hu/files/tiny_mce/phd_konyv_var_beck.pdf
- Beck Zoltán (2013): Egy kiállítás elé. Romológia folyóirat, 1. évf. 1. sz. 2013. nyár, 1. o.
- Beck Zoltán: A cigány népmeséről – Az orális hagyomány műfajairól. [arkadia.pte.hu; http://www.arkadia.pte.hu/magyar/nyomtatasi_cikk?id=beck_cigany_nepmese](http://www.arkadia.pte.hu/magyar/nyomtatasi_cikk?id=beck_cigany_nepmese)

110 Megnyílt a Páva utcai Holokauszt Emlékközpont. MTI, HVG.hu, 2004. április 15. <http://hvg.hu/kultura/00000000056FD8> (letöltés: 2015. 02. 06)

111 <http://www.hdke.hu/kiallitas/allando-kiallitas> (letöltés: 2015. 02. 06)

112 Vö: Cserti Csapó Tibor: A roma, cigány népcsoportok történelemi és kulturális emlékeit gyűjtő múzeumok Nyugat- és Közép-Európában c. írásával e lapban! (Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma – Német Szinti és Roma Dokumentációs és Kulturális Központ – Heidelberg)

113 <http://www.hdke.hu/kiallitas/idoszaki-kiallitas/roma-holokauszt-es-rasszizmus-mai-europaban> (letöltés: 2015. 02. 06)

114 <http://www.hdke.hu/kiallitas/idoszaki-kiallitas/pharrajimos-emlekezete> (letöltés: 2015. 02. 06)

- Bencsik János: A gyulai Erkel Ferenc Múzeum cigány archívuma. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/044.htm
- Biczó Gabriella (2009): Ez a művészet más – Bódvalenke, a freskófalu. építészforum.hu, 2009. szeptember 11.. <http://epiteszforum.hu/ez-a-muveszet-mas-bodvalenke-a-freskofalu>
- Binder Mátyás (2009): „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. Régió, 20. évf. 4. sz. 2009. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00076/pdf/035-059.pdf>
- Bognár Mária (2013): Vidékjáró – Roma tájház Hodászon. http://ringmagazin.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=27764:videkjaro-roma-tajhaz-hodaszon&catid=68:mozaik&Itemid=150
- Czene Gábor (2006): Vad cigányozás rendőrségi belső honlapon. Népszabadság Online, 2006.12.29. <http://nol.hu/archivum/archiv-427612-237375>
- Cserti Csapó Tibor (2006): Szerkesztői előszó. In: Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 17., Máté Mihály: Tematikus bibliográfiák II. Cigány foglalkozások, cigány mesteriségek., Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2006.
- Cserti Csapó Tibor (2013): A romológia új fóruma. Romológia folyóirat 1. évf. 1. sz., 2013 nyár. 5-6 o.
- Cserti Csapó Tibor (2014): Új fórum a romológia kutatásában és felsőfokú oktatásában – a Romológia folyóirat. In: HERA 2014. évi konferenciájának kötete, HERA, 2014.
- Daróczi Ágnes (2000): A harmadik kiállítás elé. In: Daróczi Ágnes – Kalla Éva – Kerégyártó István (szerk.): Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása. The 3rd National Exhibition of Roma Artists 2000. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 2000. (katalógus) <http://www.mmi.hu/romaoszt/kepzmuvv/eloszohu.htm>
- Daróczi Ágnes (2007): *Roma képzőművészek Európában*. http://epa.oszk.hu/01600/01667/00004/pdf/MMI_01667_2007_126-139.pdf
- Daróczi Ágnes (2011): *Roma képzőművészek Európában*. In: Daróczi Ágnes (szerk.): Cigányság-identitás-kultúra-történelem. (Egy konferencia margójára), Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus. http://www.erikanet.hu/system//adatbazis_fajl.php?fajl_id=91085&meret=5
- Dupcsik Csaba (2005): A magyarországi cigányvizsgálatok cigányképe. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Budapest, Rejtjel, 2005. 479-499. o.
- Dupcsik Csaba (2009): A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 362 o.
- Eperjessy Ernő (1994): A cigány néprajzi kutatások időszerű feladatai. In: Cigány Néprajzi tanulmányok 2. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1994.
- Fejős Zoltán (felelős kiadó) (2008): Cigányok/Roma/Gypsies – Filmek a roma kultúráról /Films about Roma culture. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2008.
- Felföldi László (1988). A magyarországi cigányság tánc kultúrájának kutatásáról. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. IV. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 71-79.) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/valtozo_vilag_sorozat/a_magyarorszag_i_romak/pages/003_kultura.htm
- Fialovszky Magda (2010): Bódi Zsuzsa. 2010. július 14. <http://www.kethanodrom.hu/in->

- dex.php?option=com_content&view=article&id=164:bodi-zsuzsa&catid=74:munkatarsak&Itemid=59
- Gémes Balázs: Gondolatok a cigány múzeum létesítéséről. Történeti visszatekintés. *Kethano Drom – Közös Út* 1995. 2; pp. 28-29.
- Görög-Karady Veronika (2003): A cigány mese és Babos István meséi világa. In: Szuhay Péter (gyűjt.): A három muzsikás cigány. Babos István meséi. *Babócsai cigány mesék*. Európai Folklór Intézet, L'Harmattai Kiadó, Néprajzi Múzeum, 2003.
- Gyökér Róbert (2014): A Cigánysátor az égbe megy. *Népszava*, 2014. aug. 27. <http://nepszava.hu/cikk/1031359-a-ciganysator-az-egbe-megy>
- Heindl Péter (2014): A Ney Lilli projekt. *Romológia folyóirat*. 2. évf. 4-5. sz. 2014. tavasznyár, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont, Wlislöck Henrik Szakkollégium, Pécs.
- Hell István (2013): Háromszáz év cigányul – Bari Károly: Régi cigány szótárak és folklór-szövegek. http://www.kethanodrom.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3068:haromszaz-ev-ciganyul-bari-karoly-valogatasa&catid=45:altalanos&Itemid=69
- Horváth Judit: A kortárs roma művészet bemutatkozási színterei Budapesten: A Kugler Art Szalon és a Gallery8. *Társadalmi Együttélés* 2013/4. szám, http://www.tarsadalmiegyutteleles.hu/id-115-tarsadalmi-egyutteleles_2013_4-szam_horvat.html
- Janicsák Szilvia: Tabutémák a médiában – romák a médiában. szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar, http://elib.kkf.hu/edip/D_14286.pdf
- Junghaus Tímea (2009): Divatba jöttünk – Eredmények és gondok a roma képzőművészetben. *FROKK – Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ*. 2009. október 07. <http://www.frokk.hu/hirarchivum/12-divatbajottunk>
- Kállai Ernő (2010): A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/165788766.pdf>
- Kállai Ernő (2014): Romológiai kutatások az MTA Kisebbségkutató Intézetében. *Romológia*, 6. szám, 2014 ősz, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
- Kardos Ferenc (2001): Egy közgyűjtemény a cigány olvasáskultúra szolgálatában. *Iskolakultúra*, 2001. 12. sz. 97-102. o. <http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/2001/12/12.pdf>
- Kemény István (szerk.) (2000): A magyarországi romák. *Változó Világ* 31., Press Publica Kiadó, Budapest, 2000. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/valtozo_vilag_sorozat/a_magyarorszag_i_romak/pages/003_kultura.htm
- Kereskényiné Cseh Edit (2010): Adatok a Békés megyei cigányok 18. századi történetéhez. In: Bene János – Katona Csaba – Lakatos Sarolta – Pozsonyi József – Szabadi István (szerk.): *A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei* 7. 2010. évi különszám. Fejezetek Békés megye múltjából. Debrecen, 2010.
- Kerékgyártó István (2010): Molnár István Gábor fotóművészetéről. http://www.napkut.hu/naput_2010/2010_07/082.htm
- Kerékgyártó István: A magyarországi roma képzőművészetéről – Szélgjegyzetek a ma-

- gyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez. <http://amrita-it.com/ciganyasag/> – bevezető
- Klukovitsné Paróczy Katalin (2001): Herrmann Antal emlékezete. <http://www.bibl.u-szeged.hu/exhib/evfordulo/herrmann.cikk/>
- Konrád Imre (2013): Kovalcsik Katalin emlékére. Barátság – kulturális és közéleti folyóirat, 2013. 03. 14.; <http://nemzetisegek.hu/2013/03/14/kovalcsik-katalin-emlekere/>
- Kosztics István (2009): 20 éves a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület. Barátság – kulturális és közéleti folyóirat, repertórium, XVI. évf., 2009/2. http://nemzetisegek.hu/repertorium/2009/02/belivek_16-19.pdf
- Kotun Viktor: Az első roma/cigány/utazó pavilon. Jelentés az 52. Velencei Biennáléről. exindex, <http://exindex.hu/print.php?l=hu&page=3&id=512>
- Landauer Attila (2004): Utak és problémák a magyarországi cigánykutatásban. In: Nagy Attila – Péterfi Rita (szerk.): A feladatra készülni kell. A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1365861722_04002.pdf
- M. László Ferenc (2007): Az országos cigány kultúrház sorsa: Pusztulásra ítélve, Magyar Narancs, XIX. évf. 17. szám, 2007. 04. 26. <http://www.manca.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=14639>
- Mága István –VulturCsaba (1998): A roma kultúra lehetőségei: „Amolyan ismeretlen ismerősök”. Magyar Narancs online, 1998/30. (07. 23.) http://magyarnarancs.hu/konyv/a_roma_kultura_lehetosegei_amolyan_ismeretlen_ismero_sok-59205
- Martyin Emília (2012): Fél évszázados cigány hangfelvételek az Erkel Ferenc Múzeumban. Békés megye hírek, <http://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/fel-evszazados-cigany-hangfelvetelek-az-erkel-ferenc-muzeumban>
- Mohay Tamás (1993): Antropológiai fotóalbum a cigányokról. A világ létra, melyen az egyik fel, a másik lemegy. Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. Szerkesztette: Szuhay Péter, Barati Antónia. Budapest, Néprajzi Múzeum, 1993. 365. recenzio. Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 4. évf., 3.sz., 1993. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00015/pdf/17.pdf>
- Molnár István Gábor: Az újpesti cigányság története. In: Molnár István Gábor: Régi Újpest cigányai c. monográfiából. Kézirat
- Morvay Judit – Tompos Krisztina (2013): Egymásra, apránként. Romológia folyóirat, 2013. ősz-tél, 1. évfolyam 2-3. sz. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2013. http://socio.hu/uploads/files/2013_4/7morvai_tompos.pdf
- Nagy Gergely (2005): RomaMoma. HVG online, 2005. július 07. <http://hvg.hu/kultura/20050705junghaustimea>
- Nagy Pál (1998): *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában*, Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1998.
- Nagy Pál (2009): Ciganológiai/romológiai gyűjtemény. SZIE A Szent István Egyetem lapja, XI. évf. 1. sz. <http://ujsg.szie.hu/node/706>
- Nagy Attila – Péterfi Rita (2004): A cigányság kulturális beilleszkedése és a közkönyvtár. Problémavázlat. Könyvtári Figyelő, 50. évfolyam, 2004. 2. szám. http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2004/2/nagy_a.html
- Neményi Mária (2014): Roma kutatások az MTA Szociológiai Kutatóintézetében. Romológia, 6. szám, 2014 ősz, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs

- Orsós Melinda – Pápai Boglárka (2014): Múltkutatás az Ormánságban, Jegyzetek egy kutatás margójára. In: Híves Varga Aranka – Schäffer János (szerk.): Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 32. Ablak a világra. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs, 2014. 63. o.
- Orsós Melinda – Pápai Boglárka (2015): Absztrakt – Múltkutatás Gilvánfán. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): III. Romológus konferencia – konferenciakötet, Gypsy Studies-Cigány Tanulmányok 33., PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2015. 249-250.o.
- Ölbei Livia (2013.): Az emberfényképész – Hans Gustav Edöcs kiállítása a KMKK-ban. Vas Népe Online, 2013. február 11. <http://vaol.hu/kultura/az-emberfenykepesz-hans-gustav-edocs-kiallitasa-a-kmkk-ban-1519893>
- Papp Nóra (2005): Lesz-e cigánymúzeum? In: Élet és Irodalom 49. évfolyam, 11. szám. <http://www.es.hu/kereses/szerzo/PAPP%20N%C3%93RA%20RIPORTJA>
- Pásztor Eszter (2012): Freskófalú projekt. <http://www.bodvalenke.eu/freskofalu-projekt>
- Pásztor Eszter (2013): BÓDVALENKE – FRESKÓFALU. Projektleírás. http://www.bodvalenke.eu/sites/default/files/projektleiras_hun.pdf
- Prónai Csaba (2005): Előszó. Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban. Szerkesztette: Prónai Csaba, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.
- Prónai Csaba (2006): Egy újító utóélete – Wlislócki Henrik reneszánsza Nyugat-Európában. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/024.htm
- Rásó János (2010): Helytörténeti arcképcsarnok – Csenki Sándor. Püspökladányi Hírek. XXI. évf. 19. sz. 2010. november, <http://www.puspokladany.hu/phirek/phir101102.pdf>
- Rézműves Melinda: Roma tájház – Hodász. http://www.romatajhaz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=9%3Aismertet&lang=hu
- Sághy Erna (2008): Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. Múltunk, 2008/1. 273–308. o.
- Sárvári V. Zsuzsa (1985): Ízelítő a cigány népköltészetből. Kritikai Szemle, http://adattar.vmmi.org/cikkek/13272/hid_1985_10_19.pdf
- Shimpei, Ichihara (2014): A 18. századi cigányság történetének kutatása források és szakirodalom. Miskolci Egyetem. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0008_kotet24_03_ichihara_shimpei_18_szazadi_ciganysag_tortenetenek_kutatasi/03_ichihara_shimpei-18_szazadi_ciganysag_tortenetenek_kutata_1_1.html
- Szabó Júlia (2013): Te mikor kezdesz? Roma újságírók nyomában. Társadalmi Együttélés 2013/4. szám, http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/id-117-tarsadalmi_egyuttes_2013_4_szam_szabo_.html
- Szemes Zsuzsa (2003): Identitás – Útkeresés. Daróczi Ágnes emlékezik az újkori roma folklór mozgalomról. A Magyar Művelődési Intézet Műhelyéből. Szín 8. évf. 5. sz. (2003. november) http://epa.oszk.hu/01300/01306/00022/szin_8-5sz_identitas_10.htm
- Szentesi Csaba (2007): Roma Pavilon a Velencei Biennálén. Lettre 66. szám, 2007. Ősz <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00050/szentesi.htm>
- Szuhay Péter (1994): A Néprajzi Múzeum cigányság történetével foglalkozó kiállításairól. In: Nemzetközi Cigány Néprajzi, Történeti, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia. (szerk: Bódi zsuzsa), Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1994.

- http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/cigany_neprajzi_tanulmanyok_1994/pages/006_szuhay_peter.htm
- Szuhay Péter (2001): A Néprajzi Múzeum cigány gyűjteménye és kutatásai. In: Cigány Néprajzi Tanulmányok 10. Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában. A magyarországi nemzetiségek néprajza. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2001. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/cigany_neprajzi_tanulmanyok_2001/pages/006_a_neprajzi_muzeum_cigany_gyujtemenye.htm
- Szuhay Péter (2002): Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. Beszélő Online, 7–8. szám, 7. évfolyam. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-egzotikus-vadembertol-a-hatalom-onnon-legitimalasaig>
- Szuhay Péter (2006): A Néprajzi Múzeum roma gyűjteménye. A Kalyi Jag szakiskola születésnapján rendezvényén tartott előadás írásos változata. 2006. Napkút Kiadó online. http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_09/049.htm
- Szuhay Péter (2010): Ki beszél? Cigány/roma reprezentáció a képző- és fotóművészetben. In: Feischmidt Margit (szerk.): Etnicitás: különbségteremtő társadalom. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/etnicitas_kulonbsogteremto_tarsadalom/pages/024_ki_beszeli.htm
- Szuhay Péter (2011): A (fotó)művészet szabadsága, a fényképezettek lázadása és az archiváló korlátai. In: Doboviczki Attila (szerk.): A fotó a képkorszakban. Gondolat Kiadó, 2011. [http://www.commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/TAMOP_Kiadvanyok/Doboviczki%20\(szerk\)%20A%20foto%20a%20kepkorszakban/foto_a_kepkorszakban_html/Text/10_szuhay_peter-szerk.htm](http://www.commonline.hu/sites/default/files/COMMONLINE_DOCS/TAMOP_Kiadvanyok/Doboviczki%20(szerk)%20A%20foto%20a%20kepkorszakban/foto_a_kepkorszakban_html/Text/10_szuhay_peter-szerk.htm)
- Tóth Péter (1993): Cigányok Miskolcon a 18. század közepén, A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 1993, 205–215. o.
- Tóth Péter (2006): A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Bölcsész Konzorcium, 2006. <http://publikacio.uni-miskolc.hu/data/ME-PUB-40972/ciganyoktortenete.pdf>
- Vekerdi József (1982): A magyarországi cigány kutatások története. Folklór és etnográfia. 7. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1982. <http://mek.oszk.hu/08400/08452/08452.pdf>
- Villás Lajos (2013): ROMA PARLAMENT – Balázs János terem. http://www.romnet.hu/blogok/tamango/2013/01/10/roma_parlament
- Zeisler Judit (2008): Ígéretes ötlet. <http://c-press.hu/200803012328/belfold/zeisler-judit-igeretes-otlet.html>
- Zsádon Béla: Cigány háló (kézirat) https://www.google.hu/?gws_rd=ssl#q=zsadon+b%C3%A9la+cig%C3%A1nyh%C3%A1l%C3%B3

SZÉLRÓZSA

- 44 Neményi Mária: Roma kutatások az MTA Szociológiai Kutatóintézetében
- 64 Binder Mátyás: A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon
- 79 Benedek Katalin: A cigány mesegyűjtés és mesekutatás eredményei
- 96 Kállai Ernő: Romológiai kutatások az MTA Kisebbségkutató Intézetében
- 102 Dobos Balázs: Roma politikai pártok a roma sajtó tükrében
- 108 Molnár István Gábor: Régi Újpest cigányai
- 110 Hajnóczky Tamás : Titkos ügyiratok a pártállam cigánypolitikájából
- 144 Gergye Eszter: Bódi Zsuzsanna munkásságáról
- 146 Oláh Anita: A cigányság múltja megelevenedik – A pécsi Rácz Aladár Közösségi Ház

Neményi Mária

Roma kutatások az MTA Szociológiai Kutatóintézetében

SUMMARY

Roma related researches in the HAS (Hungarian Academy of Sciences) Centre for Social Sciences, Institute for Sociology

That famous roma research in 1971 managed by István Kemény which inspired a short of posterior researchers and gave guideline to many later processes and publications was attached to this academic institute. This study introduces those later researches of the centre which gained less publicity. Most of them are not especially roma related topics, better focuses to the structure of hungarian society, social establishment, circumstances of different classes and groups of society or relative and sistemathic disadvantages, exclusion and marginalisation of groups of different minorities. So consequentially they told about hungarian gypsies as well.

We can get known temporally and classified thematically the roma related researches, activities and publications connecting to the Institute for Sociology.

A fenti cím több okból is problematikus. A Szociológiai Intézet ma nem önálló intézmény, hanem az MTA Társadalomkutató Központ része. Ötven éves fennállása óta több átszervezésen, szétváláson, újraegyesítésen ment keresztül, és kutatói gárdája is nemcsak az idő múlása miatt, hanem részben intézményi, részben egyéni okok miatt folyamatosan változik. Így nehezen megállapítható, hogy a jelenleg is a kutatói törzsgárdát képező munkatársakon kívül kinek a kutatói munkássága köthető ehhez az intézethez, illetve a ma itt dolgozók roma témájú munkái vajon intézeti feladatként, vagy éppen más, külső megrendelésre készültek-e. Ugyancsak nehéz különválasztani a romákat is érintő témájú kutatások körében az akadémiai kutatóintézetekben elvárt alapkutatásokat azoktól a munkáktól, amelyek egy-egy aktuális felkérésre születtek, mégis szorosan összekapcsolódnak bizonyos kutatói életművekkel. További nehézség, hogy a hazai szociológia egyik meghatározó műhelyében készült, cigányokat is érintő kutatások java része nem is sorolható egyértelműen a roma kutatások címszó alá. Habár Kemény István úttörő munkássága – köztük az első, az 1973-as nagy jelentőségű reprezentatív cigány kutatás – az Intézet több munkatársának adott szellemi útmutatást és vált meghatározóvá további kutatói pályáján, az övéhez hasonló jellegű, átfogó, kizárólag a ro-

mák helyzetére fókuszáló kutatás nem készült több a Szociológiai Intézetben. Az alább ismertetett kutatások inkább szólnak a magyar társadalom szerkezetéről, intézményrendszeréről, a társadalmi osztályok és csoportok eltérő életviszonyairól, munkaerőpiaci helyzetéről, vagy éppen a különböző hatóságok és klienseik kapcsolatáról, ezen belül a kisebbségi csoportok – elsősorban a romák – szisztematikus hátrányairól, társadalmi kirekesztéséről, az őket érintő intézményes és személyes diszkriminációról, mintsem kizárólag a romákról. Az Intézetben folytatott vizsgálatok középpontjában tehát azok a változó társadalmi feltételek és ezek függvényében azok a társadalmi viszonyok állnak, amelyek között a magyarországi romák élnek.

Ebben az írásban részben időrendi, részben tematikus bontásban mutatom be az Intézet egyes részlegeihez köthető kutatói tevékenységeket és a kutatások eredményeire épülő tanulmányokat, publikus eredményeket.

Szegénység, társadalmi kirekesztettség, szociálpolitika

A Szociológiai Intézet szociálpolitikai műhelyében, esetenként Szalai Júlia kezdeményezésére és irányítása alatt több olyan kutatás született az elmúlt évtizedekben, amely a szegénység, a társadalmi kirekesztődés etnikai vonatkozásával foglalkozott. A 2000 előtti évek ilyen irányú kutatásai alapján készült tanulmányok többsége a Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia által szerkesztett *Cigánynak születni – tanulmányok, dokumentumok* c. kötetben jelent meg. A 2000 utáni kutatásokat az alábbiakban mutatom be.

Szalai Júlia OTKA támogatással 2002-2004 között folytatott kutatása, *A szociális újraelosztás szerepe a többségi-kisebbségi viszonyok alakulásában az ezredforduló Magyarországon – szegény roma és nem-roma háztartások megélhetési viszonyai* abból a megállapításból indult ki, hogy a rendszerváltást követően radikális átalakulás következett be a szociális újraelosztás rendszerében. Az átalakulás legfontosabb eleme a társadalombiztosítás piaci elvű átformálása volt mindazok számára, akik tulajdonosként, munkavállalóként vagy vállalkozóként a gyorsan kibontakozó piaci integráció szárnya alatt voltak, és ezzel egyidejű szigorú leválasztása azoknak, akik e piaci integráción kívülre szorultak. E meglehetősen széles társadalmi csoport szociális ellátásainak fő csatornája a „rászorultság” vizsgálatán alapuló segélyezési rendszer lett, és míg a társadalombiztosítás ellátásait egyetemleges szabályozású központi programok biztosították, a segélyezés a helyi önkormányzatok feladatkörévé vált. A radikális szétválasztás a szociális újraelosztás erőteljes etnikai átitatódása mellett zajlott.

A kutatás makro-statisztikai adatok másodelemzésével azokat a kérdéseket járta körül, hogy az új, háromosztatú elosztási rendszer (társadalombiztosítás, állami juttatások, segélyek) mekkora és milyen szerepet játszik a különböző társadalmi csoportok rendszeres megélhetésében. Mondható-e, hogy a piacba integrált, jobb helyzetű csoportok életében egyrészt periférikus jellegű, másrészt legfeljebb a társadalombiztosítási és központi állami járandóságok játszanak benne szerepet, vagy vannak átjárások a segélyezés rendszerébe is, miáltal szűkül és stigmatizálódik a szegények segélyezési rendszere? A további kérdések részben e láthatatlan elszívásra, másrészt a szegényeknek folyósítandó segélyek elosztásának elveire és kialakult rutinjainak feltárására vonatkoztak. Ezért kitüntetett fontosságú volt a döntéshozatal mechanizmusainak, és

GALÉRIA

Ördög

mögöttük azoknak a helyi érdekviszonyoknak a feltárása, amelyek e funkciók és érdekeltségek jegyében a helyi segélyezést hozzárendelték a helyi munkaerőpiac szükségleteihez, és árnyaltan rétegzett helyi „munkaerő-tartalékot” hoztak létre.

A kutatás az összetett kérdéssornak megfelelően különböző módszerekre támaszkodott. A KSH jövedelemstatistikai és háztartásgazdálkodási felvételeinek adatai, valamint a TÁRKI Monitor-vizsgálatainak adatbázisa adta az elsődleges alapot a különböző társadalmi csoportoknak a különböző szociális újraelosztási formákból való részesedése elemzéséhez, amit a társadalombiztosítás és a központi költségvetés éves adatainak feldolgozása egészített ki. Az önkormányzati segélyezési viszonyok vizsgálata egy 15 települést átfogó minta kiválasztása révén történt. A szelekció két fontos pontja a cigány lakosság aránya, valamint az önkormányzatok „gazdagsága”, illetve „szegénysége” volt. A segélyezésről folyó döntéshozatal vizsgálatához egyrészt három – markán-

san különböző – település segélyezési és segély-elutasítási dokumentációja került feldolgozásra, másrészt interjúk készültek ugyanezen önkormányzatok szociális irodáinak dolgozóival, valamint a településeken a segélyezést végző családsegítők munkatársaival. A szegények megélhetési viszonyait egy 600 háztartásos mintán lefolytatott kérdőíves felvétel tárta fel. A középpontban álló „etnicizálódási” kérdés megközelítése érdekében a védőnők tanácsaira támaszkodva, hólabda-módszer alkalmazásával épült fel a kisgyerekes családok mintája, 300 nem-roma és 300 roma család részvételével.

A makro-szintű elemzés felszínre hozta azt az igen intenzív és kiterjedt „elszívást”, ami az egyre fokozódó igényekkel szemben drasztikusan csökkentette a szegények számára folyósítható segélyek összegét, és kiszorította a segélyezés rendszeréből a legvédtelenebb csoportokat, mindenekelőtt a cigányokat. A hatalmas elszívás hátterében a rendszerváltással előállt tömeges státusz-bizonytalanság állt, amely éppen a helyben a kapcsolati tőke mozgósításával megszerezhető „láthatatlan” segélyek révén keresett magának ellensúlyokat. A középosztály megrendült helyzetű csoportjai közvetlenül a szegényekkel – mindenekelőtt a cigányokkal – kerültek szembe, és a segélyezését folyó hatalmi küzdelem csak kiegészítette az elmélyülő lakóhelyi, iskolai és munkapiaci szegregáció folyamatait.

A kutatás fényt derített azokra a közvetlen függelmi viszonyokra, amelyekben az önkormányzatok dolgozói és a polgármesterek, illetve más helyi elöljárók és vállalkozók az elemi megélhetés biztosításával, illetve megvonásának fenyegetésével vonták be vagy lökték ki magukból a rászorulókat, és a segély megkapását/megvonását már nem is egyszerűen az „érdemességhez”, hanem az örök készenlét zokszó nélküli elfogadásához kötötték. Ennek a körforgó rendszernek fontos összetevője, hogy nincs belőle menekvés. A segélyezés „felfelé” hermetikus elzárása, a piaci viszonyokba való átjárás ellehetetlenülése önjáró feltételként biztosítja, hogy a segélyezett mintegy bezáródjék segélyezett helyzetébe, és a „készenléti” alkuk révén a „jóléti fogda” örök foglya maradjon. A megélhetési viszonyok oldaláról mindezt garantálja, hogy a legszegényebbek rendszeres jövedelmei közül lassan eltűnnek a hivatalos források, és az informalitásba való beszorulás különösen a cigány szegényeket sújtja. Az informális munkavégzések „jogtalansága” fegyver a hatóságok és a segélyezési hivatalok kezében: miközben a nem-cigány szegények rövidebb-hosszabb időkre bekapcsolódhatnak a formális gazdaság szélén kínálkozó munkákba, az informális munkákba zárt cigányok „észrevétlenek” maradnak, így a legjobb esetben patrónusi kegyekre számíthatnak, vagy még gyakrabban kriminalizálódnak. Ráadásul erőfeszítéseik az informális munkáknak köszönhetően láthatatlanok, ami „érdemtelenységüket” igazolja.

Tardos Katalin OKTK támogatással *A foglalkozási diszkrimináció megjelenési formái és hatása a roma és nem roma népességben belül* címen folytatott kutatást 2004-2005 között. Roma és nem roma munkautak feltárása és elemzése segítségével kívánta bemutatni a foglalkozási diszkrimináció mértékét, kategorizálta megjelenési formáit és okait. Egy korábbi kutatás adatbázisát felhasználva, a Nógrád megyei Szécsény kistérségben 20 roma és 20 nem roma foglalkoztatott, illetve nem foglalkoztatott státusú személy munkaútját mélyinterjúk módszerrel vizsgálta.

A kutatás bizonyította, hogy a foglalkozási diszkrimináció nem periférikus jelenség a munkaerőpiacon, hanem tömeges méretekben jelen van, szubjektív, passzív és aktív formájában is. A foglalkozási diszkrimináció – a szó jogi értelmében használva – elsősorban a munkahelyi felvételnél, másodsorban az elbocsátásoknál érezteti hatását. A

foglalkozási diszkrimináció mértéke és a munkaerő-piaci státusz között erős összefüggés van. A nem foglalkoztatottak csoportja és azokon belül a roma származású nem foglalkoztatottak szenvedték el legnagyobb valószínűséggel a hátrányos megkülönböztetést eddigi életútjuk során. Ugyanakkor nem szűkíthető a foglalkozási diszkrimináció kérdése kizárólag etnikai kérdéssé.

A 2008-2009-es év folyamán Messing Vera és Molnár Emília *Szegény családok megélhetési stratégiái regionális és etnikai metszetekben* címen folytatott kutatást az OTKA támogatásával. Célja a szegénységben, különösképpen a mélyszegénységben, kirekesztettségben élők megélhetési módozatainak vizsgálata volt annak tükrében, mi különbözteti meg a látszólag azonos helyzetből induló szegény háztartásokat a szegénységet elkerülőktől. A kérdések között szerepelt, vajon fellelhetőek-e etnikus vonások a megélhetés biztosításában, léteznek-e a romákra vagy a romák bizonyos csoportjaira jellemző megélhetési módozatok. A vizsgálatok kiterjedtek a szegények megélhetésének és kapcsolati jellemzőinek összefüggéseire is.

A kutatás két valamikori „szocialista nagyvárosban” zajlott és alapvetően kvalitatív módszerekre támaszkodott. Összesen 110 interjú készült a helyi intézmények (önkormányzat szociális, lakhatási, gyermekvédelmi, stb. ügyekkel foglalkozó részlegei, szociális szolgáltatásokat ellátó intézmények, munkaügyi központ kirendeltségei), civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok képviselőivel, valamint roma és nem roma szegényekkel, illetve olyanokkal, akik hasonló peremfeltételek mellett nem váltak szegénnyé.

A kutatás tapasztalatai cáfolják azt a közvélekedést, hogy a segélyezettek munka-kerülők lennének, inkább a sok, de rendszertelen és biztonság, tervezhetőség nélküli munka jellemzi őket a legális gazdaság legszűkebb szegmensében, közcélú munkaként vagy az alkalmi munkák piacán. A helyi munkaerőpiacokon meghatározó az etnikai diszkrimináció: még a képzetek között is kevesen vannak azok, akik helyben legálisan el tudnak helyezkedni cigányként. Bár nincs a cigánysághoz inherensen köthető megélhetési stratégia, de vannak olyan megélhetési módozatok, amelyekkel egyik vagy másik cigány csoport gyakrabban él. A kapcsolati háló etnikai dimenzióban végzett elemzése azt mutatta, hogy a különböző tradíciójú, regionális és időbeli szempontból eltérő letelepülési történettel rendelkező roma csoportok eltérő adaptációs stratégiával rendelkeznek, és kapcsolati jellemzőik is eltérnek egymástól. A tanulmány arra azonban nem ad választ, van-e ok-okozati összefüggés a megélhetési viszonyok és a kapcsolatok között, vajon a kapcsolatok beszűkülése a következménye vagy kiváltója-e a munkaerő-piaci kirekesztődésnek és elszegényedésnek.

Kóczé Angéla 2009-2010-ben *Roma nők munkaerő-piaci esélyeinek vizsgálata* címen vezetett kutatást az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete keretében, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával. (A kutatásban a Szociológiai Intézet jelenlegi munkatársai közül Albert Fruzsina és Dávid Beáta működött közre.) A kutatás célja az volt, hogy feltárja a gender- és az etnikai alapú diszkrimináció összefonódását a szegénységben élő nők esetében. Azt vizsgálta, hogy a munkanélküliség, az alacsony iskolázottság, a tartós szegénység, a rossz egészségi állapot, a nem megfelelő lakhatási körülmények, az alacsony társadalmi és gazdasági státusz, valamint az előítéletek és a diszkriminatív eljárások együttesen és egymással kölcsönhatásban hogyan hozzák létre és hogyan konzerválják a roma nők társadalmi kirekesztettségét. A kutatás roma és nem roma szegény gyerekes asszonyok körében folyt Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Pest megye kistérsé-

geiben. A terepmunkában a kutatókat a helyi roma civil szervezetek, a cigány kisebbségi önkormányzatok képviselői és „helyi segítők” támogatták.

A kutatás fő kérdései a következők voltak: Más-e szegénynek lenni a főváros közelségében, versenyképes, fejlett területi adottságokkal rendelkező lakóhelyen, illetve Budapesttől távol, fejletlen, alacsony versenyképességű térség lakóhelyén élve? Más-e szegénynek lenni egy roma családban, mint egy „paraszt”, azaz nem roma családban? Különbözik-e az asszonyors a lakóhely és a bőrszín függvényében? A terepmunka során kérdőíves felvétel történt roma és nem roma, szegénységben élő gyermekes asszonyok körében, emellett mélyinterjúk, illetve fókuszcsoportos beszélgetések készültek roma és nem roma szegény férfiakkal és nőkkel. Mindez önkormányzati vezetőkkel, a helyi munkaügyi kirendeltség vezetőjével, szociális intézmények munkatársaival, az egészségügyi ellátórendszer illetékeseivel, illetve egyéb meghatározó személyekkel (helyi munkáltatók, pap, stb.) felvett szakmai interjúkkal egészült ki.

A kutatás rámutatott, hogy nehéz sorban élő roma és nem roma nők között márkans különbségek vannak főképpen az iskolázottság és az egészségi állapot tekintetében. Az elemzés az interszekcionalitás elméletére támaszkodva bizonyítja, hogy nem elégséges a kisebbségi csoportok egydimenziós elemzése, hanem az egyenlőtlenségek (gender, etnicitás, osztályhelyzet) metszeit is vizsgálni kell ahhoz, hogy differenciálabb képet kapjunk egy faji előítéletekkel sújtott csoportról.

Esélyegyenlőtlenség és diszkrimináció

Az Intézetben folyó, romákat érintő kutatásoknak másik meghatározó vonulatát jelentik azok az empirikus vizsgálatok, amelyek központi témája az esélyegyenlőség, illetve az esélyegyenlőség sérelme, az intézményi és személyes diszkrimináció. Ezeket a kutatásokat az fűzi egy csokorba, hogy alanyai azok a romák, akik a magyarországi, elvben mindenki számára elérhető, univerzális szolgáltatást biztosító intézményekben származásuk, etnikai hovatartozásuk, bőrszínük, és ettől nem függetlenül súlyosan hátrányos társadalmi helyzetük miatt megkülönböztetésben, szisztematikus leértékelésben részesülnek, miáltal hátrányuk fokozódik, társadalmi tagságuk megkérdőjeleződik. A társadalmi többség romák felé irányuló sztereotipikus, diszkriminatív hozzáállása azt a szociálpszichológiai értelemben vett többség-kisebbség dichotómiát hozza létre, amelyben a romák alávetettsége identitásuk meghatározó elemévé válik.

1997-ben Neményi Mária vezetésével, a Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Hivatal megbízásából *Cigány anyák és az egészségügy kapcsolatrendszere* címen kvalitatív, mélyinterjúkra alapozott kutatás zajlott. A kutatás szembeállította azokat a narratívákat, amelyeket négy különböző cigány/roma közösség fiatal női válaszolói fogalmaztak meg anyaságról, termékenységről, szülésről, gyermekgondozásról és az ezekkel kapcsolatos, az egészségügyben szerzett tapasztalatokról azokkal, amelyek a velük tényleges kapcsolatban álló egészségügyi személyekkel (orvosokkal, védőnőkkel) készült interjúkból ugyanezen témákkal kapcsolatban kiolvashatóak voltak. A kutatás azt bizonyította, hogy a beás, oláh cigány, romungro – és kontrollként egy budapesti, vegyes – közösségek tagjaiként megszólított összesen 80 roma interjúalany és az egészségügyiek 20 fős mintája „két külön világ”. Az egyedi életsorsokkal rendelkező, a szűkebb etnikai közösségük hagyományait követő vagy éppen attól eltávolodó cigány

GALÉRIA

Ismeretlen festő képe

nőket az egészségügy képviselői a sztereotípiák torzító lenszén keresztül látták és ezek szellemében viszonyultak hozzájuk. Ez pedig a köztük zajló kommunikáció torzulását, valamint a roma anyák számára a mainstream intézményekből való kirekesztődést eredményezte.

1998-99 között részben OKTK, részben AKP támogatással Neményi Mária vezetésével két egymást kiegészítő kutatás zajlott *„Deprivált családok gyermekeinek egészségi állapota – cigány-magyar összehasonlítás”* címen. Ezeknek a kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmazó kutatásoknak a kiindulópontja az a feltételezés volt, hogy a cigányság – ebben az esetben a 7 éven aluli cigány gyermekek – többségitől eltérő egészség-esélyeiben a szociális depriváción túl egyéb tényezők is meghatározóak lehetnek. Szerepet játszhatnak egyrészt a cigány közösségek hagyományaiból, sajátos kultúrájából származó, a többségi társadalom domináns mintájától eltérő szocializáci-

óából következő különbségek, de ugyanennyire fontosak lehetnek azok a többségi társadalom hivatalos intézményei részéről érkező hatások is, amelyek a cigányok felé irányuló bánásmód különbözőségében öltenek testet.

A minta kiválasztása a hátrányos területi hovatartozás, lakóhely alapján történt, bázisa egy-egy kiválasztott településen a védőnői körzet volt. A Budapesten, két vidéki nagyvárosban, illetve néhány kistelepülésen kiválasztott védőnői körzetekben a cigány családok aránya jelentősen meghaladta az országos átlagot, és a körzetek lakóinak nagy része olyan társadalmi-gazdasági mutatókkal jellemezhető, amely alapján a „deprivált minta” kialakítható volt, valamint az azonos védőnői körzet legalább elméleti szinten azonos egészségügyi feltételeket biztosított az adott településrészen élő magyarok és cigányok számára.

A védőnők segítségével összeállított teljes körű „védőnői” adatfelvétel közel 2000-es mintán készült. Ezzel egyidejűleg megadott szempontok szerint minden egyes védőnő maga készítette el azt a névsort, amely a kutatás „családi kérdőívvel” felkeresendőik mintáját biztosította. Összesen 524 családi kérdőív, illetve strukturált interjú felvételére került sor. Mindkét adatfelvétel esetében a gyerekekkel és családjával kapcsolatos objektív, tényszerű adatokon túlmenően a vizsgálat döntően az adott év egészségügyi eseményeire vonatkozott, mindkét kérdőív esetében kiegészülve az adatszolgáltatónak a gyermek egészségi állapotát befolyásoló tényezőkkel kapcsolatos véleményeivel, attitűdjeivel. A kétfajta módszer (kérdőív illetve strukturált interjú), a két minta (tágabb, védőnői és szűkebb, családi), a kétfajta adatközlő (védőnő, illetve a gyermeket nevelő anya) melletti döntés egyaránt azt a szándékot szolgálta, hogy a két különböző nézőpont egyúttal a társadalmi többséget képviselő szakértelmi, intézményi szemléletnek és a laikus, privát, személyes percepciónak az összehasonlítását is lehetővé tegye.

A védőnőktől származó, a gyermek etnikai besorolására vonatkozó külső kategorizáció és a szülő saját gyermekére vonatkozó meghatározás alapján a családi interjúk teljes mintája etnikai szempontból nem két, hanem három alcsoportra oszlott: a cigánynak és a magyarnak tartott gyermekeken kívül egy olyan harmadik csoport keletkezett, amelynek tagjai csak a védőnők szerint voltak cigányok, a megkérdezettek szerint azonban nem. Így az elemzésben a cigány, a magyar, és a „vélelmezett cigány” kategóriák alapján történtek az összehasonlítások.

A kutatás egyik tanulsága, hogy csupán a lakóhely alapján nem sikerült kiszűrniük a szociális különbségeket. Ugyanakkor az is bebizonyosodott, hogy a gyermek egészségi állapotára és az egészséges felnövekedés esélyeire befolyással bíró tényezők között a szociális jellemzőknek jóval nagyobb jelentősége van, mint a másik két vizsgált tényezőcsoportnak: a szigorúan vett egészségügyi jellemzőknek, illetve az általunk kulturális-etnikai faktornak nevezett tényezők összességének.

A kutatási eredmények azonban arra is rávilágítottak, hogy *a csupán kívülről meghatározott és/vagy az identitásba is beépülő etnikai kategorizáció fontos szerepet játszik az egészséges élet esélyei szempontjából* is. Egy etnikai alapon definiált kisebbség tagjának lenni (amely egyúttal „faji” kisebbséget jelent a többségi társadalom szemében) egyszerre van hatással a pszichológiai-szociálpszichológiai értelemben vett identitásra, de ugyanakkor a társadalmi struktúrában elfoglalt hely szempontjából is meghatározó, hiszen egy-egy adott etnikai kisebbség hozzáférése a különböző társadalmi forrásokhoz sajátos különbségeket mutat a társadalmi többséghez képest. Ezért a cigány kategória is egyszerre utal *identitásra és struktúrára*, és ez a kettősség mind a kívülről, a

társadalmi többség részéről történő definícióban, mind maguknak az érintett csoport tagjainak az önmeghatározásában tetten érhető. Az eredmények azt igazolták, hogy a roma kisebbség egészség-esélyeinek kutatásában nem elégséges sem az etnicitás, sem a társadalmi struktúrában elfoglalt hely kizárólagos figyelembevétele, hanem csak a két magyarázó elv összekapcsolásával, valamint mindkét háttérfeltétel identitásra gyakorolt hatásának feltárásával lehet közelebb jutni egy, a testével is megjelölt etnikai kisebbség tagjait érő hatásmechanizmusok megismeréséhez.

A 2003-as év első felében, beiskolázás előtt álló, nevelési tanácsadóknak és szakértői bizottságokban vizsgált gyermekek oktatási esélyeivel kapcsolatos, az NKFP projekt keretében folytatott kutatás (Kende Anna – Neményi Mária: A fogyatékosághoz vezető út) célja az volt, hogy feltárja az összefüggéseket az iskolaérettségi vizsgálatba került gyermekekkel kapcsolatos háttér-adatok, a vizsgálat során nyert teszteredmények, az alulteljesítő gyermekek elmaradásainak okaival kapcsolatos szakértői vélekedések és a gyermekek beiskolázására vonatkozó döntések között. Korábbi kutatások és szakértői vélemények alapján feltételezhető volt, hogy az iskoláskorba lépő gyermekek fejlettsége, érettsége néhány alapvető, könnyen hozzáférhető objektív tényezőn (nem, életkor, családi viszonyok, lakóhely, megelőző óvodai nevelés) kívül más feltételekkel is összefügg. Ezek a rejtett feltételek a vizsgálatot végző szakemberekben a teszteredmények ismeretében attribúciós folyamatokat indítanak el, amelyek azután befolyásolják őket a kapott eredmények interpretálásában, valamint a gyermek további iskolai sorsát meghatározó döntés meghozatalában. A kutatás arra a már jól ismert megállapításra reflektált, hogy az, hogy a roma gyermekek népességen belüli arányukhoz képest túlréprezentáltak a különböző speciális képzési formákban. Ez az aránytalanság azonban nem csupán az objektív (organikus, szociális) okok miatt elmaradó teljesítményükből következik, hanem abból is, hogy a szakértők azonos teljesítmény mögött is más okokra következtetnek, és ugyanolyan problémákra is más megoldást javasolnak a gyermekek etnikai hovatartozása függvényében.

Maguk az iskolaérettségi vizsgálatokat ténylegesen végző pszichológusok, gyógypedagógusok töltötték ki az anonim adatlapokat azokról a gyerekekről, akiket a megjelölt időszakban maguk vizsgáltak, és akikkel kapcsolatos javaslataikat megfogalmazták. Három régióban – Budapesten és környékén, Baranya megyében és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – folyt a vizsgálat, összességében 51 szakember 9 helyen 849 gyermekről töltött ki adatlapot.

A terepen dolgozó szakemberek bevonása a kutatásba azzal az előnnyel járt, hogy így maguk is érdekeltté váltak individuálisan végzett szakmai munkájuk statisztikai feldolgozás általi megismerésében és értékelésében. Ezt a célt erősítette a kérdőíves kutatás fontosabb és esetleg vitára ingerlő eredményeinek a kutatásban részt vevő szakemberekkel, pszichológusokkal és gyógypedagógusokkal fókuszcsoportos interjúkon történő megbeszélése.

Miután a vizsgálatokon megjelent gyermekek etnikai hovatartozására vonatkozó adat nem elérhető, a gyermek iskolaéretlenségének szakértő által feltételezett okai között olyan válaszlehetőségek szerepeltek, amelyek a gyermek többségitől eltérő kulturális, szocializációs és nyelvi „másságát” fejezik ki. Amennyiben az elmaradásokat a szakértők ezek valamelyikével (vagy együttesével) magyarázzák, és más magyarázatot nem is hoznak fel az alulteljesítés okaként, joggal feltételezhető, hogy a szakértő a gyermeket cigánynak tartja, és egyúttal a cigányságát tekinti hátráltató tényezőnek.

A kutatási eredmények rámutattak, hogy a tesztek nem a képességstruktúra sajátosságait jelzik, nem a részképességek szintje között, hanem elsősorban az átlagos és a tőlük elmaradt gyerekek között differenciálnak. Kiderült, hogy a romaságukkal jellemzett gyerekek a vizsgálati eljárás szinte minden területén szignifikánsan rosszabb teljesítményeket nyújtottak, mint a kutatásunkba került és a romaságukkal nem jellemzett, akár organikus is károsodott, vagy alacsony státusú gyerekek. Végül bebizonyosodott, hogy bár a teszteken és vizsgálatokon nyújtott teljesítmények ugyan összefüggést mutatnak a képzési formára tett javaslattal, azonban jelentős arányban nem ezek, hanem más szempontok játszanak szerepet az iskolatípusra vonatkozó döntés kialakításában. Az adatfelvétel és a fókuszcsoportos beszélgetések közös tanulsága szerint megkérdőjelezhető az iskolaérettségi és szakértői vizsgálatok alkalmassága a pontos differenciálásra; a vélemények kialakításában döntő szerephez jut a vizsgálatot végző szakembereknek a gyermekek iskolai bevéálásáról *előzetesen kialakított képe*; meghatározó jelentőségű, milyen elérhető iskolatípusok állnak rendelkezésre a vizsgált gyermek lakóköznyezetében; és *végül* kirajzolódott a *társadalmi igény a roma gyermekek elkülönítésére, amelynek a szakértők is eleget tesznek*. Mindez magyarázatot ad arra, hogy miért csak korlátozott mértékben elégségesek a gyermekekkel kapcsolatos objektív adatok és az országosan használt, standardizált iskolaérettségi és szakértői vizsgálatok a gyermekek beiskolázására vonatkozó döntések előrejelzésére. A döntés látszólag a nevelési tanácsadóknak és szakértői bizottságoknak születik, de a szélesebb társadalmi kontextus ismerete nélkül valójában nem értelmezhető.

2005-ben az az Oktatási Minisztérium és az ICSSZEM támogatásával Neményi Mária és Messing Vera *Gyermekevédelem és esélyegyenlőség* címen kutatást folytatott a gyermekevédelmi gondoskodásba került gyermekek helyzetére vonatkozóan. A kutatás abból a feltételezésből indult ki, hogy a gondozásba vétel objektív kritériumai, az országban egységes és törvények által szabályozott eljárási módok, a rendelkezésre álló intézményhálózat struktúrájának azonos elvek alapján történő átalakítása ellenére a gyermekek különböző – életkori, lakóhelyi, etnikai – csoportjai más és más elbírálásban részesülnek a szakellátásba történő bekerülés és az elhelyezés során.

A kutatási kérdések megválaszolására egy országos, három kiválasztott korcsoport – csecsemőkorúak, iskolába lépők, kamaszok – esetében teljes körű mintán történő, kérdőíves (a kutatók által összeállított adatgyűjtő íven történő) módszerrel végzett összehasonlító vizsgálat készült. Az elemzés összességében arra az 1866 gyermekre vonatkozott, akik a kérdőív felvételének időpontjában a gyermekevédelmi szakellátás gondoskodása alatt álltak, és bekerülésük 2003. január 1. után történt. Az elemzés „roma” definícióként az adatlapokat kitöltő gyermekevédelmi szakemberek nézőpontját alkalmazta, hiszen a szakszolgálati gondoskodásban élő gyerekek etnikai identitása nagyrészt külső kategorizáció eredménye. A roma gyerekek teljes mintabeli aránya 32%-os (azokra a megyékre szűkített mintában, ahol a romaságot megjelölték, 38%-os) volt.

A kutatás bebizonyította, hogy az ország különböző megyéiben a gyermekek eltérő arányban és ezen belül a különböző korcsoportok tagjai eltérő mértékben kerülnek a szakellátás gondozásába. A településtípusok közül a községekben élő családok gyermekei, különösen a roma gyerekek lakossági arányaikhoz képest nagyobb eséllyel és másféle indokok alapján kerülnek a szakellátás gondozásába. Még azonos okok esetén – például a serdülő korcsoport legjellemzőbb bekerülési oka, a gyermek deviáns viselkedése – is különbség tapasztalható roma és nem roma gyerekek között. Míg romák esetében a

bűnözés, az iskolakerülés, a nem romák körében a magatartási és pszichés probléma fordul elő gyakrabban indokként. Ennek feltételező oka egyrészt, hogy a szakellátási rendszer adottságai keretet szabnak a befogadható gyerekek létszámának, életkori összetételének, fejlesztési lehetőségeinek. Másrészt a szociálpszichológiában jól ismert illuzórikus korreláció elmélete alapján állítható, hogy a jól kategorizálható kisebbségi csoportok – ilyenek a romák, de adott esetben ilyenek lehetnek a normaszegő vagy problémás kamaszok is – könnyen válnak olyan sztereotípiák áldozataivá, akikre vonatkozóan a negatív tulajdonságok túlértékelődnek. A gyermekek gyermekotthoni vagy nevelőszülői elhelyezése is jellemző különbségeket mutat a gyermekek neme, életkora, etnikai háttere szerint. Roma gyerekeket, különösen, ha értelmi fejlődésükben is lemaradnak, másokhoz képest kevésbé vállalnak el nevelőszülői családok.

A kutatás nem korlátozódott a roma gyermekek szakellátásban elfoglalt speciális helyzetére, de az elemzés során nem volt olyan szempont, ami szerint a roma gyerekek esélyei és a velük kapcsolatos döntések ne különböztek volna nem roma társaiktól. Ezért azonban elsősorban nem a gyermekvédelmi szakellátásban közreműködő szakemberek esetleges cigányellenes attitűdjei felelősek, hanem inkább a romákkal szemben kialakult és csak nehezen módosítható közfelfogás teremti meg azt a feltételrendszert a maga struktúrájával és működési mechanizmusaival, ami alapján a gyermekvédelem e fontos intézménye sem tud kliensei számára származástól független, elfogulatlan bánásmódot biztosítani. Mindezzel pedig ez a terület – akár a résztvevők akarátólól függetlenül is – hozzájárul a társadalom etnikai alapú szétszakadásához, és további akadályokat emel a romák kívánatos integrációja elé.

2005-2006-ban *Az iskolai pályaesélyek társadalmi meghatározottsága* címen a Jedlik Ányos program támogatásával kutatás folyt Neményi Mária vezetésével. Azt vizsgálta, hogyan függ össze az etnikai azonosulás mértéke az egyén önértékelésével, önbizalmával, hogyan befolyásolják ezek együtt az iskolai teljesítményt, a további iskolázási terveket, karrier-elképzelést. Arra a kérdésre kereste a választ, vajon az oktatási rendszerben zajló szocializációs folyamatok milyen hatást gyakorolnak a kisebbségi identitás alakítására, összhangban állnak-e a gyermekek családjának elvárásaival, és mindezek együtt befolyással vannak-e a roma közösség öntudatra ébredésére, vagy éppen a beolvadás, az asszimiláció a deklarációk szintjén elvetett, de az intézmények strukturális és személyi feltételein keresztül látenszen megerősített választásához vezetnek-e.

A kutatás kvantitatív és kvalitatív módszerek ötvözésére épült, és két, egymással párhuzamosan folytatott adatfelvételi eljárást használt. Egyrészt az általános iskola 8. osztályába járó mintegy 1500 fős, az integrációs programban résztvevő illetve abból kimaradó iskolák roma és nem roma tanulóinak mintáján, alapvetően projekciós módszerre épülő, de néhány, a tanulók szocio-kulturális és etnikai hátterére, valamint iskolai teljesítményére vonatkozó kérdéssel kiegészített kérdőíves vizsgálat készült. Ez lehetőséget adott roma és nem roma tanulók pályaaspirációjának, jövőképeinek, a társadalmi beilleszkedésre vonatkozó elvárásaiknak az etnikai dimenzió függvényében történő összevetésére, figyelembe véve azt, hogy az oktatási intézmény milyen szerepet játszik a társadalmi többséghez, illetve az etnikai kisebbséghez tartozó diákjainak identitásformálásában. Másrészt 14-16 éves, az alapképzés végén járó roma tanulók és szüleik mintegy száz fős mintáján strukturált mélyinterjúk készültek, részben az Oktatási Minisztérium integrációs programjában résztvevő iskolák tanulói, részben pedig etnikailag szegregált, illetve döntően nem romák által látogatott iskolák hallgatói körében.

Horváth Zsuzsanna

Voltál már Magyarországon bármilyen roma kiállításon?

Igen, voltam már roma kiállításon. Budapesten, nagyon tetszett. Szerintem tanulságos volt.

Mit gondolsz a roma tematikájú gyűjteményekről, múzeumokról, galériákról? Hasznosak és fontosak ezek?

A roma galériákról azt gondolom, hogy szükség van arra, hogy ne szűnjenek meg, illetve hogy példát mutassanak. Úgy vélem, nem lenne rossz dolog, ha lenne egy önálló, roma tematikát felvonultató múzeum Magyarországon. Külföldön nem voltam még roma kiállításon így nincs összehasonlítási alapom.

Ha roma, cigány tematikában keresel szakirodalmat, mit gondolsz, hova lenne érdemes fordulnod? Tudomásod szerint hol gyűjtenek ilyen jellegű anyagokat?

Nem tudom hova lenne érdemes fordulnom. Valószínűleg olyan személyeket keresnék, akik ebben jártasabbak és segíteni tudnak.

Mind a kérdőívek spontán módon megfogalmazott szövegei, mind pedig az etnicitás kérdéskörét személyes beszélgetésekben körüljáró interjúk alapján az derült ki, hogy az etnikai önazonosság kialakulásának meghatározó tényezője az a stigma, amivel a többségi társadalom a romákat sújtja. Habár a rasszizmus, a diszkrimináció, a sztereotipikus megítélés a roma gyerekek mindennapi tapasztalata, mégis – legalábbis a megkérdezett nyolcadikos gyerekek körében – a legnagyobb csoportot azok alkották, akik származásukat nem megtagadva kívánnak érvényesülni, bizonyítani az életben. A gyerekek másik jellemző és viszonylag népes csoportja – nagyjából a szülőkéhez hasonló arányban – a hagyományos cigány életformát választók összessége. A gyerekcsoportban – a szülőktől eltérően – megjelent az a típus is, amelyet az asszimiláció vágya jellemez. Mindkét generációban megtalálható volt a stigmatizált, rasszista előítéletek által sújtott, a diszkriminációt nap mint elszenvedők azon csoportja, akiket a megalázás, a megkülönböztetés tapasztalata maga és etnikai csoportja ellen fordított, öngyűlölő, negatív identitásúvá vált.

A kutatás azt bizonyította, hogy az etnikai identitás alakulása szempontjából ebben az életkorban a gyerekek java része már túl van a reflektálatlanság állapotán, már kezdi érteni, hova születtek, de még bíznak abban, hogy akár hangsúlyozottan roma öntudattal, akár a többségbe való beolvadás árán, de sikerül majd helyt állniuk az életben. Nyilván elsősorban a többségi társadalom kötelessége, hogy lehetővé tegye a különbözőség felvállalását, elismerje a kisebbségi etnikai azonosságtudat létjogosultságát. Egy elfogadóbb környezetben a roma kisebbséghez tartozó serdülő számára sem fenyegetést, hanem akár büszkeség forrását jelenthetné az, hogy cigánynak született.

2008 és 2011 között az MTA Szociológiai Kutatóintézet részvételével *EDUMIGROM (Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe)* címen kilenc ország együttműködésében kutatás folyt az FP7-es program keretében. A konzorcium szakmai vezetője Szalai Júlia volt, a magyarországi kutatást Neményi Mária vezette. Az intézet munkatársai közül a kutatás különböző fázisaiban

Dupcsik Csaba, Messing Vera, Szász Anna, Vajda Róza és Vidra Zsuzsa vett részt. A kutatás arra vállalkozott, hogy nemzetközi összehasonlító elemzés segítségével rávilágítson azokra a tényezőkre, amelyek az ún. „látható kisebbségek”, más szóval az egyes részt vevő országok, ezeken belül a kutatásba bevont közösségek többségi nézőpontjából „faji kisebbséghez tartozónak” tekintett tanulók (másodgenerációs bevándorlók és romák) iskolai előmenetelét, továbbtanulási terveit és jövőre vonatkozó elképzeléseit hátrányosan befolyásolják. Az összehasonlító elemzés lehetővé tette, hogy túllépve az egyes országokban történelmileg kialakult strukturális és intézményi adottságokon, amelyek az interetnikus viszonyokat, ezen belül az oktatási rendszer többségi és kisebbségi diákok számára rendelkezésre álló feltételeit befolyásolják, feltárja azokat a közös sajátosságokat, amelyek az etnikai kisebbségi tanulók sorsát érintik.

A kutatás alanyai 14-17 éves korú, a kötelező iskolai tanulmányuk vége felé járó, továbbtanulási/pályaválasztási döntés előtt álló serdülők, akik a részt vevő országok kutatói által kiválasztott településeken (egy-egy adott városban, városrészben) működő közoktatási intézmény diákjai voltak. A kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmazó kutatás lehetőséget adott a tanulók iskolai közegben, kérdőív segítségével, illetve egyéni és fókuszcsoportos interjúk alapján személyesen történő megközelítésére. Az összehasonlító elemzés egyik meghatározó aspektusa a többség-kisebbség viszony önértékelésre, önbizalomra, identitásra gyakorolt hatása és ennek továbbgyűrűző következménye volt. Másrészt a kutatásba bevont iskolák, mint az adott település iskolarendszerének egyes intézményei, szintén meghatározó feltételt jelentettek az elemzés szempontjából. Az iskolák etnikai összetétele, a kisebbségi tanulók aránya, illetve az iskolák közötti és iskolán belüli etnikai/szociális szelekció mind jelentősséggel bír az azokban tanuló és nevelkedő fiatalok életében. Az iskola szocializációs hatásának és a kisebbségi diákokat érintő gyakorlatának vizsgálatára a tanórákon és tanórán kívüli iskolai résztvevő megfigyelések, valamint tanári és intézményvezetői interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések adtak lehetőséget. A kutatási eredmények összességében a kilenc ország 105 iskolájában, 287 osztályban 5086 diákkal készült kérdőív és mintegy 300 egyéni és 70 fókuszcsoportos interjú összehasonlító elemzésére, valamint etnográfiai módszerekkel történő megfigyelésekre támaszkodnak.

Az empirikus kutatások Magyarországon két olyan középvárosban történtek, ahol a roma lakosság aránya magasabb, mint az országos átlag. Az iskoláskorú népesség körében ez az arány 20%-os volt, így lehetőség nyílt a roma és nem roma tanulók helyzetének, iskolai sikerességének és továbbtanulási aspirációinak összehasonlítására. Ennek érdekében egyrészt kérdőíves kutatás zajlott a települések valamennyi általános iskolájának nyolcadik osztályos – többségi és roma – tanulói körében. A kérdőív adatainak feldolgozásával párhuzamosan egyéni és fókuszcsoportos interjúk készültek roma tanulókkal és szüleikkel, valamint az őket oktató tanárokkal, illetve azoknak a meghatározó intézményeknek a képviselőivel, amelyek hatással lehetnek a kisebbségi tanulók oktatási pályájára, jövőjére. A kvalitatív kutatás végeredményeképpen egy ún. „közöség-tanulmány” készült, mely szerkezetével és szempontrendszerével ugyancsak alkalmas volt a nemzetközi összehasonlításra.

A kutatás főbb eredményei megerősítik azokat a nemzetközi szakirodalomból már ismert tapasztalatokat, hogy a másodgenerációs bevándorlók és a roma tanulók és többségi társaik oktatási feltételei között jelentős egyenlőtlenségek állnak fenn, amelyek hátrányosan érintik az etnikai kisebbségeket mind a tanulási teljesítmény, mind a

továbbtanulási esélyek terén. A nyilvánvaló különbségek mögött az egymásra kölcsönhatással bíró szociális, gazdasági és kulturális tényezők állnak, amelyeket tovább erősít az etnikai/szociális alapon létrejövő, iskolák közötti és iskolán belüli szelekció, amely nem független az iskolát körülvevő társadalmi közhangulatban megjelenő esetleges diszkriminációs törekvésektől. Bár a részt vevő országok mindegyikében törekvés mutatkozik a kisebbségek társadalmi integrációjának az oktatáson keresztül (is) történő előmozdítására, a kutatás arra is rávilágított, hogy a politikai akarat gyakran megtörik a többségi ellenállás különböző – intézményes és személyes – gyakorlatain, a kirekesztés és megkülönböztetés mindennapi formáin, valamint az ezeket meghatározó ideológiák és a közvélemény befolyásán.

Politikai intézmények, roma politika

Már a nyolcvanas években létrejöttek a magyarországi romák első civil szerveződései, majd a rendszerváltozás után, 93-ban meghozott kisebbségi törvény, a kisebbségi önkormányzatok megalakulása kiváltotta a szociológus szakma érdeklődését a roma politika iránt. A 90-es évek e tárgyú intézeti kutatásai elsősorban helyi szinten vizsgálták a kisebbségi szervezetek működését, hatókörét, beágyazódását a helyi társadalmakba, a későbbi kutatások középpontjában pedig elsősorban a romák politikai jogai álltak.

Szalai Júlia 1999-2002 között OTKA támogatással *A kisebbségi viszonyok és a szociális kérdés összefüggései az ezredforduló Magyarországon* címen vezetett kutatást. A kutatás azt vizsgálta, hogy a kisebbségi önkormányzatok 1994-es életre hívása hogyan befolyásolta a helyi társadalmak többségi-kisebbségi viszonyait az új berendezkedés egy igen fontos új metszetében: a helyi önkormányzatok és a helyi roma kisebbségi önkormányzatok között formálódó kapcsolatokban és e kapcsolatoknak a helyi társadalom hatalmi szerkezetére való hatásában. Arra keresett választ, hogy az új intézményi forma megjelenése inkább a helyi társadalmak integrációs potenciálját erősítette-e, vagy ellenkezőleg, a dezintegráció elmélyüléséhez, a mindennapi élet színtereinek további szegregálódásához és a kirekesztődés folyamatainak eszkalálódásához vezet-e. Vizsgálta, vajon az új kisebbségi intézmény közelebb vitt-e a kisebbségi jogok markánsabb megjelenítéséhez, illetve milyen mechanizmusok támogatták vagy gátolták ezt a folyamatot. Annak feltárására törekedett, hogy a kisebbségi önkormányzatok megjelenése és tevékenységi köreik kialakulása segítette-e a roma-kérdés hagyományosan egybecsúszó etnikai és szociális oldalainak szétválasztását és ezzel a romák szociális jogainak politikai és gyakorlati felvállalását, vagy mindezzel éppen ellentétesen, a helyi roma önkormányzatok színre lépése a kisebbségi kérdés új „át-szociálpolitizálását” és a szociális jogok etnikai alapú átítatódását hozta-e magával. Mindezekén túl, fontos kutatási kérdés volt az új roma önkormányzatoknak a roma társadalom struktúrájára, mindenekelőtt belső és a többségi társadalom felé irányuló mobilitási viszonyaira gyakorolt hatása.

A kutatás döntően kvalitatív eszközökkel folyt. A társadalmi, társadalomtörténeti adatokra, valamint a roma kisebbség számbeli jelenlétére, és a roma-nem-roma gazdasági együttműködés korábbi trendjeire vonatkozó ismeretek alapján kiválasztott tíz, jellegükben különböző település mindegyikén 30-40 strukturált mélyinterjú készült a település társadalmának életében fontos szerepet játszó roma és nem-roma vezetőkkel. Az interjúkat helyi dokumentumok (önkormányzati ülésekről készült jegyzőköny-

GALÉRIA

Füzesi József: Cigánytelep (2001)

vek, a helyi roma önkormányzatok alakuló üléseiről és a feladat-meghatározásukról folyó eszmecserékről készült emlékeztetők, releváns helytörténeti munkák) összegyűjtése egészítette ki. Mindezek alapján összefoglaló települési esettanulmányok készültek, amelyeknek középpontjában a kisebbségi és a helyi önkormányzatok viszonya, együttműködésük formája és tartalma, a többségi és kisebbségi közösségekbe való beágyazódásuk (és konfliktusaik) jellege áll. Mindez kiegészült a helyi sajtó feldolgozásával a roma-nem-roma viszonyok intézményes vetületeinek a szélesebb nyilvánosságban való megjelenése, az e viszonyokkal kapcsolatos diskurzus formálódása, és a régi-új roma vezető réteg szélesebb társadalmi elfogadása/elutasítása helyi mintázatának megismerése céljából.

A munka fontos tanulsága volt, hogy minden látszólagos szabályozottsága ellenére, a kisebbségi és a kisebbség önkormányzati választásokról szóló törvény igen „lyukacsos”, minek következtében a helyi roma önkormányzatok egyenes függésbe kerültek a helyi képviselletektől. Bár a törvény erre nem adott felhatalmazást, a kisebbségi önkormányzatot afféle „szociális képviseletnek” tekintette a többség, és a helyi önkor-

mányzatok mintegy „átdelegálták” a szociális ügyeket az új roma önkormányzatokra. Ez a hárítás világosan jelezte a kisebbségi és a szociális kérdés új keletű egybemosását. Az eredmény a szegények (roma és nem-roma szegények) közötti versengés mindnyájuk pozícióját gyengítő felerősödése lett. Általánosságban pedig a roma társadalmon belül a függelmi viszonyok elmélyülését hozta, a vele járó konfliktusok pedig a közös kirekesztődést mélyítették. Mindazonáltal a roma kisebbségi önkormányzatok színre lépése új mobilitási lehetőségeknek nyitott teret. Közelebből szemlélve azonban erős korlátnak bizonyult, hogy új pozícióikban csak azok erősödhettek meg, akiknek ezt a helyi többség „megengedte”. Az így születő, elmélyülő függési rendszer ráadásul új manipulációknak teremtett teret: az új vezetőknek csakhamar választaniuk kellett a saját közösségük iránti lojalitás és a többségi akarat elfogadása és kiszolgálása között.

2001-2004 között az NKFP támogatásával a Szociológiai Intézet vezette konzorcium *A magyarországi romák politikai és emberi jogai – a jogok érvényesülésének társadalmi feltételei* címen nagy ívű vállalkozásba kezdett két további akadémiai intézet (Jogtudományi, Pszichológiai) és a Magyarországi Roma Parlament részvételével (a konzorcium vezetője Neményi Mária). Szociológusokat, szociálpolitikusokat, pszichológusokat, jogászokat, médiakutatókat, roma kisebbségi szakértőket és oktatási kísérletekben jártas tanárokat összefogó interdiszciplináris kutatócsoportunk több rész-kutatásból építkező feltáró munkája eredményeképpen új megközelítésben fordultunk a magyarországi romák mint kisebbségi helyzetben élő állampolgárok emberjogi és politikai helyzetének elemzéséhez. A kutatássorozat különböző diszciplínákhoz tartozó tanulmányai a Neményi Mária – Szalai Júlia által szerkesztett *Kisebbségek kisebbsége* c. kötetben jelentek meg.

Vajda Róza az NKFP kutatás keretében folytatott *Integráció vagy etnopolitika?* című kutatásának célja a roma lakosság életkörülményeinek és társadalmi megítélésének javítására született elképzelések, a különféle politikai szándékok mögött meghúzódó meggyőződések, a többségi-kisebbségi viszonyra irányuló ideológiák feltérképezése volt. Abból a feltevésből indult ki, hogy a létező intézményes rendszer működésének jellege, pozitívumai és hiányosságai nem csupán az intézmények szervezeti felépítésének jellegzetességeivel, illetve az uralkodó politikai/hatalmi tényezőkkel magyarázhatók, hanem az aktuális szereplők, vagyis az adott intézményes keretek között tevékenykedők magatartásával, kockázat-vállalási készségével, főként pedig általános meggyőződésével és elméleti beállítottságával is összefüggnek. Ugyanígy lényeges az egyének szerepe a törvényes és intézményes rend kialakításában és továbbfejlesztésében. Egyfelől tehát az „objektív” adottságok (intézmények jellege, hatalmi viszonyok) nem önmagukban, automatikusan válnak irányadó illetve korlátozó tényezőkké, hanem csakis a szereplők értelmezésén keresztül. Másfelől a döntéshelyzetben levő tisztségviselők személyes ambíciói sem függetleníthetők attól, hogy milyen területet választottak tevékenységük terepéül, és hogy ott milyen szakmai és világnézeti megfontolásokból indulnak ki.

E kérdések kutatására mélyinterjú vizsgálat történt. Az interjúalanyok megközelítőleg felerészben magukat romának valló személyek, másrészt a romák helyzetét érintő politikai döntéseiben szerepet játszó civil szervezetek képviselői, állami-kormányzati tisztségviselők, kutatók, tanácsadók, politikusok voltak.

A kutatás általános tanulsága, hogy valódi társadalmi párbeszéd híján a roma lakosság helyzetén javítani kívánó elképzelések sokszor rögtönzöttek, ellentmondásosak,

vagy éppen nem kellően megalapozottak, illetve az elképzelések háttérében nincs megfelelő társadalmi bázis. A javaslatokat ugyan rendszerint független szakértők dolgozzák ki, de elfogadásuk az aktuális politikai erővonalak által megszabott keretek között történik. A kisebbségi önkormányzatok nem képviselnek politikai súlyt, de az önkormányzati rendszer bevezetésével meggyengített civil szféra még kevésbé képes befolyást gyakorolni a döntéshozatalra. Ezért fordulhat elő, hogy inadekvát, sőt egyenesen a problémát tovább mélyítő törvények és intézkedések születhetnek, hogy hosszú időn át vártnak magukra fontos szabályozási feladatok (antidiszkriminációs törvény, parlamenti érdekképviselő megvalósítása), míg továbbra is élnek olyan intézkedések és mechanizmusok, amelyek az interjúalanyok többsége szerint elhibáztak (közmunka program, kisebbségi választási rendszer). Az elmúlt évtizedek hivatalos romapolitikái egy lényeges szempontból hasonló eredménnyel jártak: maguk is hozzájárultak a romák mint kívülről meghatározott népcsoport társadalmi elkülönüléséhez és negatív megítéléséhez. A szocialista állami cigánypolitika paternalista kényszerasszimilációs kísérlete a romák helyzetének, mint szociális kérdésnek a megoldására csakúgy, mint az «etnikai ellentét» rendszerváltás utáni hangoztatása és a roma politika ezen az alapon történő megújulása különböző eszközökkel ugyan, de egyaránt egy alapvetőnek hitt (roma-nem roma) társadalmi törésvonalat mélyítenek el az állítólagos integrációs törekvésekkel szemben. Így válik egyre valóságosabbá egy mítosz, a kezelhetetlen etnikai konfliktus mítosza.

2012-ben Kóczé Angéla vezetésével átfogó kutatás indult *A roma politika intézményesülése* címen, az OTKA támogatásával. Kiindulópontja az a megállapítás, hogy 2011-ben az európai (transznacionális) és a hazai roma érdekérvényesítő politika fontos mérföldkőhöz érkezett. A magyar EU-s elnökség kezdeményezésére az Európai Unió összes intézménye jóváhagyta a „Nemzeti roma integrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig” című dokumentumot. A dokumentum jóváhagyása egyben egy korszak lezárását is jelenti, nemcsak a nemzetközi roma szervezetek, hanem a magyarországi roma politikát alakító roma civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, roma aktivisták és politikusok közpolitikai és társadalompolitikai fellépési formáiban, befolyásuk érvényesítésének tereiben és a közösségi, politikai reprezentáció lehetőségeiben. Az elvileg megnyíló új lehetőség mélyebb értelmezése céljából kezdeményezett kutatás nemcsak a törvények megszületéséről, a döntések politikai háttéréről, a végrehajtás során tapasztalt pozitív és negatív jelenségekről szól, hanem egységesen tekinti át a döntésben részt vevő roma szereplők személyes meghatározottságának és törekvéseinek mélyebb beágyazottságát, s az ezekkel összefüggő mozgatórugókat. Ennek érdekében elemzi családi háttérüket, társadalmi szerepük tágabb összefüggéseibe ágyazott céljaikat, politikai szocializációjukat, szellemi-ideológiai fejlődésük pályáját, érdekeltégeiket, valamint személyes és szervezeti hálózatszerkezetüket. Az értékrendek, motivációk összefüggéseiben veszi górcső alá a roma politika intézményesülésének helyi és országos stációt, generációs és gender dinamikáját és kapcsolódását a mainstream hazai és nemzetközi politikai szervezetekhez. A jelenleg is zajló munka sajátossága, hogy – talán először a romákkal kapcsolatos kutatások körében – nem a társadalmi többséget képviselő szakértők, hanem a fiatal roma értelmiségi generáció tagjai kérdezik és elemzik az elődök munkásságát.

Válogatott irodalomjegyzék

- Bernáth Gábor, Messing Vera: „...vágóképként, csak némában”: Romák a magyarországi médiában. Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1998. 104 p.
- Horváth Á, Landau E, Szalai J (szerk.) *Cigánynak születni: tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2000. 617 p.
- Kóczé Angéla (szerk.) *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren: Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben*: Kutatási beszámoló. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 152 p.
- Kóczé Angéla: Az európai roma stratégia érvényesítésének útján, In: Dupcsik Csaba, Kovács Imre, P. Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.) *Nézőpontok: Fiatal kutatók tanulmányai*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2011. pp. 108-120.
- Landau E, Szalai J, Vince P (szerk.) *Az államtalanítás dilemmái: Munkaerőpiaci kényszerek és választások: Változások a privatizáció, a munkaformák és a szociális ellátás terén*, Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány, 1997. 660 p.
- Messing Vera: Lyukakból szőtt háló: Háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében, *SZOCIOLÓGIAI SZEMLE* 16:(2) pp. 37–54. (2006)
- Messing Vera, Molnár Emilia: Tanulmányi ösztöndíjak etnikai és szociális alapon, *EDUCATIO* 17:(4) pp. 480-494. (2008)
- Messing Vera, Molnár Emilia: Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 22:(1) pp. 52-80. (2011)
- Messing Vera, Molnár Emilia: Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 22:(5) pp. 47-74. (2011)
- Messing Vera, Bernáth Gábor: Szélre tolva: Roma médiakép 2011, *MÉDIAKUTATÓ* 2012:(1) pp. 18-28. (2012)
- Messing Vera: Az iskola, mint szocializációs terep: kortárs-kapcsolatok, tanár-diák viszony nemzetközi összehasonlításban, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 2013: pp. 33-53. (2013)
- Neményi M.: *Cigány anyák az egészségügyben* Budapest: Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, 1998. 151 p.
- Neményi M.: Az egészségre ható tényezők strukturális, etnikai és kulturális összefüggései – bevezetés. In: Forray R Katalin (szerk.) *Ciganológia – Romológia*. Pécs; Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 2000. pp. 43-52.
- Neményi M, Szalai J (szerk.) *A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*, Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2005.
- Neményi M, Kende A.: Selection in education : the case of Roma children in Hungary. *EQUAL OPPORTUNITIES INTERNATIONAL* 25:(7) pp. 506-526. (2006)
- Neményi M.: Serdülő roma gyerekek identitás-stratégiái, *EDUCATIO* 16:(1) pp. 84-98. (2007)
- Neményi M.: «...igen, vannak cigányok»: Identitás-változatok tizenéves roma gyerekek szülei körében, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 18:(4) pp. 37-52. (2007)
- Messing V, Neményi M: Gyermekvédelem és esélyegyenlőség, *KAPOCS: A NEMZETI CSALÁD- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI INTÉZET FOLYÓIRATA* 6:(1) pp. 38-64. (2007)

- Neményi M.: A kisebbségi identitás kialakulása. Roma származású gyerekek identitás-stratégiái. In: Feischmidt Margit (szerk.) *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom*. 487 p. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. pp. 48-56.
- Neményi Mária: Interetnikus kapcsolatok hatása az identitásra, *SZOCIOLÓGIAI SZEMLE* 22:(2) pp. 27-53. (2012)
- Neményi M, Ferencz Z, Laki I, Ságvári B, Takács J, Tardos K, Tibori T: *Az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogtudatosság növekedésének elemzése 2010-2013 között – fókuszban a nők, a romák, a fogyatékos és az LMBT emberek*, Budapest: Egyenlő Bánásmód Hatóság, 2013. 96 p.
- Schiff Claire, Szalai Júlia (szerk.) *Being 'visibly different'. Post-colonial, migrant and Roma youth in education across Europe*, London: Palgrave, 2014.
- Szalai J. Az elismerés politikája és a cigánykérdés, *HOLMI* 12:(7-8) pp. 779-794. (2000)
- Szalai J.: A jóléti fogda – I, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 15:(6) pp. 19-36. (2004)
- Szalai J. A jóléti fogda, II, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 16:(1) pp. 3-33. (2005)
- Szalai J.: Széttartó jövőképek, *ESÉLY: TÁRSADALOM ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT* 19:(2) pp. 26-47. (2008)
- Szalai Júlia (szerk.) *Contested Issues of Social Inclusion through Education in Multiethnic Communities in Europe*, Budapest: Central European University, Center for Policy Studies, 2011. 398 p.
- Szalai Júlia: A cigány gyerekek iskolai (le)értékeléséről, In: Kovách Imre, Dupcsik Csaba, PTóth Tamás, Takács Judit (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. 440 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2012. pp. 275-293.
- Tardos Katalin: Roma foglalkoztatás és az önkormányzati munkaerőpiac működése. In: Deszpot Gabriella, Diósi Ágnes (szerk.) *Fejéről a talpára – Ismeretek a cigányságról, a cigányságért*. Budapest: Fővárosi TEGYESZ – Önkonet, 2004. pp. 89-102.
- Tardos Katalin: Az önkormányzati munkaerő-piac és a roma munkanélküliek ellátása, In: Neményi M, Szalai J (szerk.) *Kisebbségek kisebbsége: a magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. 584 p., Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2005. pp. 128-151.
- Tardos Katalin: Foglalkozási diszkrimináció egy magyarországi kistérségben. In: Schweitzer Iván, Landau Edit, Vince Péter (szerk.) *Munkanélküliség, inaktivitás, munkahelyteremtés, foglalkoztatáspolitikai tanulmányok és körkérdés*. 128 p. Budapest: KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 2005. pp. 69-89. Munkaerő-piaci helyzetkép és az aktív foglalkoztatási eszközök működése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, In: Tibori Tímea (szerk.) *Zempléni Átjáró: Magyar-szlovák összehasonlító komplex képzési program a romák felzárkóztatásáért*. Budapest; Szeged: MTA Szociológiai Kutatóintézet – Belvedere Meridionale Alapítvány, 2007. pp. 49-109.
- Tardos Katalin: A többszörös diszkrimináció hatása a munkaerőpiacon elérhető munkakörök minőségére, In: Messing Vera, Ságvári Bence (szerk.) *Közösségi viszonyulásaink: A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban*. 125 p. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 2012. pp. 76-101.
- Tardos Katalin: Befogadás és kirekesztés a munkahelyeken, In: Kovách Imre, Dupcsik

Csaba, P. Tóth Tamás, Takács Judit (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. 440 p. Budapest: Argumentum Kiadó, 2012. pp. 222-242.

Vajda Róza: Integráció vagy etnopolitika? Stílusok és irányzatok a magyarországi roma politikában, in: Neményi Mária, Szalai Júlia (szerk.) *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2005

Binder Mátyás

A romákkal kapcsolatos levéltári forrásfeltárás és forráskiadás Magyarországon¹

SUMMARY

Exploration and edition sources of archives connected to roma in Hungary

The essay traverses the status of excavation and publication of romological sources deriving from document archives in Hungary. We hope that together with the attached bibliography this writing will help for the readers interested in the topic. After the short historic overview of this scientific field we will summarize the types of possible sources and different approaches on the handling of these materials. The article results in particularities of editing the sources of roma.

Bevezetés

Egy általános megközelítés szerint a történeti munka „alapanyaga” a történeti tény, amely különféle forrásokban maradt fenn. Ma már világos, hogy a fennmaradt források erősen szelektáltak, hiszen mindig az adott korszak összetett viszonyrendszerének a termékei, amelyek ráadásul nem azzal a céllal jöttek létre, hogy a későbbi kutatókat informálják (vö. Gyáni 2003; Tóth 2006: 9). Mégis ezen források gyűjteménye jelenti a legfontosabb alapot bármilyen – tudományos igényű – történeti rekonstrukció elkészítéséhez. Ily módon egy adott témáról elérhető történeti tudás szervesen összefügg a feltárt és publikált források mennyiségétől és minőségétől. A megalapozott és hiteles történeti tudás fontosságát pedig talán nem kell magyarázni...

*

Rövid írásomban a romákkal kapcsolatos hazai levéltári forrásfeltárás és forráskiadás helyzetét tekintem át, remélve, hogy – a mellékelt bibliográfiával együtt – segítségére lehet a téma iránt érdeklőknek. Az alább olvasható rövid tudománytörténeti áttekintést

¹ A tanulmány az MTA-Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship által támogatott kutatás keretében jött létre.

követően a lehetséges források típusait és a „kezelésükkel” kapcsolatos nézeteket foglalom össze, majd a forrásfeltárás és forráskiadás sajátosságait tárgyalom.

A 19. században Európa szerte intézményesülő történettudomány feladata a korábbi történetírási gyakorlat (egyfajta hagiografikus jellegű, az uralkodókat dicsőítő történetírás) meghaladása lett, az uralkodók helyét a nemzet vette át (Breisach 2001: 236). Azaz, miként Szűcs Jenő már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta, a történelem „nemzeti látószöveget”² kapott (1974: 27), melyhez egyfajta „modernizációs elméleti látószög” (Medick 1988: 75) is társult. A két látószög metszéspontjában a nemzetállam és az állami politika található, így a történetírás kitüntetett műfajai a hadtörténet, az alkotmánytörténet, a diplomáciatörténet és az életrajzírás voltak a 19. század utolsó harmadáig (Romsics 2008: 165). Ráadásul a „történelem nélkülinek” tekintett népek, köztük a romák (vö. Nagy 1997, Erdős 2007), nem képezték a hegeli filozófián alapuló történetírás tárgyát.³ Hegel felfogása szerint ugyanis „csak azok a népek érdemesek feljegyzésre, amelyek államot alkottak” (id. Tóth 1998: 37). E szemlélet tükröződik a neves történész, Marczali Henrik, 19. század végi írásában is: „Mivel a cigányság nem az általánosat, nem a fejlődés fő áramát testesíti meg a világtörténelemben, nem is szükséges bővebben ismertetni.”- írta a 19-20. század fordulóján (id. Erdős 2007: 133).

Saját(os) fejlődéstörténete és a módszertani nacionalizmus⁴ által meghatározott tematikus érdeklődése okán a történettudomány sokáig nem igazán vett tudomást a romákról, szemben a néprajzzal vagy a nyelvészettel (vö. Deáky és Nagy 2009).⁵

A történettudományban lezajlott (és zajló) interdiszciplináris kölcsönhatások és paradigmaváltások következtében hazánkban is megerősödött a társadalomtörténeti szemlélet, ezzel párhuzamosan pedig „az akadémikus igényességű történészek szemében is megnőtt a cigányok történeti kutatásának presztízse” – írta Nagy Pál 1997-ben (Nagy 1997: 1). A (visszafogottan) növekvő érdeklődés⁶ kezdete az 1980-as évektől datálható, amit jószerével csak a 2000-es évektől követett komolyabb (értsd: önálló kiadványok megjelentetése) forráskiadás.

A roma történelem forrásai

A romákkal kapcsolatos információkat tartalmazó legfontosabb levéltári forráscsoportok⁷ a következők: peres iratok, szolgabírói vizsgálatok, kérelemlevelek, személyleírás-

2 Gyakorlatilag ugyanez a jelenség Gyáni Gábor megfogalmazásában: „A modern történeti tudat, melyet kis túlzással a történeti munkálkodás termékének is tekinthetünk, egyszerre volt a nemzeti identitás éltető forrása és szükségszerű következménye.” (Gyáni 2006: 7)

3 Hasonlóképpen alig kaptak történetírói figyelmet más alárendelt helyzetű társadalmi csoportok, mint munkások, nők, gyerekek (vö. Hobsbawm 2006).

4 Wimmer és Glick Schiller szerint a módszertani nacionalizmus három változata: a mellőzés, a (saját nemzetállam) természetessé tétele és a (kutatói érdeklődés) területi behatárolása. (Wimmer és Glick Schiller 2005).

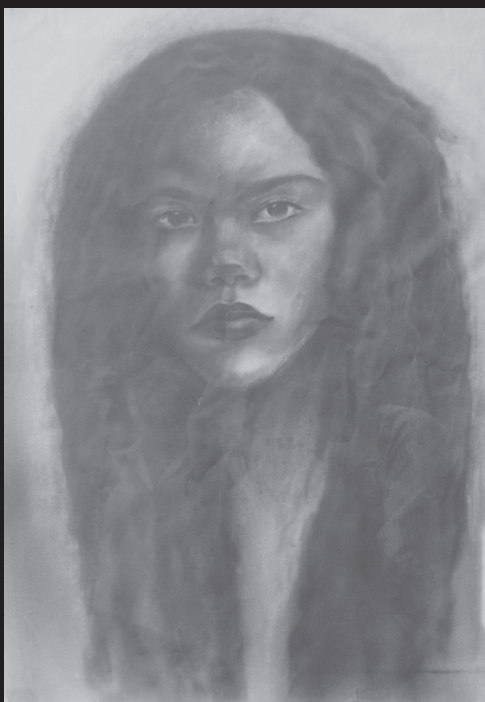
5 A romákkal kapcsolatos hazai történetíráshoz lásd: Báthory – Pomogyi 1993; Tóth 2006: 5-8; Erdős 2007; Binder 2009a; Dupcsik 2009: 29-31.

6 A történeti érdeklődés szakszerűsége és az eredmények elfogadottsága, ismertsége terén sajnos azóta sem beszélhetünk jelentős „áttörésről” (lásd: Nagy 2011: 12-15).

7 Az írott források egy másik csoportját alkothatják a különböző „interpretációk” (folklor,

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

sok, gyermekekre vonatkozó összeírások, céhszabályzatok, inventáriumok (vagyonleltárak), adójegyzékek, uradalmi levéltárak, törvények, rendeletek, határozatok, jegyzőkönyvek, tervezetek, névjegyzékek, bizonyítványok, anyakönyvek és összeírások (részletesen lásd: Nagy 1997: 3-15; 2011: 16). Nézzük ennek a fokozatosan „feltáruló” irathalmaznak a különböző megközelítéseit, a feldolgozás lehetséges irányait a forrásokat feltáró kutatók szemszögéből.

irodalom, költészet, sajtó vagy a tudományosság szövegei), melyek többek között az adott kor cigányképével, sztereotípiáival kapcsolatban, illetve ezeken keresztül az együttélés különböző dimenzióinak vizsgálata során szolgálhatnak hasznos adalékokkal. Lásd pl.: Kovács 1895; Perger 1998; Soós 2000; Szíjjártó 2002; Katona 2005; Augistini 2009. Tóth Péter a befogadó nép nyelvét és anekdotakincsét is fontos forráscsoportnak tartja, mivel – szerinte – az anekdota mint műfaj tárgya a „*más csoportokról észrevett tiszta realitás*”, hiszen csak így válhat a humor forrásává (Tóth 2006: 11-12). Véleményem szerint – a csoportközi viszonyokban működő sztereotipizációs folyamatok miatt – lényegesen nagyobb fenntartással kell kezelni az ilyen jellegű forrásokat (vö. Görög 2001; Binder 2009b; Nagy 2009b)

Nagy Pál már 1997-es előadásában felhívta a figyelmet az ismert források újraértékelésének szükségességére. Egy évvel később megjelent, hatalmas forrásbázison alapuló, alapvető fontosságú könyvében sok időt szentel egyes „kanonizált” források (pl. cigányok IV. Béla seregében, „zsigmondi menlevél”, Mátyás király cigány kovácsai) és túlértékelt forrástípusok (személynevek, helynevek, útleírások) szigorú kritikájának (Nagy 1998: 28-82; 89-96; 117-118; lásd még: Nagy 2004). Ugyanő kezdeményezi rendszeresen újabb forrástípusok bevonását a roma témájú történeti kutatások homlokterébe, mint például fegyvertartási engedély, szegénységi bizonyítvány, környezettanulmány vagy deportálásról készített névjegyzék (Nagy 2011: 16).

Kardos Ferenc (2008: 9-10) három csoportba osztja a cigányokra vonatkozó, feudális korú forrásokat, a dokumentumok és az azokban szereplő cigányok viszonya alapján. 1. Vannak olyan forrástípusok, melyek nem igényelték a cigány közösségek semmiféle részvételét (pl. rendeletek, statútumok), így ezek a források elsősorban az országos és a helyi hatalom, a cigányok gazdasági-társadalmi helyzetéről alkotott képét tükrözik. 2. Vannak olyan iratok, melyek igényelték cigány személyek közreműködését, így valamilyen „valósabb” képet alkothatunk általuk. Többek között két nagy forráscsoport tartozik ide: a cigányösszeírások és a peres iratok. 3. A harmadik típusba a kérelmek, menlevelek sorolhatók, ezek azok, melyek a legközvetlenebb módon kapcsolódnak a cigány közösséghez, hiszen a cigányok megbízásából készültek.

A fentiek közül a 2. típusba tartozó „cigány összeírásokat” tekinthetjük a leggyakrabban használt (lásd Bibliográfia), és egyben a legproblematiszabb forráscsoportnak (Nagy 1998: 17-18). Jórészt az ismert „abszolutista cigánypolitika” következtében főleg a 18. század második felében (de persze később is) készültek ilyen összeírások (vö. Katona 2005; Tóth 2006: 70-74). A nem feltétlenül megbízható adatokból meglehetősen szép számban készültek már tanulmányok. (A legkorábbi ilyen írások: Mészáros 1975; Móró 1979; Szomszéd 1986, 1987; Zsupos 1988.) Az összeírásokat feldolgozó munkák fontos információkkal szolgálnak a foglalkoztatási viszonyokról, a cigányok felekezeti megoszlásáról, a letelepültség kérdéséről vagy akár a névadási szokásokról.

Az összeírások mellett a másik gyakori forráscsoportot a cigányokkal kapcsolatos peres iratok jelentik, melyek szintén az említett 2. típusba sorolhatók. Tévedés lenne erről azt gondolni, hogy a bírósági iratokból csupán a sztereotip „cigánybűnözés” történetét lehet rekonstruálni. Megfelelő kritikai szemlélettel és elméleti háttérrel felvértezve számtalan társadalomtörténeti adalék nyerhető ki az ilyen típusú forrásokból, miként az is természetesen, hogy a bűnözés nem etnikai karakter (vö. Nagy 1997: 10-11). Nagy Pál több önálló kötetben adott közre peres iratokat a 16-18. század vonatkozásában (Nagy 2000, 2001, 2002, 2003), a 19-20. században nagyobb „hírveréssel” zajlott bírósági tárgyalások (pl. az ún. emberevő perek) szintén több publikációt eredményeztek (Soós 1987; Hajdú 1996; Puskás – Végh 1998; Nagy 2008b, 2009b; Mikó 2009, 2011). Találunk olyan munkákat is, amelyek már szándékoltnak egy kisebb per, pertörédék mögöttes tartalmait igyekeznek feltárni (Perger 2005, Tóth 2006).

A fejezet elején jelzett forráscsoportok közül még egyet emelnék ki, ezek pedig a kérelemlevelek (melyek a 3. típusba tartoznak a Kardos Ferenc-féle felosztásában). A hatalom által kiadott rendeletek és sokszor ezekre reagáló a cigányok által írt (vagy íratott) kérelemlevelek igazi „mikrotörténeti bepillantást” tesznek lehetővé az adott korszak viszonyaiba. Mint például a szomajomi (Somogy megye) cigányok 1774-ben a vármegyéhez intézett instanciája, melyben minél előbb iskola felállítást sürgetik gyer-

mekeik számára. A kérelem megszületésének háttérében a felvilágosult abszolutizmus „átnevelő” programja állt, mely többek között előírta a 2-12 év közötti cigány gyermekek elvételét szüleiktől, hogy „keresztény morál szerint élő alattvalókká” váljanak. Ilyen kontextusban a kérelem az integrálódott cigány családok adaptív válaszának tekinthető (Nagy 2003).

Szintén egy központi rendelet (mely a cigányok lótartását tiltotta) miatt fogalmaztak kérvényt a „*Sümege városában lévő új polgárok*” 1763-ban: „(...) mély alázattal esedezünk az *Tekintetes Consilium* színe előtt, méltóztassék siralmas panaszainkat atyáskodó szívére venni, és hogy lovakat tarthassunk kegyelmesen megengedni.” A forrás többi részéből az is kiderül, hogy a sümegi cigány kovácsok földeket béreltek, és nyilván emiatt akartak lovakat tartani (Kardos 2008a: 350).

Természetesen bármely egyéb forráscsoport fontos adalékokkal szolgálhat a történeti rekonstrukcióhoz, a lokális, regionális vagy országos léptékű szintetizáló törekvésekhez. Például a cigány közösségek társadalmi-gazdasági helyzetéről és a hatalom velük kapcsolatos elképzeléseiről fontos adatokat tartalmaznak a különböző privilégiumok, menlevelek, országgyűlési rendelkezések (Soós 1994), városi és megyei statútumok (Tóth 1989a; Csurgai 1998; Bana 1998, 2005), adókönyvek (Mészáros 1976, Perger 1995), uradalmi levéltárak (Novák 2004) vagy éppen cigány családokat adományozó fejedelmi oklevelek (Tóth 2006: 41-42).

Ha forrásokról beszélünk, fontos néhány mondat erejéig kitérni a forráskritika kérdésére is. Sokan azt gondolják, hogy a romák kapcsán különleges forráskezelési technikákra van szükség, mert a források szinte mindig a nem-cigányok termékei. Egyetértek Nagy Pállal, hogy ez nem csak a cigányokra érvényes jelenség, ugyanúgy szükség van gondos, kritikai megközelítésre, mint minden más „odamenti” (vö. Hobsbawm 2006) történeti téma esetében. A sokszor emlegetett „saját írástudó értelmiség hiánya” a 19. század előtt ugyanúgy jellemezte például a parasztságot, mint a roma közösségeket (Nagy 1997: 9-10). Az egyes adatok természetesen csak a tágabb kontextusban válnak értelmezhetővé, önmagukban állva félreértelmezéseknek adhatnak teret. A tágabb társadalmi és gazdasági környezet akár vázlatos bemutatása is nagymértékben hozzájárulhat a cigányok helyzetének megértéséhez. Ugyanígy hasznos, sőt szükséges lehet más társadalomtudományok releváns eredményeinek megfelelő alkalmazása is (vö. Nagy 1997: 15-16; Binder 2009; Kocka 2011).

Az alaposabb elemzés során gyakorta kiderül, hogy nem „etnospecifikus” jelenségekről van szó (lásd pl. Nagy 1998, 2004; Szomszéd 1987, 1998). Például 1558-ban és 1560-ban az erdélyi országgyűlés 1 forintban állapította meg a cigányok évi fejadóját. A rendeletalkotók ez esetben is a magyar társadalomban élő szokásokhoz igazodtak. A jobbágyok 2 forintos adójához képest enyhébb adóteher ugyanis nem valamiféle „etnikai kiváltság” volt, hanem egyszerűen a gyengébb gazdasági helyzetűeknél szokásos könnyítés alkalmazása (Nagy 2004: 52). Ugyanez a mechanizmus (azaz a társadalmi helyzet figyelembe vétele) érhető tetten 1689-ben Kecskeméten, amikor a magisztrátus döntése alapján elrendelték: „*Mivelhogy a cigányok is a városunkban házat tartanak, azért ők is szintén valamint a magyarok portioznak, mindenekben a limitatio szerint fizessenek.*” Ez esetben az adófizetést egységesen elrendelő határozat a település életébe integrált cigány családokra utal (Iványosi-Szabó 1993: 14).

Forrásfeltárás és forráskiadás

Az „odalenti” történelem abban különbözik a hagyományos történeti kutatás legnagyobb részétől, hogy „nem áll rendelkezésre kész forrásanyag, amelyet csak fel kell dolgoznunk” írta Eric Hobsbawm a *Történelem „odalentről”* című munkájában (2006: 230). Nem csoda, ha jó tizenöt évvel ezelőtt többen is a magyarországi cigányok történetének kardinális kérdéseként a rendszeres forrásfeltárást és a forráskiadást látták (Nagy 1997: 3; Tóth 1998: 40). Az első romákkal kapcsolatos dokumentumgyűjtemény (Mezey 1986) sokáig „egyeduralkodó” volt a magyarországi cigányok történetére vonatkozó forráskiadványok terén (lásd Irodalomjegyzék: Önálló forráskiadványok), ugyanakkor a szakmai kritikák csak részben felelt meg (Kritikáját lásd: Karsai – Soros 1987; Nagy 1998: 3-4).

Míg az előző fejezetben a források típusa felől közelítettem a kérdéshez, most a forrásokat tartalmazó, „kézbe vehető” (vagy letölthető) kiadványokat próbálom csoportosítani, elsősorban a felhasználhatóság szempontjából.⁸

A források közzétételének leghatékonyabb módja *önálló forráskiadványok* megjelentetése, melyek az adott témakör dokumentumait valamilyen keretek (időbeli, térbeli határok; rendelkezésre álló iratanyag; kiemelt esemény) közé szorítva prezentálják. Jó esetben természetesen értő magyarázatokkal, kiegészítésekkel. Az ilyen típusú hazai forráskiadás kétségtelenül elindult, és a megjelent kiadványok kijelölik fontosabb irányokat is. Vannak egy-egy (vár)megyére (Füzes és mtsai 2005; Kardos 2008a; Kereskényiné 2008; Nagy 2010), illetve településre (Nagy 2003; Füzes – Márfi 2003) fókuszáló kiadványok. Külön forráskötetet állítottak össze dokumentumokból és képek-ből a roma holokauszt, a Pharrajimos történetéről (Bárony 2004). Nagy Pál peres iratokat kiadó sorozatát már korábban említettem, és szintén az ő szerkesztésében jelent meg az 1986-os kötet utáni második átfogó jellegű forráskiadvány, mely még kiadatlan forrásokat tartalmaz az 1758 és 1999 közötti időszakból (Nagy 2011).

Nem forrásközlés a céljuk, de szükségszerűen sok forrást használnak és idéznek a roma történelemmel foglalkozó *történeti monográfiák*, és az általam (kissé önkényesen címkézve és válogatva) *forrásközpontú történeti tanulmányoknak* nevezett munkák, melyek jellemzően levéltári kiadványokban, konferenciakötetekben, ritkábban szakmai folyóiratokban jelennek meg. A teljes kötetet publikáló szerzők (Purcsi Barna, Nagy, Dupcsik, Karsai, Pomogyi, Majtényiék, Tóth) szükségszerűen és alaposan „beleássák” magukat a témába, így munkáikat illetően nem vagy alig merül fel szakmai észrevétel, súlyos kritika. A roma történelemmel „alkalomszerűen” foglalkozó történészek és levéltárosok esetében azonban előfordulhatnak problémák, mint például elavult szakirodalom használata, már megcáfolt „klisék” forgalmazása, statikus „cigánykép” és egyoldalú megközelítés. (Ezt természetesen nem személyes problémának tartom, hanem inkább strukturális kérdésnek: mennyire és hogyan van jelen a felsőoktatásban a roma tematika, elérhetőek-e a színvonalas történeti munkák stb.)

Ha úgy tetszik egy harmadik típusa a (tágon értelmezett) forráskiadványoknak a ki-

8 A Bibliográfiában több olyan kötetet is feltüntettem, melyek nem tartoznak a szigorúan vett levéltári források sorába. Jelenlétük a lehetséges kutatási irányok és általában a roma történelem differenciáltságát is reprezentálja.

sebb-nagyobb forrásközlések, melyek célja elsősorban⁹ a dokumentum közreadása, amihez gyakran kapcsolódik értelmezés, fotók vagy akár kisebb tanulmány(ok) is.

Irodalomjegyzék

Önálló forráskiadványok

- Augistini ab Hortis Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről. [1775-1776.]* Budapest-Gödöllő, Györffy István Néprajzi Egyesület – Magyar Néprajzi Társaság – SZIE GTK, 2009.
- Bársony János (szerk.): *Pharrajimos. 2. Képek, dokumentumok.* L'Harmattan, Budapest, 2004.
- Füzes Miklós – Márfi Attila – Rozs András – Vörös Huba (szerk.): *Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2005.
- Füzes Miklós – Márfi Attila (szerk.): *Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből (1959-1990).* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 2003.
- Kardos Ferenc (szerk.): *„Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2008a.
- Kereskényiné Cseh Edit (szerk.): *Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987).* Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2008.
- Mezey Barna (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Nagy Pál: *Cigányperek Magyarországon I. rész. Korai perek (1506/1534 – 1715).* Pécs, PTE BTK Romológia Szeminárium, 2000.
- Nagy Pál: *Cigányperek a Dél – Dunántúlon. 1796 – 1847.* Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2001.
- Nagy Pál: *Cigányperek Magyarországon II. rész. (1715-1758).* Pécs, PTE BTK, Romológia Tanszék, 2002.
- Nagy Pál: *Cigányperek Magyarországon (1758-1787).* Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2003.
- Nagy Pál: *Források a siklói cigányok múltjából (1721-1830).* Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2003.
- Nagy Pál (szerk.): *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember”. Válogatás a szabolcs-szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961).* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010.
- Nagy Pál (szerk.): *Források a magyarországi cigányság történetéből (1758-1999).* Gödöllő, Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, 2011.
- Soós István (szerk.): *József főherceg cigány levelezése.* Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2000.

9 Ebbe a típusba soroltam néhány olyan munkát is, amelyek bár számos forrást tartalmaznak, elsődleges céljuk mégsem a forrásközlés. Mivel egyik korábbi kategóriába sem fértek bele, végül itt szerepelnek a bibliográfiában (pl. Bernáth 2002, Szita 2002).

Szijjártó Csaba: *A cigány útra ment.... Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptánc-társaságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig. (Korabeli sajtódokumentumok alapján)* Budapest, Masszi Kiadó, 2002.

Történeti monográfiák

Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Budapest, Osiris, 2009.

Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz.* Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992.

Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010.* Budapest, Libri Kiadó, 2012.

Nagy Pál: *A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában.* Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár, 1998.

Nagy Pál: *„Fáraó népe” A magyarországi cigányok korai története (14-17. század).* Pécs, PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2004.

Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon.* Osiris-Századvég, Budapest, 1995.

Purcsi Barna Gyula: *A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása.” Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből.* Csokonai, Debrecen, 2004.

Tóth Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában.* Bölcsész Konzorcium. Pécs, 2006.

Forrásközpontú történeti tanulmányok

Bagi Gábor: *Cigányok a Jászságban 1768-ban.* In: Pető László (szerk.): *Jászsági Évkönyv,* Jászberény, 1996. 96-120.

Bana József: *A helyzet fokozódik – Lakatosék az államszocializmus időszakában.* In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 113-115.

Bana József: *A vándorcigányok letelepítése, építkezése a 18. század közepétől a 20. század közepéig.* In: Cseri Miklós (szerk.): *A Kisalföld népi építészet – A Győrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga.* Szentendre-Győr, Szabdtéri Néprajzi Múzeum-Xantus János Múzeum, 1994. 301-328.

Bana József: *Adalékok a roma holocaust jogi hátteréhez.* In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 111-120.

Bana József: *Győr cigánypolitikája a második világháborúig.* In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 123-135.

Bódi Zsuzsanna: *A Pest megyei cigányok 1768. évi összeírása.* In: Novák László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére II.* Szentendre, 1994. 285-311.

Bódi Zsuzsanna: *Egy 18. századi magyarországi cigány összeírás.* In: uő. (szerk.): *Romanothon. Cigány Néprajzi Tanulmányok 13.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2004. 25-52.

Csurgai Horváth József: *Székesfehérvár és a romák a 17. századtól a 20. századig.* In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 92-101.

D. Szakács Anita: *Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnaplói (1916-1917).*

- In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 91-95.
- Deáky Zita – Nagy Pál: Cigány katonák a második világháborúban és 1956-ban. In: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Az eltűnt katoná.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2008. 103-115.
- Dominkovits Péter: Cigányösszeírások Sopron vármegyében, a 18. század második felében. In: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 51-69.
- Dominkovits Péter: Ellentétek közepében: cigányok a felsőbüki közbirtokosok konfliktusában a 18. század derekán. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 23-34.
- Füzes Miklós: A cigányügy Baranyában (1957-1990). In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 133-143.
- Hajdú Lajos: A honti emberevő per. *Rubicon*, 1996. 6. sz. 12-14.
- Hajnáczy Tamás: „Karhatalommal a cigánytelepekért” *Kritika*, 2013. 42. évf. 7-8. sz. 30-31.
- Hajnáczy Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása avagy nem cigányok a CS-lakás programban. *Valóság*, 2013. 56. évf. 10. sz. 80-89.
- Hazag Ádám: Adatok Gömör és Torna vármegye cigányságának életéről, az 1768. évi cigány-összeírások tükrében. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 2004. 43. évf. 419-434.
- Hazag Ádám: Adalékok a 18. századi Magyarország cigányságának életéről a Szepes vármegyei cigányösszeírás tükrében. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 2005. 44. évf. 227-236.
- Hazag Ádám: Borsodi források cigányokról a 18. század második felében. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 2009. 48. évf. 97-108.
- Hazag Ádám: Cigányösszeírások statisztikai elemzése az északkelet-magyarországi régióban. In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 2008. 47. évf. 802-813.
- Herrmann Antal (szerk.): A Magyarország 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*. IX. évf. Athenaeum R. Társulat, Budapest, 1895.
- Hőgye István: Adatok a Zemplén megyei cigányság XVII–XVIII. századi történetéhez. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 22. Miskolc, 1984.
- Hudi József: Adatok Veszprém megye cigányságának XVIII-XIX. századi történetéhez. In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 102-110.
- Iványosi-Szabó Tibor: Adatok a cigányok kecskeméti történetéhez (1596-1850) In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. XII.* Kecskemét, 1993. 6-55.
- Karacs Zsigmond: Földesi cigány családtörténetek. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és történeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest – Gödöllő, MNT – SZIE GTK, 2010. 249-278.
- Kardos Ferenc: Integrációs és asszimilációs kérdések a 18. századi Zalában – egy zalai forráskötet kapcsán. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és történeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest – Gödöllő, MNT – SZIE GTK, 2010. 225-235.
- Karsai László: Cigány katonai munkaszázadok Magyarországon 1944-1945-ben. *Hadtörténeti Közlemények*, 1991. 104. évf. 2. sz. 157-166.

- Katona Csaba: „Egyik csárdást a másik után kelle lerángatni hegedűjükről” Cigányzenészek a 19. századi Balatonfüreden. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 171-188.
- Majtényi György: Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 121-132.
- Majtényi György: Mesterség és identitás Cigány szegkovácsok küzdelme az államosító hatalommal a magyarországi szocializmusban. In: Nagy Zoltán – Szulovszky János (szerk.): *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében.* Szombathely, 2009. 227-230.
- Márfi Attila: Cigánysors, cigánykérdés; a vályogtelepek felszámolása Baranyában a tanácskorszak idején. In: Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2008. 339-353.
- Márfi Attila: Pécsi cigánykolóniák a tanácskorszakban. (1950-1990). In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 145-156.
- Máté Mihály 2009. Abroszárusok – A colári cigányokról, Magyarország legkisebb cigány csoportjáról. *Beszélő*, 14 (10): 50-61.
- Máté Mihály: Házalókereskedő cigányok: colárik a Dél-Dunántúlon. In: Szuhay Péter (szerk.): *Távolodó világaink. A cigány-magyar együttélés változatai. Cigány Néprajzi tanulmányok 16.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2013. 157-177.
- Mészáros Ádám: A beás cigányok korai története és megtelepedésük Barcon. In: uő. (szerk.): *Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete.* Barcs, Dráva Múzeum, 2007. 41-77.
- Mészáros László: Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez. Az 1768-as cigányösszeírás népességt statisztikai-demográfiai adatai. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. I.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1975. 133-168.
- Mészáros László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. 16. századi oszmán török szórványadatok. *Századok*, 1976. 3. sz. 474-489.
- Mikó Zsuzsanna: Cigánykaraván a jog szorításában az 1950-es években. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 135-140.
- Mikó Zsuzsanna: Egy per anatómiája. *Múltunk*, 2011. 4. sz. 55-67.
- Móro Mária Anna: Mária Terézia cigány-rendeletei és a Baranya megyei cigányösszeírások. 1775-1779. In: *Baranyai Helytörténetírás.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1979. 205-301.
- Nagy Pál: Levágott ujjak, megsebzett arcok. Magyarországi cigány emberek különös testi jegyei a 18-19. században. In: Forray R. Katalin (szerk.): *Romológia – Ciganológia.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2000. 89-126.
- Nagy Pál: „Kicsinségemben elszakattam” Cigány közösség, szocializáció és gyermek-sors Magyarországon a 16-19. században. *Romápage*, 2003. (Eredeti megjelenés: *Educatio*, 1999. 2. sz.)
- Nagy Pál: Forráskész és adatok cigányok katonáskodásának történetéhez a 19. század első feléből. In: Ilyés Sándor – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16. Az eltűnt katona.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 2008a. 79-95.
- Nagy Pál: Az emberevési vád mítosza és valósága. A kassai „emberevő” per (1929). In:

- Cserti Csapó Tibor (szerk.): „Tízéves a romológia” – *PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék konferenciája. Konferenciakötet*. Pécs, PTE BTK NTI, 2008b. 97-126.
- Nagy Pál: Cigány foglalkoztatás-politika Szabolcs-Szatmár megyében (1951-1956). *Regio*, 2009a. 20. évf. 4. sz. 82-118.
- Nagy Pál: „Cigánykannibalizmus”: önvád és metafora. Szepsi a cseh-magyar impériumváltás árnyékában, 1927-1940. *Századvég*, 2009b. 14. évf. 53. sz. 99-132.
- Nagy Pál: Előszó. In: Landauer Attila – Nagy Pál (szerk.): *Írások a magyarországi beásokról*. Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó, 2009c. 5-13.
- Nagy Pál: Törekvések a cigány népesség helyzetének javítására 1947-48-ban. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009d. 117-133.
- Nagy Pál: Szabolcs-Szatmár megye cigány népességének foglalkoztatásai helyzete 1957-ben. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és történeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest – Gödöllő, MNT – SZIE GTK, 2010. 307-344.
- P. Kovács Melinda: Cigányok Egerben a XVIII. században. In: Csiffáry Gergely (szerk.): *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére*. Eger, Heves megyei Levéltár, 2002. 279-287.
- Perger Gyula: Cigánykovácsok Győr megyében. A győri iszkapások. In: Domonkos Ottó (szerk.): *Arrabona – Múzeumi közlemények 34.* 1995. 269-319.
- Perger Gyula: Elkülönülés és közeledés. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és történeti kutatása a Kárpát-medencében*. Budapest – Gödöllő, MNT – SZIE GTK, 2010. 181-194.
- Purcsi Barna Gyula: Cigányellenes javaslatok és razziák Pest megyében Endre László alispánsága idején (1928, 1939-1944.) In: Bársony János – Daróczi Ágnes (szerk.): *Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején*. L'Harmattan, Budapest, 2004. 35-59.
- Puskás Péter – Végh József: *Előítélet és vérpad. Az „emberevő” cigányok pere*. Vác, Mikszáth Kiadó, 1998.
- Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon 1945-1961. *Regio*, 1999. 1. sz. 16-35.
- Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950-1960-as években. *Múltunk*, 2008. 1. sz. 273-308.
- Sóber Péter: A Bács-Kiskun megyei cigányság integrálása a szocializmus korai időszakában (1946-1965) In: Gyenesi József (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv XXIII.* Debrecen, 2009.
- Soós István: Cigányper Sopronban. Adalékok Sopron és a cigányság XVIII. századi kapcsolatához. *Soproni Szemle*, 1987. 225-237, 320-329.
- Soós István: Kísérlet a magyarországi cigánykérdés megoldására. Az 1792/93. évi országgyűlési politikai-közigazgatási bizottság cigányügyi munkálatai. In: Draskóczy István (szerk.): *Scripta Manent*. Budapest, Elte BTK, 1994. 237-245.
- Szabó Csaba: A magyarországi cigányság egészségi állapota az államszocializmus idején. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 105-112.
- Szomszéd András: A cigánysággal kapcsolatos összeírások és statútumok forrásértéke a 17. század második felétől a 19. század közepéig. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1986. 27-35.
- Szomszéd András: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. má-

- sodik felétől a 19. sz. közepéig). In: *A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. XIII.* Salgótarján, 1987. 157-207.
- Szomszéd András: A nógrádi letelepedett cigányság foglalkoztatási viszonyai 1820-1850. In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából.* Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 20-36.
- Tóth Péter: Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből. In: *A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei* 26. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1989a. 63-67.
- Tóth Péter: Cigányok Miskolcon a 18. század közepén. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve. XXX-XXXI.* Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1993. 205-215.
- Tóth Péter 2004. Kóborlás és letelepedés. A magyarországi cigányok feudális kori történetéhez. In: Faragó Tamás szerk. *Magyarország társadalomtörténete a 18-19. században.* Budapest: Dico – Új Mandátum, 371-378.
- Tóth Péter: Mária Terézia cigánypolitikája. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 39-44.
- Tóth Péter: A varázsló cigányasszony a XVIII. századi forrásokban. In: Dobrosy István (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye Levéltári Évkönyve, XII–XIII.* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2005. 61-68.
- Tóth Péter: Cigány nyelvi és foglalkozási csoportok a 17-18. században. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II.* Pécs, 2009. 15-20.
- Tóth Péter: A cigányok és környezetük kapcsolatai a 18. századig. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *A cigány kultúra történeti és történeti kutatása a Kárpát-medencében.* Budapest – Gödöllő, MNT – SZIE GTK, 2010. 215-223.
- Türke Gábor: Romák helyzete Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII. században. In: Tóth Judit (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából IV.* 2012. 69-84.
- Ury János: A várpalotai és Inota-Grábler tói cigány tömeggyilkosságok története 1945. január végén. In: Bárony János – Daróczy Ágnes (szerk.): *Pharrajimos. Romák sorsa a holocaust idején.* L'Harmattan, Budapest, 2004. 60-67.
- Zsupos Zoltán: Az erdélyi aranyosó cigányok 1783-as összeírása. *Néprajzi Értesítő* LXVII-LXX. 1988. 129-193.
- Zsupos Zoltán: Az erdélyi sátoros taxás és aranyosó fiskális cigányok a 18. században. *Cigány néprajzi tanulmányok.* 4-5. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1996.
- Zsupos Zoltán: Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a 18. században. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai. Cigány néprajzi tanulmányok 2.* Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1994. 186-194.

Kisebbségi forrásközlések

- Albert Ernő: *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok.* Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó, 2000. 147-220.
- Albert Ernő: *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok.* Sepsiszentgyörgy, Albert Kiadó, 2001. 110-177.
- Bana József: Győr város kísérletei a cigányok megrendszabályozására 1746-ban. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 33-38.

- Benda Kálmán: Almásy Ignác jászkun főkapitány rendelete 1782-ből a cigányok viseletéről. *Ethnographia* L. 1939. 167-168.
- Benda Kálmán: Révay Péter ajánlólevele Gáspár vajda és népe számára 1608-ból. *Ethnographia* LXXXII 1971. 3. 425-426.
- Bernáth Gábor: *Kényszermosdatások cigánytelepeken. (1940–1985)*. Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.
- Cigányok. In: Füzes Miklós (szerk.): *Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1945–1950. Tanulmányok és források Baranya megye történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2002. 109-203.
- Csóti Csaba: A Kaposvár, Hold utcai cigánybíró nyilvántartásának tanúságai (forrásismertetés). In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II*. Pécs, 2009. 97-104.
- Feitl István: A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. *Múltunk*, 2008. 1. sz. 257-272.
- Hajnóczky Tamás: Az 1961-es párhatarozat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. *Múltunk*, 2013. 1. sz. 237-272.
- Herrmann Antal: A cigányok megtelepítéséről. *Ethnographia* IV. 1893. 94-107.
- Illéssy János (közread.): A cigányok történetéhez. Gróf Nádasdy Ferencz pátense. *Ethnographia* IV. 1893. 157.
- Jelentés a fővárosban élő és dolgozó cigányok helyzetéről (1981). In: Sipos András – Donáth Péter (szerk.): *A nagy válságtól „a rendszerváltásig” Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához II. kötet 1930-1990*. Budapest, 2000. 539-547.
- József főherceg: Az ónodi várhoz tartozó cigány jobbágyság összeírása. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1895. 121-123.
- Kardos Ferenc: Adatok a Zala megyei cigányok történetéhez a XVIII. századból. In: Rózsa Miklós (szerk.): *Nagykanizsa első okleveles említésének 750. évfordulója alkalmából rendezett helytörténeti-történettudományi konferencia előadásai*. Nagykanizsa, 1995. 77-81.
- Kiss András: Források és adatok a kolozsvári cigányok 16-19. századi történetéhez. *Korunk*, 1990. 1. évf. 7. sz. 888-896.
- Kovács János 1895. cigányok Szegeden I–III. *Ethnographia* 6 (3): 187–198; 6(4): 280–288; 6(5–6): 388–393.
- Lehoczky Tivadar: A munkácsi cigányok. *Ethnographia*, XVI. 1905. 146-150.
- Lukinich Imre: Adatok hazai cigányaink történetéhez. *Ethnographia* XVI 1905. 372-374.
- Márfi Attila: Válogatott tanácsi dokumentumok a pécsi cigányügyi albizottság rövid működéséről. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. II*. Pécs, 2009. 141-160.
- Novák Veronika: Cigány oklevelek és kiváltságlevelek az Esterházy család levéltárában. In: Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Romanothon. Cigány Néprajzi Tanulmányok 13*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 2004. 7-23.
- Perger Gyula: „A czengár népfaj” Xántus János ifjúkori tanulmánya [1847]. In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából*. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 136-147.
- Perger Gyula: Czigány Béla gyűjtési beszámolója a győri városi szegkovácsokról. *Arrabona – Múzeumi közlemények*, Győr, 2003. 41. évf. 1-2. sz.

- Perger Gyula: Egy kóbor cigányok ügyében lefolytatott per néprajzi tanulságai. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. 71-106.
- Szita Szabolcs (szerk.): *A cigányság a második világháború idején, 1939-1945. Az üldöztetés tanintézeti feldolgozásához.* Budapest, Velcsov Bt. 2002.
- Tóth Péter: Cigányok a XVIII. századi Somogyban. In: Kanyar József: *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv.* Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1989b. 139-143.
- Tóth Péter: Csalta-e cigány asszonnyal a feleségét Bellény Zsigmond? Egy pertöredék és tanulsága. In: *Tanulmányok az 50 éves Bana Jócó tiszteletére.* Győr, 2006. 161-167.
- Tóth Péter: Az 1768. évi cigányösszeírás a Jászságban [forrásközlés] In: *Zounuk, a Szolnok Megyei Levéltár évkönyve, 2011.* 26. sz. 443-464.

Egyéb hivatkozott irodalom (kritika, elmélet, módszertan)

- Báthory János – Pomogyi László 1993. A történettudomány szerepe a ciganológiai kutatásokban I-II. *Kethano Drom – Közös Út*, 4-5. sz. 21-25; 6. sz. 55-60.
- Binder Mátyás. „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. *Regio*, 2009a. 20. évf. 4. sz. 35-59.
- Binder Mátyás: Változatosság és állandóság. Cigányok/romák és etnikai előítéletek Magyarországon. In: Juhász József – Krausz Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatás problémája Kelet-Európában 1989 után.* Budapest, L'Harmattan – ELTE BTK. 2009b. 170-190.
- Breisach, Ernst: *Historiográfia.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- Deáky Zita – Nagy Pál: Augistini ab Hortis Sámuel és a cigányok történeti-néprajzi kutatásának kezdetei. In: Deáky Zita – Nagy Pál (szerk.): *Augistini ab Hortis Sámuel: A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről. [1775-1776.]* Györffy István Néprajzi Egyesület – Magyar Néprajzi Társaság – SZIE GTK, Budapest – Gödöllő, 2009. 5-28.
- Görög Veronika: Előítéletes gondolkodás és folklór. A cigány alakja a magyar és az európai népi szövegekben. In: Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* Budapest, BTF-IFA-MKM, 2001. 53-66.
- Gyáni Gábor: A történetírás fogalmi alapjairól. Tény, magyarázat, elbeszélés. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek.* Osiris, Budapest, 2003. 11-53.
- Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. *Híd*, 2006. 9. sz. 3-15.
- Hobsbawm, Eric: Történelem „odacentrál”. In: Hobsbawm, Eric: *A történelemről, a történetírásról.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2006. 227-242.
- Kardos Ferenc: Források és adatok a cigány közösségekről a 18. századi Zalából. In: Kardos Ferenc (szerk.): *„Veszedelemes habok között látszatik életünk forogni” Források a zalai cigányság 18. századi történetéhez.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2008b. 9-34.
- Karsai László – Soós István: Cigányok, történelem, valóság. *Élet és Irodalom*, 1987. 19. sz. 10.
- Katona Csaba: A Departamentum Zingarorum működésének forrásai a Magyar Országos Levéltárban. In: Márfi Attila (szerk.): *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. I.* Pécs, 2005. -49.

- Kocka, Jürgen: A történelem és a társadalomtudományok ma. *Eszmélet*, 2011. 23. évf. 92. sz. 89-105.
- Medick, Hans: „Misszionáriusok a csónakban?” Néprajzi megismerésmódok kihívása a társadalomtörténettel szemben. In: Vári András (szerk.): *Misszionáriusok a csónakban. Antropológiai módszerek a társadalomtörténetben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 62-109.
- Nagy Pál: A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai. (A NEKH és a MTA TTI Műhelybeszélgetésén elhangzott előadás bővített változata.) kézirat, 1997.
- Noirel, Gérard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemtudományról a válásától napjainkig*. Napvilág, Budapest, 2001.
- Romsics Ignác: Szakosodás, szintetizálás és interdiszciplinaritás a 20. századi történetírásban. In: Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002-2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2008. 165-176.
- Tóth Péter: Gondolatok a cigányok magyarországi történetéről és annak forrásairól. In: Gémes Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából*. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 1998. 37-44.
- Wimmer, Andreas – Glick Schiller, Nina. Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam építés, migráció és társadalomtudományok. *Magyar kisebbség*, 2005. 9. évf. 3-4. sz. 164-210.

Benedek Katalin

A cigány mesegyűjtés és mesekutatás eredményei

Cigány mesélők körében végzett mesegyűjtések története

SUMMARY

Results of investigation and collecting folk-tales among gypsies

The author overview the history of tale-collecting in different gypsy communities, and the activities of the gatherers. An important approach is the introducing the different strata of these texts. The next chapter looks through topics of the manner of presentation, style and themes in speech during the text-focused tale researches. We can get acquainted with the regions of gypsy tale resources.

A legkorábban név szerint említett cigány mesélő Hincsi, egy székelyudvarhelyi kollégiumi susztere. A rá vonatkozó feljegyzés az 1816-1822-es évekből való, egy egykori mesehallgató diák visszaemlékezéséeként. Ezt követően FIALOWSKI 1865-ös gyűjtésű öt szövegénél van megemlítve a mesélő cigány etnikuma. Mindkét feljegyzés igen korai és figyelemre méltó, mivel ebből az időből a magyar anyagban is ritka, hogy a mesélőről is fennmaradjon adat. Ugyancsak a 19. század végének úttörő kezdeményezőiként kell számon tartani HERRMANN Antalt és WLISLOCKI Henriket, az erdélyi sátoros cigányokkal együtt élt, vándorolt folklórjukat rögzítő, utánmesélő, parafrazeálva kiadó polihisztor kutatókat közel kétszáz, különböző érdeklődésre számot tartó németre és magyarra fordított szöveganyagukkal. A 20. század 40-es éveiben CSENKI Sándor gyűjtötte fel tollbamondás után lejegyezve a püspökladányi cigánytelepen megismert mesemondók 63 darabból álló cigány nyelvű repertoárját, mely magyarul részben 1972-ben, teljesen 1974-ben jelent meg, német fordításban pedig ennek az anyagnak 29 szövege 1980-ban. A *Szöghkirály* meséit eredetileg idős cigányok cigányul mondták cigány hallgatóság jelenlétében, utóbb egy cigány fiatal fordította magyarra¹. A gyűjtő

1 Vekerdi, József: Gypsy folk tale publications in Hungary. *Cahiers de Littérature Orale* 1981. No. 9. 160-163. A gyűjtés kutatástörténetéhez az adatok bibliográfiai leírását ld. a bibliográfiában

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

SÁFÁR Sándor a magyar szöveget jegyezte le és ezt mesélte irodalmilag kevésbé átdolgozott formában újra JÉKELY Zoltán. A ketesdi mesemondók közt gyűjtötte KOVÁCS Ágnes Lingurár Tódor és Rupp György cigány marha- és disznópásztorok meséit.

A nagyszabású korszerű gyűjtések az 1950-1960-as évektől vették kezdetüket. Mennyiségben, minőségben, színességét tekintve ekkor vált ismertté ERDÉSZ Sándor jóvoltából nemcsak a világhíre is szert tett Ámi grandiózus mesekincse, mely magyarul mondott meséken kívül hiedelemtörténeteket, anekdotákat is tartalmaz, hanem Ramocsaházáról a mesemondó Jóni család repertoárja, szintén 200 közeli mesével, hiedelem, aitiológiai, történeti mondával, anekdotával, a nyírbátori Pataki Géza meséi szintén százon felüli darabbal, a NAGY Géza gyűjtötte cigándi Jóni Elemér szöveganyaga, ANDRÁSFALVY Bertalan és KOVÁCS Ágnes gyűjtései a tyukodi cigányságnál. Ugyanerre az időre estek BOSNYÁK Sándor baranyai mesegyűjtései is: Somogyi János mesélő is 100-on felüli szöveget mondott. Ekkor zajlottak NAGY Olga Kolozs és Maros megyei gyűjtőutjai, melyeknek hozadéka is több száz mese a mérái Árus Marosán György, Boros Hicsi János, Csurka János, valamint a görgényüvegcsűri Bánfi Ágoston és Jakab István mesélőktől, illetve a mezőbándiak repertoárjából. Szintén a 60-as években kezdte RÁDULY János is a Kibédén együttélő és egymás mesekincsét ismerő cigány és

székely mesemondók anyagának rögzítését, ami mára ugyancsak több száz megjelent darabra rúg (332 1992-ben), s ez még akkor is jelentős érték számunkra, ha nem ismerjük az eredetileg elhangzott, folklorisztikailag hiteles szövegeket, csak nyelvi egységsítők feldolgozásukat. Kibédén a magyar mesélők 10, vagy 10 alatti darabszámú meséi mellett Majlát Józsefné Ötvös Sára (89 éves) cigány mesemondó mesekészlete 75 darabból áll, Karácsony Józsefé (60 éves) 60 darabból, Bódi Györgyé (54 éves) 18 darab, Nagy Gergelyé (24 éves) 17 darabból, Gábor Gáboré (95 éves) 10 darabból.

Hasonló a helyzet Fábián Imre felgyűjtötte nagyszalontai mesemondó nagycsalád anyagával, ahol a közlétevé a magnetofonról lejegyzett meseszövegeket köznyelvi változatban nyújtotta át. Az őrtilosi kétnyelvű Balogh Mátyás EPERJESSY Ernőnek magyarul mesélt, de meséit az értőknek beásul mondta el. VEKERDI 1974-es cigány meséről szóló monográfiájában eredetileg cigányul elhangzott meséket közöl magyar fordításban, az 1985-ben megjelent cigány nyelvjárási népmeséi pedig jórészt a magyar nyelvterület keleti feléből származnak. KOVÁCS Ágnes szerint kisebb részük mögött román vagy balkáni mesemintákat kereshetünk, előadók dél-európai előadói modorban mesélnek. Közülük néhány nem mindig gyakorlott előadó. Történeteik közül sok az élménybeszélés ezek többnyire nem katalogizálhatók, gyakran csak egy-egy mesei motívum utal elmondójának a tradicionális történetek elmondása terén meglévő ismereteire.

Jelentős számú, cigányul és magyarul elmondott szájhagyományból ismert meséje mellett gazdag könyvmesei repertoárt mondhat magáénak Berki János a kétnyelvű nógrádi romungró, GÖRÖG Veronika mesemondója. Az előbbiektől hőseikái jellemzőkben különböző meséket mondtak a magyarul mesélő koronkai (Ro) Cifra János, SZUHAY Péter Babos István babócsai mesemondója és páratlan mesekinccsel rendelkezik Busa Viktor B. KOVÁCS István rimaszécsi (SzK) rendkívüli elbeszélő tehetsége, vagy KOVALCSIK Katalin utolérhetetlen mesemondója Rostás Mihály.

Szövegvilág rétegek

Cifra János vérbeli és nagy hivatástudattal rendelkező cigány származású koronkai (Corunca, Ro) magyar nyelvű mesemondó volt, aki 13 éves korától mesélt 62 esztendőn keresztül. 17 lejegyzett és kiadott² meséjének elbeszélő stílusát leginkább az jellemezte, hogy olyan kozmikus világlátást közvetített, amelyben kozmológiai színtereken az „aranykor”-beli megszentelt vitézekről, egykor hitelesnek tartott hőstetteikről, igaznak hitt csodákról, az egész emberiséget érintő eseményekről ejtett szót. A bárki által szórakoztatási célból elmondható vicceket, csúfságokat, tréfákat lenézte, hivatásos mesemondóként a maga meséit világtörténelemről szóló elbeszéléseknek tekintve azért adta elő, hogy belőlük erkölcsi példát lehessen venni becsületből, bátorságból, vitézségből. Fénykorában telente teli ház előtt 30-40 hallgatójának mondta meséit éjfélig, az 1960-as években. Csak azokat a szövegeket adta elő, amelyek tökéletesen kiforrottak voltak, amire töredékesen emlékezett, azokat nem volt hajlandó elmondani. Erkölcsi elveire jellemzően meséiben morális szigor, az adott szó megtartásának kötelezettsége, lovagi küzdelmeket vívó hősei, sőt még azok gonosz ellenfelei számára is a szabályok betartásának parancsa nyilvánult meg. Azt vallotta, hogy a siker érdekében lehet

² Nagy O. 1991

cselet vetni, hitegetni az ellenfelet csalárd módon, de még az emberiség ellenségeivel, a sárkányokkal szemben is tilos esküt szegni, viszont az eskü a sárkányt is kötelezi. Mesei világképe segítségével rekonstruálhatók az archaikus, grandiózus, transzcendentális evilági és világon túli terek dimenziói, melyekkel a mindenséget ábrázolta. Hősei rendkívüli módon születtek, születésük sorsszerű, előre meghatározott, rendeltetésük: megtisztítani a világot a gonosz hatalmaktól. E rendkívüliséget hőroszi jegyek, megőrzött mitikus eredetük, csodálatos képességeik biztosították. Előre megálmodták a bekövetkezendőket Istentől elrendelt tudományukkal. Táltos képességük révén, táltos lovukon levegőben repültek, alakjukat kecskebukát vetve tetszőlegesen változtathatták, a valamikori tudományos emberek mindenhez értésével beláttak a múltba és jövőbe. Meglepően gazdag cigány-román-magyar összetételű hiedelemvilágában máshonnan már kevésbé ismert, gazdagon kidolgozott, mitikus segítők (Égbeleseti–Csuda, Fellegkarámbárát, Vasbug, de Világ Vámosa, Világ Kovácsa) is szerepeltetett a közkeletű Fahorgasító, Kőmorzsoló, Hegyforgató útítársak mellett, akikben hallgatóságával ellentétben ő még feltétlenül hitt is. Busa Viktor rimaszécsi (Szlovákia) „vitézes” meséinek egyéni jegyei sodróerejű alkotásmódjában jutottak kifejezésre. Tartalmilag egyetlen meséje sem tipologizálható, de építő motívumai jól ismertek a magyar és a nemzetközi anyagból. A hősmese anyag nyelvezete számos történeti réteg létét bizonyítja. Kozmikus-mitikus rétegét (Nap, Hold, csillag, szivárvány, villámzás, fekete felhő, ítélet) lovagi-keresztény szintét (vitész, ló, ing, vas, páncél, kard, buzogány, sarkantyú, papucs, csizma, rózsza, koszorú, kereszt, szent, templom, búcsú, kódús, keresztapa, keresztanya, király, asszony, csákó, vár, vér, könny, csuda, álom, hűség, gyász, bor, virág) hiedelem rétegét (boszorkány, táltos, bölcses) stb.³ Ezen archaikus, mágikus-mitikus világlátásba NAGY Olga meseszociológiai vizsgálatai nyújtottak széles bepillantást⁴. Mindazonáltal érdemes most leltárt készíteni, mert még fog ugyan bővülni a gyűjtött anyag, de az egyre polgárosultabb életfeltételek nemsokára sorvadásra, eltűnésre ítélik mindenütt nemcsak a mesét életető közösségeket, mesemondó alkalmakat, de még azokat a mesemondókat is háttérbe szorítják, akik hittek abban, hogy igazán megtörténtek azok a dolgok, amikről a mesék szólnak.

A mesék és hiedelmek szoros kapcsolata jellemzi a mezőbándi, mérai, szucsági meséket (Kolozs vm. Ro). A görényüvegcsűri meséknek is gazdag hiedelem háttérű szereplői és jelképrendszerük van (Maros-Torda vm. Ro). A mesehősök itt is varázserejűek, mágikus-mitikus születésűek, meddő/öreg/szűz anyától mitikus lények segítségével mágikus praktikájú megétetéssel születtek és varázserejűek, alakváltoztató képességük jellemezte őket. A rontást varázsformulákkal hárították el, vérszerződést kötöttek a hős és táltosa, a hős és társa. A feldarabolt hős feltámadva 100-szor szebb és erősebb lett. A szárnyaló fantáziájú Jakab István hite mindazonáltal nem volt szilárd, kételkedett a sárkányban, ördögben, nehéz eldönteni nála, hogy ezek az elemek hiedelemszintű, vagy költői beleérzések-e. Meséinek legendás és néphit elemei: kísértet, ördögös vagy meghalt lány kísértete, holttest megvédése temetőben lakó félig ördög, félig halott lólabú szerető, holttest kivitele a küszöb alatt, a keresztút, mint mágikus hely, a mágikus idő éjjel 12-kor a temetőben, a lólabú ördög kecskén lovagol, pénzzel elcsábított embereket alvilágba hurcol.

3 Kovács István B. *Szőlő-Szült-Kálmány. Öt gömöri hősmese*. Gyűjt., bev. —. Bratislava, Madách – Posonium, 1999. — 225. p.

4 Nagy Olga: *Barangolásaim varázslatos tájban. Cigány barátaim között*. Székelyudvarhely. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó 1994 — 136 p.

Jakab István gazdag és sajátos színezetű 250 darabos meserepertoárjának $\frac{3}{4}$ része tündérmese. Nem kikristályosodott hagyományanyag, de élő, variálódó motívumkincs. Havasi favágók számára a mesehallgatás a legfőbb művelődési alkalom, szórakozás, magasabb rendű szellemi élvezet volt, sőt voltak olyanok is, akik repertoárjuk bővítéséért, tanulás vágyától hajtva hallgatták a mesemondást. ... A kalibában sokszor az mesélt, aki soros volt a tűz élesztésében, felvigyázásában. A barakkban a hallgatóság választja ki azt a mesélőt, akit éppen a legszívesebben hallgat. Szász József, 42 éves mesemondó is a barakkok előnyét hangsúlyozta a mesélés szempontjából: „Addig mindig csak úgy külön, magánkalibákban voltunk, addig nem ért úgy a mese. Mikor úgy összegyűltünk aztán, barakkokat építettek künt a havasokba, többen voltunk, mindenki szívesebben hallgatta a mesét.” Jakab Istvánnak szenvedélye volt a mesélés, és szívesen eldicsekedett vele, hogy volt rá eset, mikor ő mesélt, két-három brigád is összegyűlt a barakkban. (NAGY O.–VÖÖ, 2002, 14.) Az ő legkedveltebb témái a szerelmes mesék. Meséinek forrása a szájhagyomány, unokatestvérével, Bánfi Ágostonnal közös forrásból, annak apjától, Bánfi Istvántól maradtak fenn legrégebbi meséi, repertoárjában kb. 60 darab. Ezen felül könyvmesék, amiket tudatosan sajátított el a gyűjtők kedvéért, csak nekik mesélésre. Mesemondó tehetsége a katonaságnál aktivizálódott, repertoárját mindenütt ahol megfordult, tudatosan gyarapította. Akiktől egy-két mesét vett át, passzív mesemondók, gyakorlat híján nem vállalták közösségben való mesélést, de tudásukat öntudattal adták át az aktív mesemondónak. A mesehallgatók által a havasi mesemondás faluba leszívargott, így a falubeli mesét tanulni vágyókban, asszonyok közt fennmaradt a passzív mesetudás. A faluban a kiöregedett havasi mesemondók a fonók legmegbecsültebb mesélői lettek. Az archaikus közösségek elhitt tanító, szórakoztató műfajai az egy-két estét is kitöltő, hosszú tündérmesék. Ezt a polgárosuló faluban a rövid tréfás, csattanós, vicces történetek, csúfondárosságok váltották fel. Megváltozott a hiedelemtörténetek szerepe is, mára iszonyatkeltés, borzongás előidézés maradt fő céljuk. Az igaztörténetek a férfiak hőstetteiről szóltak, a női elbeszélők pedig az érzelmes életkörülményekkel foglalkoztak. A mesemondó alkalmak megszűnésével felgyorsultak a romlás folyamatai: események kuszává és ziláltakká váltak, mellőzhetővé a mesei logika olyan hallgatók előtt, akikből tudatlanságból már hiányzott a kontroll, helyesbítés készsége és lehetősége. A szereplők archaikus jelentése eltűnt és közkeletű jelentéssel ruházódott fel. Valamennyi kiemelkedő mesélő tudatvilágában eredetmítosz, monda, legenda, ponyvatörténet keveredik a mesével. Szép számmal találhatók ebben az anyagban Mátyás királyra, Rákóczi, Kossuth Lajosra vonatkozó történeti mondák mellett Rudolf királyfihoz kötődő epikumok, betyárokhoz, Sisa Pistához, Patkó Bandihoz, Bogár Imréhez stb. fűződő betyármondák, Rinaldo Rinaldinihez és más hősökhez kapcsolódó ponyvatörténetek, novellisztikus, moralizáló, valamint ismeretlen típusú történetek. Emellett a mesélők egyáltalán nem kerültek el a modern, költőietlen kifejezéseket sem, s stílusukban kimutathatók ponyva, Andersen, Grimm, kalendáriumi jellegzetességek. A legősbibbi világlátástól novellisztikus jellegzetességekig, érzelmi gazdagításon át egész az idegen nyelvi hatásokig váltak vizsgálhatóvá a különböző fejlettségre utaló szintek ezekben a rendkívül gazdag elbeszélői repertoárokbán. A modern élet jelenségeinek beemelése a mesébe – a fejlettebb mentalitású közösségben a mesemondónak ilyen invenciókkal kell élnie, hogy történetmondása valószínűnek tessenek, és a csodás elemeket abszurdként, groteszkként fogadtathassa el – előfordul a régi mesélő stílust kedvelők szövegében is: az egykori eszközkészletet felváltva a jelen korban használtakkal (nyíl, íj, buzogány helyett és mellé felvonul a puska, néha

a tank). A mesei tér-idő felettség, a mértéktelen arányok helyett pontos arányokat, teret, időt kifejező mértékegységek nyomultak előtérbe. A cigány mesékben fellelhető idegen nyelvi hatás legkevésbé tartalmi szempontból érhető tetten, inkább formai tekintetben vizsgálándók ezek a jegyek egyes mesehősök és mesei elemek elnevezésében, funkciójában, valamint a sztereotip formulákban.

Előadásmód, stílus, mesebeszéd témák a szövegközpontú mesekutatásban

A magyarországi cigánykutatásokba STEWART Michael hozott új színt. KOVALCSIK Katalin pedig nyomába eredt a ritualizált, formalizált mesebeszéd kutatásának.⁵

Erdélyi oláh cigányoknál formalizált beszédben hangzik el a mese, tréfa, találós kérdés, dal. Jellemző beszédaktusok a férfiak testvériségének, egységének kifejezése általános igazságokkal, engedélykérés, hogy az előadó magához ragadhassa a szót, egyéni igazságok kifejezése, annak kinyilvánítása, hogy az elhangzottak igazak voltak, elkészítés, befejezés, jókívánságok a hallgatóság számára. Emögött az az elképzelés van, hogy beszélni egyenlő a tisztelet megadásával, hallgatni viszont a gyengeség jele. Mindezek egyáltalán nem ismertek a magyarul mesélő cigányok meséi, mesemondása kapcsán.⁶

Favágó családokban a mesemondás megbecsült tehetség. – írja NAGY Olga is.⁷ Egyes havasi mesemondók különösen igényesek voltak hallgatóikkal szemben. Volt olyan, aki kérte bizonyos illetők részvételét, mivel „*akárki nem tud mesét hallgatni*”. Másrészt idős favágók igyekeztek késői alkotásaikkor a havasi mesemondás hangulatát felidézni azzal, hogy mikrofon előtt, hallgatóság nélkül is többen a „csontleves” figyelemztető felkiáltással indították az elbeszélést, s a cselekményt meg-megszakították a havasi hallgatósághoz szóló betoldásokkal. Hasonló tapasztalatról számol be KOVALCSIK Katalin a szinte mindenki számára készség szinten adott, tisztán orális, improvizatív kultúra dialogizmusát jellemezve Rostás Mihály mesemondása kapcsán: Rostás gyakran panaszkodott, hogy a *Zenetudományi Intézetben*, „laboratóriumi” körülmények közötti mesemondása nem lehet az igazi, minthogy a gyűjtők sosem szólnak közbe, holott az oláh cigány mesemondás jellemzője a közösségi rítus, ahol rokonok, barátok körében folyamatos a közbeszólás, számon kérve a mesélőn a való élet jellegzetességeit, aprólékosan részletező leírását. Ezzel együtt azonban igyekezett úgy mesélni, mintha mások is ott lettek volna, néha párbeszédet imitált közte és nem létező hallgatója közt, hogy beleélje magát a mesemondó hangulatba. Egy alkalommal bemutatta egy mesemondó partnerével milyen a valódi „igaz beszéd”, amely a hagyományokat közvetíti együtt a való élet igazságával, oláhcigánytól oláhcigányoknak, azaz az

5 Kovalcsik Katalin: Mesemondás az oláhcigány közösségben. In Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: *A mesemondó Rostás Mihály. Mihály Rostás a Gypsy Story-Teller* A cigány nyelvű meséket gyűjt., magyarra ford./coll. and transl from Romani into Hungarian by: Grabócz Gábor és Kovalcsik Katalin — Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988. — 13-24. p. (Krizsa Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies 5.)

6 Kovalcsik Katalin im. 16-18. p. és Stewart, Michael: 'Igaz beszéd' – avagy miért énekelnek az oláh cigányok? *Valóság* 1987. 30. 1. 49-64. p.

7 Nagy Olga – Vöő Gabriella: *A mesemondó Jakab István*. A meséket gyűjt., lejegyz. bev. tan. és jegyz. — és —. Bucuresti, Editura Academiei RSR, 1974. — 10 pp. (Folclor din Valea Gurghiului)

Oláh Anita

Voltál már Magyarországon bármilyen roma kiállításon, meglátogattál már roma gyűjteményt?

Igen voltam, Pécsen a Rácz Aladár Községi Házban, illetve a II. Romológus Konferencián volt egy tárlatmegnyitó a Romológia és Nevelésszociológia Tanszéken, ahol Roma témájú képeket mutattak be, valamint Véménden jelen voltam a falunapon, ahol egy cigány festőné képgalériáját ismerhettem meg.

Milyen élményeid maradtak meg erről?

A képek gyönyörűek voltak, némelyiknél elidőztem kicsit és valóban nagy hatással voltak rám. Nagyon tetszettek a festmények és az jutott eszembe a képeket látván, hogy bárcsak több emberhez eljutnának azok a képek.

Mit gondolsz a roma tematikájú gyűjteményekről, múzeumokról, galériákról? Hasznosak és fontosak ezek?

Mindenféleképpen hasznosnak és fontosnak gondolom, hiszen ezek az emberek példaképek lehetnek a fiatal cigány/roma diákok számára. A fiatalok számára szükséges, hogy megismerjék a cigány kultúrát, annak múltját és jelenét a galériák ebben sokat segítenek.

Voltál már külföldön roma vonatkozású múzeumban?

Sajnos nem voltam, de remélem egyszer sikerül eljutnom egy olyan kiállításra is.

Szükség volna Magyarországon szerinted egy önálló, csak roma tematikát felvonultató múzeumba?

Azt gondolom, mindenképpen szükség lenne egy roma tematikát felvonultató múzeumba, egyrészt mert a cigány fiatalok számára is hasznos lenne, másrészt mert a többségi társadalom számára is hasznos lehet egy ilyen kiállítás. Ezzel talán közelebb lehetne hozni a cigány kultúrát a többségi társadalomhoz.

Ha roma, cigány tematikában keresel szakirodalmat, mit gondolsz, hova lenne érdemes fordulnod, hol gyűjtenek ilyen jellegű anyagokat?

Elsőként a pécsi Rácz Aladár Községi Ház jutott az eszembe és a Községi Ház munkatársai bizonyosan eligazítanának, hogy merre érdemes keresgélnem.

igazi embereknek. Ott a mesélést udvariaskodások, bocsánatkérések előzték meg, mi alatt a mesélő hosszan kérette magát, eljátszva, hogy kedvelt mesemondó társát igyekszik rábeszélni, meséljen inkább ő. A hallgató közönséget szintén szigorú viselkedési szabályok kötelezik az aktív részvételre. Kontroll szerepben az ő kötelességük a folyamatos reagálás, közbeszólások, biztatások, esetenként a kétkedés, hitetlenkedés kifejezése, kiteljesítve ilyenformán a közös rítus szórakoztató, oktató funkcióit. GRABÓCZ Gábor megállapítása szerint Rostás mesemondó eszközei közül legjellemzőbbek kezdő és záró formulái, a köszöntések és köszönések, és a mitikus küzdelmek formulakészlete. Performatív eszközei közé tartoznak szabadjárá engedett érzelmei: a mesemondó Rostás káromkodik, kiabál, zokog, gesztusaiban teljes teste szerepet játszik: széttárt

kezevel fejezi ki ámulatát, csodálatát, lábával dobrokol lódobogást utánozva, bokázik stb. Egy személyes színészi teljesítményébe környezetét is bevonja, még a környező tárgyakat is szerepelteti. A szavak, mimika és gesztusok mellett ugyanakkora szerep jut a hangerőnek, értelmi, érzelmi hangsúlyoknak, hanglejtésnek, beszéddritmusnak.

Bálint Péter szerkesztésében a Debreceni Egyetem Gyermekevelési és Felnőttképzési Karán működő Irodalom, Kommunikáció és Kulturális Antropológiai tanszék, illetve az Alkalmazott Narratológiai Műhely, évek óta ad közre kétnyelvű meseelméleti tanulmány köteteket, melyek a mesében megképződő narratív identitást vizsgálják,⁸ valamint a *Fabula aeterna* magyar–angol nyelvű sorozatában cigány (és más népek) legjelentősebb mesemondóinak életművét feldolgozó, értelmező köteteket.⁹ Legutóbbi művében BÁLINT Péter azt vizsgálja, hogy Jakab István mesélő hogyan szervezi hallgatóságát értelmezői közösséggé, milyen konfigurálási műveletekkel él, azaz milyen az a mesemondását szolgáló mnemotechnikai hálózat, melyben a sírás, az evés, mint szükséglet és mint életöröm, az együgyűség, a lustaság és a „rettenetes erő” fenomenológiáját, mint archaikus alakzatokat alkalmazza meséiben.

Ugyanennek a sorozatnak a tagja BICZÓ Gábor Ámi Lajosról szóló monográfiája, melyben a szerző kritikai antropológiai nézőpontból foglalkozik Ámi meseszövegei értelmezése kapcsán a mese társadalomtudományi jelentőségével. Tanulmányában megvizsgálja a mesemondó biográfiai motívumait, etnikai identitása kérdéseit, a meseszövegeiben feltáruló modernitást annak érdekében, hogy rámutathasson, mindezek az összetevők hogyan vesznek részt az Ámi által a lokális közössége perspektívájából megfogalmazott komplex világmagyarázatban.

A cigány mesekincs régiói

Felmerül a kérdés, hogy a kisközösségi mesemondó együttesek összegező feltérképezésével leírhatóvá válik-e egy nagyobb, regionális sajátosságokat mutató etnikus mesemondóstílus? Ebből a szempontból fontos megvizsgálni az északkelet oláh-cigány dialektust /Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung vm. (M, SzK, U)/ az itt elsőként bibliografált erdélyi anyaggal való kapcsolatában /Maros-Torda, Kolozs vm., Erdély Ro./ valamint az alföldi, felföldi, dél-dunántúli régiókat, figyelve a magyarcigány, a tömegkommunikáció közvetítette populáris, valamint az írók, átdolgozók megteremtette mesei köznyelvi stílusra. Noha a mesemondók többségükben idősebbek, természetes vonzódásuk elsősorban a tradicionális, hiedelmekkel átszőtt mesemondáshoz kötötte őket, kevésbé a városi kultúrához, a skála két vége közt számos fokozat kimutatható.

- 8 Bálint Péter (szerk.) A többes azonossága. The Identity of the Multiple. Hajdúböszörmény 2010. ; uő. Identitás és népmese. Identity and the Folktale. Hajdúböszörmény 2011; uő. Identitás és nyelv a cigány mesemondóknál. Identity and Language in Gypsy Tale Tellers. Hajdúböszörmény 2012.; uő. Meseértés és értelmezés. A Kárpát-medencei népmesehagyomány hermeneutikai vizsgálata. Hajdúböszörmény 2013.
- 9 Biczó Gábor: Mese és társadalom. Ámi Lajos, egy cigány mesemondó élete és műve. Tales and Society. The Life and Work of Gypsy Storyteller Lajos Ámi Debrecen, 2014.; Bálint Péter Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó. (a késleltető halmozás mestere). Archaic Image sin Folk Tales. The Tales of István Jakab, Gypsy Tale Teller.(the master of delayed accumulation). Debrecen, 2014.

BARI Károly megállapítása szerint a magyarországi és erdélyi cigány meseanyag abban különbözik, hogy a magyarországinak inkább sajátja a kalandos, fantáziadús meseszövésben a varázsos és a mindennapi életbeli motívumok egyensúlya. Az erdélyi cigányság zártabb, törzsi közösségi életében viszont inkább fennmaradtak az archaikusabb, egyedülálló, párhuzam nélküli mesék. Az előadásmód itt szinte rituális, a hallgatók bekapcsolódva az eseménysorba életük részének tekintik a mesében történeteket.¹⁰ Ezen archaikus, mágikus-mitikus világlátásba NAGY Olga meseszociológiai vizsgálatai nyújtottak széles betekintést¹¹, KOVALCSIK Katalin pedig nyomába eredt a ritualizált, formalizált mesebeszéd kutatásának.¹² Mindazonáltal érdemes most leltárt készíteni, mert még fog ugyan bővülni a gyűjtött anyag, de az egyre polgárosultabb életfeltételek nemsokára sorvadásra, eltűnésre ítélik mindenütt nemcsak a mesét éltető közösségeket, mesemondó alkalmakat, de még azokat a mesemondókat is háttérbe szorítják, akik hittek abban, hogy igazán megtörténtek azok a dolgok, amikről a mesék szólnak.

Egy-egy ismertté vált, kiemelkedő képességű mesemondó kapcsán felelőtlenség dialektust alkotó, regionális stílust feltételezni. Nemegyszer 100 év és egy vagy több száz kilométer választja el az elszigetelt, egyes adatokat. A gyűjtések mai állapotában csak tendenciákat állapíthatunk meg, abból ami eddig hozzáférhető. Az egyes meserégiók között azonban ebből a szempontból jellegzetes azonosságok és különbségek tapasztalhatók.

A *Dunántúlon* az 1930-as évektől feljegyzett 224 szövegből 188 meseszövegben 293 típusvariánsban csak a legismertebb típusok egy-egy hírmondója fordul elő, de a régióra jellemző, hogy jelen vannak itt a mesekincs klasszikus értékei szépen elmondott változatokban: Jellegzetes vonás, hogy a dél-dunántúli, Duna menti pannón kultúrát délszláv elemek gazdagítják.

Az *alföldi régióban* 77 mesélőtől 351 szövegünk van rögzítve, ebből 238 mese: A gyűjtések WLISLOCKI – HERRMANN gyűjtőmunkájával vették kezdetüket a 19. század végén, a 40-es évekből származik CSENKI püspökladányi és Sáfár szarvasi anyaga, de nagyobb lendületet a 60-as évektől vettek a gyűjtések: ekkor gyűjtött HAJDÚ András és VEKERDI József Kispesten Németh Jánostól és családjától, a 70-es évektől napjainkig folytat gyűjtőmunkát BARI Károly, FÁBIÁN Imre¹³ és mások.

Felföldi meserégióban legkorábban Hevesből 1903 óta vannak feljegyzések, de a meseszövegek zöme az 1960-as évektől gyűlt össze a 15 mesemondótól. Egyes kiemelkedő mesei teljesítményektől eltekinthetve azonban úgy tűnik ez a régió nincs jól felgyűjtve, megállapításokat csak még nagyobb körültekintéssel tehetünk. A mennyiségi hiányokért azonban kárpótolnak a mesék minőségi jellemzői.

10 Bari Károly: *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok*. Gyűjt., ford., bev. —. Lektorálta Erdélyi Zsuzsanna, ill. a szerző, fotók Bódi Józsefné, Dömötör Mihály, Kiss Tibor, Kresz Albert, Török László. — Bp.: Gondolat, 1990a. — 466 p.

11 Nagy Olga: *Barangolásaim varázslatos tájban. Cigány barátaim között*. Székelyudvarhely. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó 1994 — 136 p.

12 Kovalcsik Katalin: Mesemondás az oláh-cigány közösségben. In Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: *A mesemondó Rostás Mihály. Mihály Rostás a Gypsy Story-Teller A cigány nyelvű meséket gyűjt., magyarra ford./coll. and transl from Romani into Hungarian by: Grabócz Gábor és Kovalcsik Katalin* — Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988. — 13-24. p. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies 5.)

13 Elhunyt 2005. április 15-én (sic).

Az észak-keleti régióban a Felső-Tisza vidékén a gyűjtések az 50-es évek végétől napjainkig folyamatosan zajlanak, az idáig számításba vett 696 szövegből 601 meseszöveg. Ebben kiemelkedő számú, a varázsmese, tréfás mese és elég hasonló számú a többi műfajú mese. Figyelemreméltó itt, hogy van feljegyzett rátótiáda, ami az erdélyit kivéve a többi régióból mindenütt hiányzik vagy ritka.

Az erdélyi gyűjtések WLISLOCKI Henrik és HERRMANN Antal jóvoltából az 1883-as évtől kezdődtek meg és szakaszosan bár, de napjainkig tartanak. 1890 után szünet állt be az 1940-es évekig, majd a 60-as évektől napjainkig folyik megszakítatlanul. Ennek eredménye 353 szöveg, ebből 114 meg nem nevezett erdélyi gyűjtőpontról WLISLOCKI-HERRMANN német fordításában, (ill. itt fel nem dolgozott magyar fordításban a HERRMANN hagyatékban¹⁴ és töredéke folyóiratokban megjelentetve). Az erdélyi együttélésben szoros kölcsönhatás alakult ki a parasztság és a cigányság közt a mesekincs tekintve: a cigányság a parasztság valamennyi mesetípusát sajátjaként ismeri és saját, cigányos előadásmódban adja elő.¹⁵

A gyűjtött meseanyag megoszlása régióként

	DÉL-DUNÁNTÚL			ALFÖLD			FELFÖLD			FELSŐ TISZA- VIDÉK			ERDÉLY (Ro.)		
	Sz	V	%	Sz	V	%	Sz	V	%	Sz	V	%	Sz	v	%
Allatmese	005	008	02,7	014	016	04,32	000	000	000	032	036	04,26	008	009	01,51
Varázsmese	103	169	57,6	136	253	68,38	064	120	65,57	297	459	54,26	230	431	72,07
Legendamese	021	025	08,53	009	009	02,43	003	003	01,63	039	046	05,44	005	005	00,84
Novellamese	010	010	03,41	022	023	06,21	004	004	02,18	044	051	06,03	021	025	04,18
Ostobaördög.	014	039	13,31	010	012	03,24	006	022	12,02	022	059	06,97	013	023	03,85
Rátótiáda	002	002	00,68	001	001	00,27	001	001	00,55	013	013	01,54	008	020	03,34
Tréfásmese	027	033	11,26	036	044	11,89	012	015	08,19	102	121	14,30	031	043	07,19
Hazugságmese	003	003	01,02	003	003	00,81	014	014	07,65	027	034	04,02	016	020	03,34
Formulamese	003	004	01,36	007	009	02,43	004	004	02,18	025	027	03,19	021	022	03,68
Osszesen		293	99,87		370	99,98		183	99,97		846	100,0		598	100

Sz: meseszöveg V: típusvariáns

A földrajzi lelőhelyek alapján elmondhatjuk, hogy az elterjedés megszakad Nyugat és Észak-Dunántúlon és ezidáig fehér foltnak tartható Vas, Győr-Sopron, Veszprém megye. A létező adatok a fenti 5 régióban oszthatók el. Ebből úgy tűnik, a varázsmese minden régióban 50 %-nál magasabban jellemző a cigánymesékre és mindenütt második, harmadik helyen szerepelnek a tréfás mesék és az ostoba ördög-mesék. Ehhez képest a már elég kevésnek mondható novellamese legmagasabb számban az Alföldön és a Felső-Tisza-vidék anyagából került elő. Jelentékenyebb számú legendamese található

14 Bódi Zsuzsanna (szerk.) *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére. Studies in memory of Antal Herrmann*. Cigány néprajzi tanulmányok (Studies in Roma /Gypsy/ Ethnography) 8. Budapest 1999 — 116 p.

15 Martin György: A magyarországi cigányok táncai és szerepük a kelet-európai táncchagyományban. In Felföldi László Pesovár Ernő. (szerk.) *Magyar nép és nemzetiségeinek táncchagyománya*. Bp. Planétás Kiadó 1999. 443-449. p.

Dél-Dunántúlon és a Felső Tisza-vidéken, másutt majdnem hiányzik, s említésre alig méltó mennyiségű mindenütt az állatmese és a rátótiada. A hazugságmesék és formúlamesék számában mindenütt a bevezető, befejező formulák egy-egy mesemondó repertoárjában különösen jelentős helyet elfoglaló, kedvelt volta játssza a fő szerepet.

Mindennek alapján, noha híjával vagyunk az alaposabb összehasonlító vizsgálati eredményeknek, a megmutatkozó gyakoriságból annyi már látható, hogy minden régióban legérdekesebb sajátosság a sárkánnyal való férfias, hősies és a ravasz, furfangos elbánás viselkedési normáinak nagy szerepe a varázsmesékben. A Dél-Dunántúlon és a Felső-Tisza-vidéken a legendamesék közül legnépszerűbbek Krisztus és Szent Péter kalandjai, melyekben a jó és rossz szívű, egyszeri embereket jutalmazták és büntetik földön jártukban. Feltételezhető a ponyva és az írott előzmények befolyása a viszonylag nagyobb számú alföldi és Felső-Tisza-vidéki novellamesék mögött. Dunántúl és Felföld a *Ki haragszik meg hamarabb* típusú hidegvérű szolga mesék abszurditásaival és a rászedett ördögöt/sárkányt/óriást legyőző furfangos cigány vitézekkel tűnik ki, ez utóbbi szereplő Erdélyben is, Felső-Tisza-vidéken is gyakori. Sűrűn szerepel a tréfás mesékben az okos fiú és az ördögös szolga a Felső-Tisza-vidéken, Erdélyben, de az Alföldön és Felföldön is és kis mértékben jelen vannak ezek a típusok a dél-dunántúli meserégió mesekincsében is. Mindenütt jelentős számúak az *Ólomfejű barát* és a *Borsszem Jankó* típusok cigány megfelelői és az alföldi és a dél-dunántúli területen kedvelt a Hamupipőke cigány változata a *Zsofolica*.

Irodalomjegyzék

Gyűjtemények, melyek a legfontosabb cigány nyelvű, ill. romungrók magyarul mondott meséit tartalmazzák

- Bari Károly: *Le vēšeski dēj. Az erdő anyja című kötet eredeti, cigány nyelvű szövegei.* Gyűjt., bev. — A kísértő szövegeket angolra ford. Nové Béla. — Bp.: Országos Közművelődési Központ, 1990b. — 506 p. Magyar fordítása: Bari Károly: *Az erdő anyja. Cigány népmesék és néphagyományok.* Gyűjt., ford., bev. — Lektorálta Erdélyi Zsuzsanna, ill. a szerző, fotók Bódi Józsefné, Dömötör Mihály, Kiss Tibor, Kresz Albert, Török László. — Bp.: Gondolat, 1990a. — 466 p. Irodalmilag adaptált, nem szó szerinti hűségű fordítás
- Bari Károly: *Az üvegtemplom. Cigány népmesék.* Gyűjt., lejegy., ford. — Debrecen, Néprajzi Tanszék 1994. — 340 p. Ujváry Zoltán szerk. Folklor és etnográfia 77. Különböző cigány nyelvjárásokban elhangzott szövegek közlése szó szerinti lejegyzésben és szó szerinti fordításban. A gyűjtés 1985-91 között történt.
- Bari Károly: *A tizenkét királyfi. Cigány népmesék.* Gyűjt., lejegy., ford., — Bp., Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher 1996. — 199 p. Szó szerinti lejegyzett cigány szövegek és szó szerinti hűségű fordításuk. A gyűjtés 1974-1995 között történt.
- Csenki Sándor: *Cigány népmesék.* Ford. Mészáros György. — Püspökladány, — 1972.
- Csenki Sándor cigány nyelvű gyűjtése oláh cigány adatközlőktől, tollba mondás utáni lejegyzésben. Cigány eredetiből készült Mészáros György (1972.) ill. Mészáros György és Vekerdí József (1974.) ford. A két fordítás nem azonos.
- Csenki Sándor: *A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék;* Ford. Mészáros

- György és Vekerdi József. — Bp. : Európa K., 1974. — 329 p. (Népek meséi.) *megj.*: Cigány eredetiből készült Mészáros György 1972-ben. ill. Mészáros György és Vekerdi József fordítása 1974-ben. A két fordítás nem azonos. A forrás: Csenki Sándor cigány nyelvű gyűjtése oláh cigány adatközlőktől, tollba mondás utáni gyorsírással lejegyzésben.
- Dobos Ilona: Gyémántkígyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi. — Bp., Szépirodalmi K. 1981. 469 p. Mesélő: Kovács Károly. Rácalmás, Fejér vm. (M) 1967-68. Muzsikusz cigány, meséi, hiedelem, történetei nagy részét apjától tanulta.
- Eperjessy Ernő: *A három sorsmadár. Őrtilos beás cigány népmesék*. — Bp. : MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1991. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 8). Mesélő: Balogh Mátyás. Őrtilos, Somogy vm. (M) 1977. Teknővájó beás cigány. Meserepertoárja nagy részét apásától, Orsós Jánostól (Nagyrecse, Zala vm.), ill. a katonaságnál tanulta. Írástudatlan, meséit beás nyelven és somogyi magyar nyelvjárásban adta elő. Címet nem adott nekik, hallgatói jellegzetes mesei fordulat, vagy kedvelt mesehős nevére hivatkozva rendelték meg, mit meséljen.
- Erdész Sándor: Jóni Anna meséi, 1-2. rész, 1959. *EA 07272* — 365 p. Mesélő: Horváth Jánosné Jóni Anna. Ramocsaháza, Szabolcs vm. (M).
- Erdész Sándor: Jóni Ferenc meséi. Magn. felv. gy. *EA 07901/A-I*. 1960. — 1687 p. Mesélő: Jóni Ferenc. Ramocsaháza, Szabolcs vm. (M) 1960.
- Erdész Sándor: Ámi Lajos meséi, 1-3. köt.; Gyűjt., bev., jegyz. — -. — Bp. : Akadémiai K., 1968. — 545; 543; 567 p. (Új magyar népköltési gyűjtemény; 13-15.) Mesélő: Ámi Lajos (073). Szamoszeg, Szatmár vm. (M) 1959.
- Faragó József Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években. *Aluta* 1980.10-11. sz. 269-275. p. Mesélő: Hincsi Fiátfalva [Rákos]; Filiaş, Udvarhely vm. (Ro) 1810-es évek.
- Faragó Jánosné: *Jászárokszállási cigány népmesék*. — Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1985. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 2.) Mesélő: Báder József. Jászárokszállás, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (M) 1962. Magyar anyanyelvű, cigányul már nem értő romungro vándorzenész és Farkas Sándor Jászárokszállás, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (M) 1962. szakmunkás, aki meséit nagyapjától tanulta, családjának mesélte. Báder József meséinek forrása részben nem cigány környezete meséi, részben cigányok által magyarul elmondott mesék.
- Fábián Imre: *Zöldike királyfi. Nagyszalontai népmesék*. Gyűjt., közzététvő — . Nagyvárad, Literátor Könyvkiadó (1989²=1997.) — 111 p. A gyűjtés 1969 novembere és 1970 márciusa között történt Nagyszalontán; Salonta, Bihar vm. (Ro)
- Fábián Imre (szöveggond., közzététvő) *Bihari népmesék* — Nagyvárad, Literátor Kk 1999 — 87 p. A gyűjtés 1969 novembere és 1970 márciusa között történt Nagyszalontán; Salonta Bihar vm. (Ro)
- Fialowski, Ludwig: Paramisi. Märchen. 1 — 5. In: Müller, Friedrich: Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache. *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 61. Bd. (einundsechzigster Band) (1869.) Jhrgang, Heft I. 149-194. p.
- Fialowski Lajos egyetemi tanár a Bécsben állomásozó horvát és magyar regimentekben keresett és talált cigány mesemondókat, s közülük az egyik legintelligensebb és legképzettebb volt a Ramming regiment tüzére, Sipos János magyar cigány.
- Géczi Lajos: *Ungi népmesék és mondák*. Gyűjt., bev. —. — Bp., Bratislava, Akadémiai K.,

- Madách K. 1989. — 611 p. (Új magyar népköltési gyűjtemény; 23.) Mesélés helye: Ung vm. (SzK), 1982-1985.
- Géczi Lajos: *Ondava menti népmesék és mondák*. Gyűjt., bev. --. — Bratislava, Madách-Posonium 1994. — 328 p. Mesélés helye: Garany; Hraň, Szürnyeg; Sirník, Zemplén vm. (SzK) 1993-1994.
- Görög Veronika: *Berki János mesél cigány és magyar nyelven. Tales of János Berki told in Gypsy and Hungarian Szerk./ed by Görög Veronika. Közrem./in collab. with Grabócz Gábor, Kovács Ágnes, Vekerdy József — Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1985. — 300 p. 8 ill. (Krizsa Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 3.) Mesélő: Berki János. Varsány, Nógrád vm. (M).*
- Görög, Veronika: *Miklós Fils-de-Jument. Contes d'un Tzigan hongrois. János Berki raconte....* Recueil. et prés. par Veronika Görög. — Bp.; Paris, Akadémiai K.; Éd. du CNRS, 1991. — 257 p. Mesélő: Berki János. Varsány, Nógrád vm. (M)
- Görög Veronika: *Szalonnafa: Varsányi cigány népmesék*. Elmondta Berki János és családja. Gyűjt. és utószót írta Görög Veronika. Közrem. Grabócz Gábor és Vekerdy József. — Bp. Akadémiai K., 1992. — 251 p. (Nagy Ilona szerk.: Mesék, mondák, történetek). Mesélők: Berki Ildikó, Berki János, Kókény József. Mesemondás helye: Varsány, Nógrád vm. (M) *Megj.*: A cigány nyelvű felvételeket Grabócz Gábor fordította magyarra.
- Görög-Karády Veronika: Erdős Lajos mesei világa és meséi. Népmesék Tyukodról. Szerk., bev., jegyz. — Bp. L'Harmattan – Nyitott könyv, 2009. — 429 p.
- Görög Veronika: *A három út. Varsányi cigány mesék Berki Jánostól*. Jegyz., s.a. rend.: Nagy Ilona. — Bp. Balassi Kiadó, 2012. — 229 p. (Magyar Zoltán szerk.: Magyar népköltészet tára XII.). *Megj.*: A cigány nyelvű felvételeket Grabócz Gábor fordította magyarra.
- Grabócz Gábor – Kovalcsik Katalin: *A mesemondó Rostás Mihály. Mihály Rostás a Gypsy Story-Teller* A cigány nyelvű meséket gyűjt., magyarra ford./coll. and transl from Romani into Hungarian by: Grabócz Gábor és Kovalcsik Katalin — Bp. MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988. — 201 p. (Krizsa Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies 5.) Mesélő: Rostás Mihály. Nagyecséd, Szatmár vm. (M) 1983.
- Herrmann Antal: Beiträge zur Vergleichung der Volkspoesie. *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* 1887. (I.)
- Kovács Ágnes: Népmesegyűjtemény. *EA 03912* 1941-43. — 833 p. Mesélő: Lingurár Tódor „Kanalas Tivadar” Kettesd; Tetişu, Kolozs vm. (Ro) 1942.
- Kovács István B. *Hervadatlan rózsagyűker. Gömör – Kishont magyar népköltészete*. Gyűjt., összeáll., bev., jegyz., tájsozó szedat: --. Zenei anyag gond., Ág Tibor. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1998. Kovács I.B. szerk. Szlovákiai Magyar Tájak Népköltészete 1. Mesélő: Busa Viktor Rimaszécs; Rimavska Seč, Gömör-Kishont vm. (SzK).
- Kovács István B. *Szülő-Szült-Kálmány. Öt gömöri hősmese*. Gyűjt., bev. --. Bratislava, Madách – Posonium, 1999. — 225. p. Mesélő: Busa Viktor Rimaszécs; Rimavska Seč, Gömör-Kishont vm. (SzK). *.megj.*: Cigány származású, magyar anyanyelvű mesekirály, a „vités mesék” specialistája. Meséi bizonyíthatóan beletartoznak magyar anyanyelvű cigányság hagyományos helyi tradíciójába, jóllehet ezek hőseposikai stílusukkal, tartalmukat tekintve, sokkal bővebbek, jelentősen eltérnek az ismert változatoktól.
- Kovalcsik Katalin kéziratos hagyatéka 1981–1999; 2005 MTA ZTI Mgt 4925–CD 0767–

- Kovalcsik Katalin – Orsós Anna: *Fátá ku păru dă ar. Az aranyhajú lány. Beás cigány iskolai népmese gyűjtemény.* Gyűjt. Kovalcsik Katalin, Orsós Anna, Németh István, Kis Emese, bev., Kovalcsik Katalin, jegyz. Benedek Katalin — Pécs, Gandhi Középiskola, 1994. — 211 p. Mesélés helye: Besence, Gilvánfa, Magyarmecske, Baranya vm. (M)
- Nagy Géza: *Karcsai népmesék.* 1. köt. Vál., jegyz. Erdész Sándor. — Bp. Akadémiai K., 1985a. (Új magyar népköltési gyűjtemény ; 20.) Mesemondás helye: Karcsa, Cigánd, Makkoshotyka, Pácín, Zemplén vm. (M)
- Nagy Géza: *Karcsai népmesék.* 2. köt. Vál., jegyz. Erdész Sándor. — Bp. Akadémiai K., 1985b. (Új magyar népköltési gyűjtemény ; 21.) Mesemondás helye: Zemplén vm. (M)
- Nagy Olga: *Lüderc sógor. Erdélyi magyar népmesék.* — Bukarest, Irodalmi K., 1969. — 341 p. Mesélő: Jakab István. Görgényüvegcsűr; Glăjărie, Maros-Torda vm. (Ro) 1967.
- Nagy Olga: *A Nap húga meg a pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőszegi mesék.* Gyűjt., bev., jegyz. —. — Kolozsvár, Dacia K., 1973. — 170 p. Gyűjtés helye: Méra; Mera, Kolozs vm. (Ro) 1970-1974.
- Nagy Olga: *A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék.* Gyűjt., utószó, jegyz. Nagy Olga, — Kolozsvár-Napoca, Dácia K., 1976b — 188 p. Gyűjtés helye: Méra; Mera, Kolozs vm. (Ro) 1971-1974.
- Nagy Olga: *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék.* — Bp., Európa, 1978. — 287 p., 8 t. (Népek meséi.) Gyűjtés helyszínei: Marosszentkirály; Sâncraiu de Mureș 1969. és Marosvécs; Brâncovenesti Maros-Torda vm. (Ro) 1967
- Nagy Olga: *Cifra János meséi.* Gyűjt., bev., jegyz. —. Szómagyarázat — és Nagy Ilona. — Bp., Akadémiai K., 1991. — 439 p. (Új magyar népköltési gyűjtemény; 24.) Mesélő: Cifra János (075). Koronka; Carunca, Maros-Torda vm. (Ro) 1970-es évek
- Nagy Olga: *Villási a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék.* Gyűjt., bev. —, jegyz. Dömötör Ákos — Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet 1996. — 345 p. (Krizsa Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 9.)
- Nagy Olga – Vöő Gabriella: *A mesemondó Jakab István. A meséket gyűjt., lejegy. bev. tan. és jegyz. — és —. Bucuresti, Editura Academiei RSR, 1974. — 410 p. (Folclor din Valea Gurghiuului)* Mesélő: Jakab István. Görgényüvegcsűr; Glăjărie, Maros-Torda vm. (Ro) 1965.
- Nagy Olga – Vöő Gabriella: *Havasok mesemondója. Jakab István meséi. A meséket gyűjt., lejegy. bev. tan. és jegyz. — és —. Szerk., s.a.rend Nagy Ilona. Nyelvészeti mell. Murádin László. Bp., Akadémiai K., 2002. — 907 p. (Új magyar népköltési gyűjtemény; 26.)* Mesélő: Jakab István. Görgényüvegcsűr; Glăjărie, Maros-Torda vm. (Ro) 1965
- Orsós Anna: *Beás cigány iskolai népmese gyűjtemény. 2.* Gyűjt. Kovalcsik Katalin, Orsós Anna, Németh István, Kis Emese, bev., Orsós Anna, jegyz. Benedek Katalin — Pécs, Gandhi Középiskola, 1998. — 211 p.
- Penckőferné Punykó Mária: *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák. (Penckőferné Punykó Mária gyűjtése.)* Gyűjt., bev., —, sajtó alá rend., szerk., típusmutató, szómagyarázat, A mesélők nyelvéről c. fejezetet írta Nagy Ilona. — Bp., Hatodik Síp Alapítvány, 1993. — 334 p. Mesélés helye: Beregújfalu; Berehújfalu, Bereg vm. (U) Mesélő: Nádasdi István. Jó mesélőként tartották számon, bevallása szerint több, mint száz mesét ismert, büszke volt tudására. Hitte, hogy mindaz megtörtént, ami meséiben előfordult. Gyűjtés idején már környezetének asztmája miatt nem mesélt, s a hangfelvétel rossz minőség-

ge a mesék nagy részénél lehetetlenné teszi a lejegyzést 16 meséje kiadásra vár Ungváron. Mesélő: Marinka Bertalan, Nádasdi István fia, nehezebb esett elismerni, hogy meséit apjától is tanulta, forrásaiként inkább Salánkon (Ugocsa vm.) élő rokonait, hosszú vonatozások alatt megismert idénymunkatársait nevezte meg. Kedvelt hosszú tündérmeséit napjainkig mesélte családjának. Mesélő: Titicska István Nádasdi István legkisebb fia, Marinka Bertalan féltestvére, vele ellentétben ő vállalta, hogy meseanyagát apjától sajátította el kosárkötés közben. Esténként feleségének mesélte meséit. Mesélő: Tihor Endre. Meserepertoárja jórészt anekdoták, ponyvák, regények átköltéséből áll, mellyel idénymunkák alatt szórakoztatta hallgatóságát

Ráduly József: *A vizitünder leánya. Kis-Küküllő menti népmesék.* — Kolozsvár – Napoca, Dacia, 1978. — 201 p., 12 t. Mesélő: Majlát Józsefné Ötvös Sára Kibéd; Chibed, Maros-Torda vm. (Ro) 1970-75. Ráduly János a szövegeket nyelvileg átsimította, egységesítette, anélkül, hogy cselekményüket megváltoztatta volna.

Ráduly János: *Tündérszép Mosolygó Ilona. Kibédi népmesék a szerző előszavával.* — Bukarest, Ion Creangă, 1980. — 189 p. Gyűjtés helye: Kibéd; Chibed, Maros-Torda vm. (Ro) 1962-76. Ráduly János a szövegeket nyelvileg átsimította, egységesítette, anélkül, hogy cselekményüket megváltoztatta volna.

Ráduly József: *Villám Palkó. Kis-Küküllő menti népmesék.* — Bucuresti, Ion Creanga KvK, 1989. — 126 p., Gyűjtés: Kibéd; Chibed, Maros-Torda vm. (Ro) 1989 előtt. Ráduly János a szövegeket nyelvileg átsimította, egységesítette, anélkül, hogy cselekményüket megváltoztatta volna.

Ráduly János: *Szép Magdolna.* — Kolozsvár, Tinivár, 1994. — 185 p. Gyűjtés helye: Kibéd; Chibed, Maros-Torda vm. (Ro) 1962-76 Ráduly János a szövegeket nyelvileg átsimította, egységesítette, anélkül, hogy cselekményüket megváltoztatta volna.

Rostás Mihályné: *Lujza meséi. Szabolcs-Szatmár-Bereg-megyei cerhár cigány népmesék. Irtá: Rostás Mihályné I-II.* — Bp. 1999. 2000. Magyarországi cigányok Nyelvőrző Egyesülete, Rom-Druck Kft. — 144 p.

Sáfár Sándor: 18 cigány-mese *EA 10154* 1939-1958. — 115 p. Mesélés helye: Nagysalló, Bereg vm., Szarvas, Békés vm., Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok vm. (M)

Sáfár Sándor: *Szögkirály.* Gyűjt. —, átdolg. Jékely Zoltán, — Bp., 1973. — 177 p.

Sáfár Sándor: *Betyár volt-e Cigány Jóska? Cigány mesék.* Gyűjt. —, szerk. Jónás Tamás. — Bp., Noran Kk, 1999. — 91 p.

Sándor László: *Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék.* — Bp., Akadémiai K., 1988. — 282 p. (Mesék – mondák – történetek.) Mesélő: Horvát Géza (o46). Kincseshomok; Holmok Ung vm. (U) 1961.

Sinkó Rozália – Dömötör Ákos: *Loló. Cigány mesék és mondák Békés megyéből.* — Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1990. — 153 p. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 7.) Mesélő: Horvát Irma Geszt, Békés (!) Bihar vm. (M) romungró, magyarul mesélt. Sinkó Rozália gyűjtése.

Szapu Magda: *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon.* — Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1985. — 159 p. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 4.) Mesélő: Karádi Antal. Kaposszentjakab, Somogy vm. (M) 1979-1980. Kétnyelvű (román- magyar) beás teknővájó cigány, virrasztásra előkészített meséit egy Sugovica-környéki horvát faluból származó Bogdán Mártontól tanulta, 25 éves korától rendszeresen mesélte.

- Szuhay Péter: *A három muzsikusz cigány. Babos István babócsai mesemondó meséi.* Gyűjtötte, bevezette Szuhay Péter, bevezető tanulmány Karády-Görög Veronikától, szerkesztette utószóval, jegyzetekkel ellátta Benedek Katalin. Budapest, l'Harmattan 2002.
- Szurmin Rudolf – Romenda Norbert: *Galamb András mesekincse. EA 13060 előbb:EA P. 33/1962 — 47 p.* Mesélő: Galamb András. Miskolc, Tatárdomb Borsod vm. (M) 1962.
- Vekerdi József: *A cigány népmese.* — Bp., Akadémiai K., 1974. — 279 p. (Kőrösi Csoma kiskönyvtár; 13.)Valamennyi mese cigányul hangzott el, a felvétel módja részint szóserinti lejegyzés tollba mondás alapján, részint magnetofon felvétel
- Vekerdi József: *Cigány nyelvjárási népmesék. 1-2. Gypsy dialect tales from Hungary.* — Debrecen, KLTE, 1985. — 383.,244 p. (Folklor és etnográfia; 19.)
- Wlislocki, Heinrich von: *Märchen und Sagen der transsilvanischen Zigeuner. Gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt von —.* Berlin, Nicolaische Verlags-Buchhandlung, 1886. — 139 p.
- Wlislocki, Heinrich von (1890.) Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner.Gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt. — —. Wien, Verl. Von Carl Graeser, 1890. — 431 p. Gyűjtőhely: Erdély (Ro), Szerémség (H,J) 1883-1888. — 01836

Irodalomjegyzék

- Benedek Katalin et al.: *Cigány mesemondók repertoárjának bibliográfiája. Magyar népmesekatalógus /10/I. Összefoglaló bibliográfia* [Bibliography of the Repertory of Gypsy Storytellers in Bibliography of the Catalogue of Hungarian Folktales I.] Benedek, K. et al. (szerk.) MNK 10/I Budapest, 2001 492 p.
- Benedek Katalin: Utószó: *Ponyva- és obszcén-mesék Babos István mesekincseben..* [Trashy and obscene characteristics of the Tales of István Babos] Jegyzetek és a mesék tartalmi kivonata. Babos István meséinek címlistája. Babos István repertoárja: a mesék AaTh típus-rendbe sorolása. List of the tales of István Babos In *A három muzsikusz cigány. Babos István babócsai mesemondó meséi.* Gyűjtötte, bevezette Szuhay Péter, bevezető tanulmány Karády-Görög Veronikától, szerkesztette utószóval, jegyzetekkel ellátta Benedek Katalin. Budapest, l'Harmattan 2002. 415-482. p.
- Benedek Katalin: A titokzatos Szalizáti. Irodalmi és folklór elemek a bihari születésű Szécsi Magda prózájában. (A fiatal cigány irodalom kibontakozása) [Mystic Szalizáti. Literary and folkloristic elements in the prose of Magda Szécsi. Development of the young Gypsy Literature] In Szemerényi Ágnes (szerk.) *Folklor és irodalom konferencia tanulmánykötete* Budapest, Akadémiai Kiadó 2005: 390-412.
- Benedek Katalin: „Szerencsés jó napot ” és társai. A társadalmi kapcsolatteremtés változatai a tyukodi cigány-magyar népmesékben. [‘Lucky Good Morning’ and its Variants of Setting up Social Relationships in the Tyukod Gypsy-Hungarian Folktales.]. In Andrea Ekler-Éva Mikos-Gábor Vargyas (eds.) *Teremtés. Ünnepi tanulmányok Nagy Ilona születésnapjára.* Pécs, JPTE 2006: 208-230.
- Benedek Katalin – Kalla Éva: *A tűz és a Hold fényessége. A cigány irodalom gyöngysze-*

- mei. Irodalmi olvasókönyv kisiskolások számára. [Brightness of Fire and of Moon. Treasure of Gypsy Literature. Literary Reading – Book for children] In Fleck Gábor-Szuhay Péter (főszerk.) A Roma Kultúra Virtuális Háza DVD-Rom. Program az Összetartó Társadalom megteremtéséért az OM új kerettanterve jegyében kiírt pályázat részeként cigány népmese és gyerek-, ifjúsági irodalom válogatás Kalla Évával közösen. EU és az IcsSzEM Phare pályázatával 2006
- Benedek, Katalin: *Anthology of Gypsy Folklore and Literature*. Edited by Katalin Benedek. In Virtual House of the Roma Culture DVD-ROM Edited by Gábor Fleck – Péter Szuhay Budapest, 2008
- Benedek, Katalin: *Story-Telling in a Gypsy Community*. Revistadeetnografieşifolclor/Journal of Ethnography and Folklore. New Series, 1–2, p. 136–153, Bucureşti, 2010.
- Benedek, Katalin : Szellemi kulturális örökség Népművészet mesterei egyesített jegyzéke 7 mesemondó díjazottjának: **Ámi Lajos, Bodnár Bálint, Jóni Ferenc, Kovács Károly, Palkó József, Zaicz Zsuzsanna, Papp János, Rostás Mihály biográfiája.** <http://www.studiolum.com/nm/hu/dijazottak.htm>
- Görög Veronika: Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, eredettörténetek, etnopszichológiai elemzések. (Afrika, Európa). — Bp. L'Harmattan, 2006. — 429 p. (Nagy Ilona szerk.: Szóhagyomány).
- Görög–Karády Veronika: Erdős Lajos meséi világa és meséi. Népmesék Tyukodról. Szerk., bev., jegyz.: — Bp. L'Harmattan – Nyitott könyv, 2009. — 429 p.
- Szalai Andrea: Beás cigány meseelemzés. — Pécs, JPTE Bölcsészettudományi Kar Pedagógia Tanszék, 1995. (Várnagy Elemér szerk. Tanulmányok a romológia köréből. X. Válogatás a Romológiai Alapismeretek tanfolyam dolgozataiból)
- Buzás Zsolt Baranya megyei német Véménden nagyapjától tanult mesélni. Olvasott is, költöt is meséket. Beásul, magyarul egyformán jól mesélt, magyar szókincse választékosabb.
- Szapu Magda: *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon*. — Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1985. — 159 p. (Kriza Ildikó szerk.: Ciganisztikai tanulmányok; Hungarian Gypsy Studies; 4.)
- Szuhay Péter: Babos István a mesemondó. *Amaro Drom* 1995. Augusztus. — 14-17. p. Mesélő: Babos István Babócsa Somogy vm. (M) 1976. Cigányzenész. Gyűjt. Szuhay P. (1976.)
- Szuhay Péter: A három muzsikós cigány. Babos István babócsai mesemondó meséi. Gyűjtötte, bevezette Szuhay Péter, bevezető tanulmány Karády-Görög Veronikától, szerkesztette utószóval, jegyzetekkel ellátta Benedek Katalin. Budapest, L'Harmattan 2002.

Kállai Ernő

Romológiai kutatások az MTA Kisebbségkutató Intézetében

SUMMARY

Researches on romology in the Institute for Minority Researches of Hungarian Academy of Sciences

In 1998 was established a Workshop for Ethnic Researches at the Hungaria Academy of Sciences. It was the antecedent of present Institute for Minority Researches. The Workshop brought into focus three topics: transborder hungarian ethnic communities, national minorities living in Hungary and apart the hungarian roma community.

The study gives an overview about the conformation of the organisation, changing of reearchers and the roma related researches processed and progressing untill nowadays at the Institute.

A Kisebbségkutató Intézet közvetlen előzményének, de akár kezdetének is tekinthető az az 1998-ban induló stratégiai program, amely a Történettudományi Intézethez kapcsolva létrehozta az Akadémiai Kisebbségkutató Műhelyt. Ezt megelőzően több intézet keretén belül is folytak olyan kutatások, amelyek valamilyen formában a kisebbségi közösségeket állították a fókuszba, de ez volt az első intézményes formája ennek a területnek. A Műhely három év időtartamra jött létre, három kérdést állítva a kutatás középpontjába: egyrészt a határon túl élő magyar közösségeket, másrészt a hazai nemzetiségi csoportokat, harmadrészt pedig speciális, külön területként a romákat.

A roma kutatások szakmai vezetője Kemény István volt. Elképzelése szerint így az első kutatási program is az általa vezetett 1993-as országos reprezentatív cigánykutatás „utóvizsgálataként”, az ott kevésbé kibontott kérdések mélyfúrás jellegű feltárására szolgált. „Cigányok/romák és az informális gazdaság” címmel indult meg az első, jelentősebb romakutatás a Kisebbségkutató Műhelyben. Az Intézetnek először egy fiatalkutató tagja lett (ez lennék én, e sorok szerzője, Kállai Ernő), aki belső munkatársként vett részt a munkában, a többiek (Lakatos Elza, Virág Tünde, Fleck Gábor, Hajnal László Endre) doktoranduszként, külső munkatársként csatlakozott a kutatáshoz. Már a kutatás idején csatlakozott a munkához és később a Műhely munkatársa lett Prónai Csaba is. Harmadikként, valamint később pedig Vajda Imre érkezett, így három főre bővült azok száma, akik a Műhelyben „főhivatásszerűen” cigánykutatásokkal foglalkoztak.

Természetesen a három ember mellett a többi területen dolgozó kolléga is időnként „kirándult” a cigánykutatások területére, illetve sok külső együttműködővel zajlottak a kutatási programok. Így olyan jelentősebb munkák készültek ebben az időszakban, mint például az Útmutató Kiadó gondozásában megjelent a „Cigányok/romák Magyarországon” című kötet, amely zsebkönyvszerű formában jelent meg, de sokáig egyetlen korszerű összefoglalója volt a témának. Megindult a Migrációs Kutatóközponttal közösen a romák kivándorlását vizsgáló, több fókuszcsoportot is felölelő kutatás, amelynek végén magyar és angol nyelven születtek kötetek. Hasonló módon részt vettek a Műhely munkatársai a kisebbségi önkormányzati rendszer első, átfogó vizsgálatában is.

Az első évek után kezdtek kirajzolódni melyek azok a témák, amelyeket a belső munkatársak reprezentáltak. Így Prónai Csaba, kulturális antropológusként, komoly nemzetközi szakirodalmat honosított meg Magyarországon, illetve munkája révén nagyon sok fiatal antropológus kapcsolódott be a Műhelyben végzett kutatásokba. Vajda Imre a roma önszerveződéssel és a nyelvi változásokkal foglalkozott részletesebb, Kállai pedig a cigányzenészekkel, társadalmi-politikai intézményekkel, társadalomtörténettel. A széleskörű szakmai hálózat létrejötte után nem csak kívülről kapcsolódtak be sokan a Műhelyben folyó munkába, hanem a belső munkatársak is jelentős feladatokat végeztek más intézményekkel együttműködve. Így rendszeresen közös munkák folytak a többi akadémiai intézettel, a nagyobb egyetemekkel, de még a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatallal vagy a Külügyminisztériummal is. Ennek egy fontos állomása volt például az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvánnyal közösen létrehozott „Cigánynak lenni Magyarországon” című éves jelentés, amely a roma közösségek helyzetéről számolt be 2000-től kezdődően egészen 2008-ig.

Talán a sikeres tevékenységnek is köszönhetően, 2001-ben, a Műhely hároméves programjának lejárta után nem szűnt meg a tevékenység, hanem az MTA önálló intézetként megalakította (tulajdonképpen a Műhely folytatásaként) a Kisebbségkutató Intézetet. Az intézetté alakulás szervezetileg is stabilabbá tette a cigánykutatásokat. Megalakult a Romológiai Kutatócsoport, amelynek vezetésére Kállai kapott megbízást. Az elkövetkező években két nagyszabású kutatási program határozta meg a munkatársak tevékenységét. A 2001 és 2004 között zajló, az NKFP 5/017/2001. „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején” című kutatás szakmai vezetője Kemény István volt. Ennek részeként megvalósult a harmadik országos reprezentatív cigányfelvétel. A programban Vajda és Bartha Csilla vezetésével zajlott a „nyelvi asszimiláció oláh cigány közösségekben” kutatás, valamint Kállai vezetésével a 30 településre kiterjedő „cigány kisebbségi önkormányzatok vizsgálata”. Ennek az időszaknak a sikere volt a 2002. év végén, Budapesten az Intézet és Prónai Csaba által szervezett Gypsy Lore Society éves konferenciája is. Prónai folytatta a „Cigányok Európában” sorozat kötetének kiadását.

2006 és 2010 között egy még nagyobb szabású konzorcium alakult a Kisebbségkutató Intézet vezetésével. A „B2-2006-0008 Az önkormányzatiság, a pozitív diszkrimináció, az oktatás szerepe a romák helyzetének javításában – elméleti és gyakorlati modellek (Romák esélyegyenlősége Magyarországon)” című kutatási program résztvevője volt az MTA Jogtudományi Intézete, a Corvinus Egyetem, az ELTE és a váci Apór Vilmos Főiskola, valamint az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet. A program szakmai vezetője Kállai Ernő volt. A kiterjedt kutatási program részét képezte a cigány kisebbségi önkormányzatok 130 településre kiterjedő vizsgálata, a pozitív diszkrimináció elméletének és

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

magyarországi gyakorlatának elemzése, egy esélyegyenlőségi oktatási program létrehozása, a felsőoktatásban tanuló hallgatók cigányokról alkotott képének felmérése, valamint egy romakutatási internetes portál létrehozása is. A több évig tartó kutatás eredményeként számtalan könyv, tanulmány és doktori disszertáció született.

Ezekben az években azonban bomlásnak indult az Intézet megalapítása óta együtt dolgozó közösség. Az Intézet vezetésével lezajló szakmai viták után először Vajda, majd Prónai is távozott a Kisebbségkutató Intézetből. 2007-ben Kállai más megbízatása miatt távozott több évre a kutatóintézetből, így egy idő után megszűnt a Romológiai Kutatócsoport, bár a Jedlik-pályázatot kívülről is „bedolgozva”, sikeresen befejezték a résztvevők.

A 2007 és 2009 közötti időszakban bár többen is foglalkoztak részfeladatként roma tárgyú kutatásokkal, összehangolt munka nem zajlott az Intézetben. Így Kőszeghy Lea a FRA jelentésekben, Bakó Boglárka csobánkai antropológiai kutatásokban, Kóczé Angéla a roma nők tematikájában, Dobos Balázs a roma politikai pártok vonatkozásában végzett vizsgálatokat. Rövid Márton is megfordult egy időre az intézményben,

Feischmidt Margit pedig az EDUMIGROM résztvevőjeként vett részt cigányokkal kapcsolatos tevékenységben.

A 2009-es igazgatóváltás után az új vezető egy nagy, új típusú és szemléletű roma kutatási programot képzelt el az Intézetben. „A magyarországi cigányság társadalmi integráltságának területi különbségeit befolyásoló tényezők vizsgálati módszertana” című program elsősorban egy új típusú módszertani megközelítés kidolgozására törekedett, leginkább a 2001-es népszámlálási adatokból kiindulva. Az Intézetben dolgozó és romák kutatásával foglalkozó munkatársak körében azonban vitát váltottak ki a kutatás módszerei és célkitűzései, így a régebbi kutatók többségében távoztak az Intézetből. A munka így nagyrészt négy, újonnan felvett fiatalkutatóra maradt. A beszámolóik során azonban olyan jelentős kritikákat kapott a program, hogy a 2013-as igazgatóváltás után gyakorlatilag félbemaradt a kutatás megvalósítása.

2014-től visszatért az Intézetbe Kállai, illetve két új, romakutatással foglalkozó, roma származású fiatalkutató kapott lehetőséget új kutatási programok beindítására a már itt dolgozó kutatók mellett. Az, hogy mennyire lesznek eredményesek és sikerül-e ismét valamilyen magasabb minőséget létrehozniuk a romológiai kutatások területén, az már a jövő titka.

Válogatott publikációk a teljesség igénye nélkül az MTA Kisebbségkutató Intézetében 1998 és 2013 között készült írásokból

Csefkó F. – Pálné Kovács I. (szerk.): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-MTA Regionális Kutatások Központja, 1999.

Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest: Útmutató Kiadó, 2000.

Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: AKM – Osiris, 2000.

Bartha Csilla: Kétnyelvűség, nyelvcsere: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei. In: *Cigány nyelvek nemzetközi szemináriuma (Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 6.)*, (szerk. Forray R. K, Cserti Csapó T), Pécsi Tudományegyetem BTK Romológiai Tanszék, 2002, pp 15-34.

Kállai Ernő (szerk.): *The Gypsies/The Roma in HUNGARIAN SOCIETY*, Teleki László Alapítvány, 2002, p. 177.

Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában, In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, (szerk. Kovács N, Szarka L), Akadémiai Kiadó, 2002, pp 327-345.

Kovács András (szerk.): *Roma migráció, MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont*, 2002.

Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 2. Olaszország, Új Mandátum*, 2002, p. 461.

Kállai Ernő (szerk. Törzsök Erikával): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2000*. Budapest: EOKIP, 2000.

Bakó Boglárka: „Hallgassatok ide, minden fajta népnek meg kell legyen a maga tempoma.” Az ürmösi pünkösdisták cigányok identitása egy beszélgetés tükrében, In: *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére II.* (szerk. Borsos B, Szarvas Zs, Vargyas G), L'Harmattan, 2004, pp 39-55.

- Kállai Ernő (szerk.): Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon, MTA ENKI-Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2004, p. 175.
- Prónai Csaba: A felnőtté válás cigány útjai, In: Megközelítések. Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései. (szerk. Nahalka I, Torgyik J), Eötvös József Kiadó, Budapest, 2004, pp 27-41.
- Prónai Csaba: A franciaországi kulturális antropológiai cigánykutatások első eredményei (1966-1980), In: Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére. (szerk. Borsos B, Szarvas Zs, Vargyas G), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, pp 219-230.
- Prónai Csaba: A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (3 példa), In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. (szerk. Kovács N, Osvát A, Szarka L), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, pp 253-273.
- Kállai Ernő: Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon Gondolat – MTA ENKI, Budapest, 2005, p. 204.
- Kállai Ernő: Első kísérlet egy konfliktusmodell alkotására a roma – nem roma együttesben. In: Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Tér és Terep 4. (szerk. Kovács N, Osvát A, Szarka L), Balassi Kiadó, Budapest, 2005, pp 150-162.
- Kállai Ernő: Magaura Roma. Roma Entrepreneurs in 1998 In: Roma of Hungary (Ed. Kemény I), Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 2005.
- Kállai Ernő: Legislation and Government Programs Relating to the Roma Population in Hungary since the Political Changes of 1989–90 In: Roma of Hungary (Ed. Kemény I), Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Jersey, 2005.
- Prónai Csaba (szerk.): Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban MTA ENKI, Budapest, 2005, p. 128.
- Prónai Csaba: Cigány világok és kulturális antropológia In: A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. (szerk.. Boglár L, A. Gergely A, Bali J et al.), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005, pp 178-190.
- Prónai Cs, Vajda I: Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben. In: Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozatok marginalitásban. (szerk.. Prónai Cs), MTA ENKI, Budapest, 2005, pp 21-45.
- Prónai Csaba: Angol antropológus egy magyarországi cigánytelepen. In: A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. (szerk.. Boglár L, A. Gergely A, Bali J et al.), Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2005, pp 191-196.
- Prónai Csaba (szerk.): Cigány világok Európában. Budapest: 2006. Nyitott Könyvműhely, 494 p.
- Prónai Csaba: Európa cigányai. In: Cigány világok Európában. Szerk. Prónai Csaba, pp. 361-366. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Prónai Csaba: Hitánók Spanyolországban. In: Cigány világok Európában. Szerk. Prónai Csaba, pp. 374-378. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Prónai Csaba: Kasztíliai hitánók egy madridi külvárosban. In: Cigány világok Európában. Szerk. Prónai Csaba, pp. 379-383. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Bakó Boglárka: Cigánymódra – magyarmódra – együttélési viszonyok egy mikro-közösség sztereotípiáinak történetein át – in: Tér és terep V. szerk.: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László, Balassi Kiadó, Budapest, 2006.

- Bakó Boglárka: Romlott nők és tiszta lányok. Egy dél-erdélyi cigány közösség női normái. In: Prónai Csaba (szerk.): Cigány világok Európában. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2006. 185-196.
- Dr. Farkas Lilla–Németh Szilvia–Papp Z. Attila–Boros Julianna–Kardos Zsófia: A romák minőségi oktatáshoz való egyenlő mértékű hozzájárása. Országjelentés 2007. Open Society Institut, Budapest, 2007, p. 151.
- Bakó Boglárka: Zuzska a rossz. – egy kis közösség cigány női normái egy cigányasszony történetén keresztül. In: Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2008. pp. 129-151.
- Kóczé Angéla: "The limits of rights-based discourse in Romani women's activism: the gender dimension in Romani politics", in Contemporary Romani Politics in Europe: recognition, mobilization and participation, ed. N. Trehan and F. Sigona, London: Palgrave/Macmillan, 2009. pp. 135-159.
- Angela Kocze and Nidhi Trehan: Postcolonial racism and social justice: the struggle for the soul of the Romani civil rights movement in the "New Europe", In: Racism, Post-colonialism, Europe ed. G. Huggan, Liverpool: Liverpool University Press, 2009. pp. 50-77.
- Kóczé Angéla: Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe by Angela Kocze with Raluca Maria Popa Policy Papers, CEU Center for Policy Studies, CEU Press, 2009, p. 80.
- Lea Kőszeghy: The Housing Conditions of Roma and Travellers in Hungary. European Union Agency for Fundamental Rights
- Feischmidt Margit; Szalai Júlia: Az oktatáspolitikai szerepe a kisebbségek, elsősorban a romák integrációjában az Európai Unióban. EURÓPAI TÜKÖR 16: (3) pp. 70-95. (2011)
- Papp Z Attila: Idősoros roma tanulói arányok és hatásuk a kompetenciaeredményekre PRO MINORITATE: (Ősz) pp. 77-104. (2011)
- Rövid Márton: Az Európai Unió szerepe a romák társadalmi integrációjában – kontextus, dilemmák, lehetőségek EURÓPAI TÜKÖR (16: (3) pp. 13-19. (2011)
- Bartl Ágnes: Sikeres cigányok Esztergomban és térségében In: Bárdi Nándor; Tóth Ágnes (szerk.) Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011. pp. 95-114. (Tér és terep; 8.)
- Eszenyi Orsolya: A cigányság integráltságának mérhetősége. In: Bárdi Nándor; Tóth Ágnes (szerk.) Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011. pp. 209-226. (Tér és terep; 8.)
- Papp Z Attila: A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: Bárdi Nándor; Tóth Ágnes (szerk.) Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011. pp. 227-264. (Tér és terep; 8.)

Dobos Balázs

Roma politikai pártok a roma sajtó tükrében¹

SUMMARY

Roma political parties reflected by the roma media

In Hungary the roma prties are regular but marginal actors of public life since the „democratic transformation of regime“. Theese endeavourings to represent the interests of gypsies as polirical parties are similar to those processes in several countries of South-Eastern- and Central-Europe which resulted dozens of roma parties from the Czech Republic to Greece. In Hungary since 1989 till the middle of 2014 more than 30 parties (connected to the roma community) were registrated 30 which is a tall number as compared to the situation in other countries. The hungarian regulation doesn't handle ethnic parties as apart cathegory and don't give them any ethnic based subventions. This can be one of the reasons that just few of them could functioning during longer period.

This study examines what can be discovered from the roma written media about the parameters, organising, leaders, aims, ideological affections and connections of the roma parties.

A magyarországi roma politikai pártok a rendszerváltás óta a hazai pártrendszer és a roma közélet állandó, többnyire ugyanakkor marginális szereplői. Ezek a kísérletek, hogy roma érdekeket politikai pártok formájában jelenítsék meg, szervesen illeszkedtek azokhoz a közép- és délkelet-európai térség számos más országában zajló folyamatokhoz, amelyek eredményeként a történelem során szintén elsőként az 1980-1990-es évek fordulójától kezdve a romák pártok tucatjait hozhatták létre Csehországtól egészen Görögországig. A Magyarországon 1989-től 2014 közepéig, a bíróságok által bejegyzett, és a lehetséges szakirodalmi behatárolások alapján² a romákhoz köthető több mint 30 párt nemzetközi összevetésben is soknak mondható, miközben a sikertelen alapítási kísérletekkel együtt a számuk ennél még valamivel magasabb. A térség roma pártjait a nemzetközi szakirodalom alapvetően az etnikai pártok közé sorolja abból adódóan, hogy a romák a legtöbb érintett országban valamilyen hivatalos nemzeti, etnikai kisebbségi státust kaptak, holott programjaik nem feltétlenül a nyelvi, kulturális

¹ A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

² Ishiyama, John–Breuning, Marijke: What's in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics. *Party Politics*, 2011/2. 223–241.

identitásőrzésre helyezik a hangsúlyt, hanem akár csak szociális ügyeket érintenek, és a lehetséges szavazóbázist sem biztosan etnikulturális jellemzőkkel határolják be, illetve igényt tartanak potenciálisan nem romák támogatására is.

Más országokkal ellentétben, a magyarországi szabályozás az etnikai pártokat nem kezeli külön egységként, kedvezményekben nem részesíti őket, mi több, pártokként hivatalosan sem a kisebbségi önkormányzati választásokon, sem a kedvezményes parlamenti mandátumért nem szállhatnak versenybe. A 33 cigány/roma pártból mindössze 8 volt képes 1990 után az országgyűlési választások legalább egyikén, legalább egy egyéni képviselőjelöltet állítani, de mandátumot egyikük sem tudott szerezni, ami jelzi a szakirodalomban is gyakorta kiemelt, kifejezetten roma politikai mobilizáció kudarcát. Közülük 24-et vagy a parlamenti választás évében vagy az azt megelőző évben alapítottak, ami pedig azt támasztja alá, hogy főként képlékeny, pozícióorientált választási pártokról, semmint tartósabb, jól szervezett és programorientált formációkról van szó, amelyek így főleg a választások előtt aktivizálódnak és részesülnek némi médiafigyelemben, majd a választások után többnyire meg is szűnnek. Lévé, hogy parlamenten kívüli kis pártokként nem rendelkeznek az ún. releváns pártokra jellemző koalíciós és zsarolási potenciállal, ezért kutatásuk nem igen tartozik sem a politikatudományi, sem a kisebbségkutatás vizsgálódásainak homlokterébe. Meghatározásukat és a velük kapcsolatos kutatást tovább nehezíti, hogy Magyarországon már magát a szociális és/vagy etnikulturális alapokon létrejövő roma pártok létjogosultságát, szükségességét is komoly viták övezik. Egy lehetséges formációként ugyanakkor részei annak a szélesebb szervezeti világnak, amelyben különböző egyéb struktúrák – civil szervezetek, alapítványok, mozgalmak, kisebbségi önkormányzatok – igyekeznek különféle technikák (pl. nem roma szereplőkkel, pártokkal együttműködés) révén képviselni és érvényesíteni roma érdekeket, illetve javítani a gyenge képviseleti pozíciókon.³

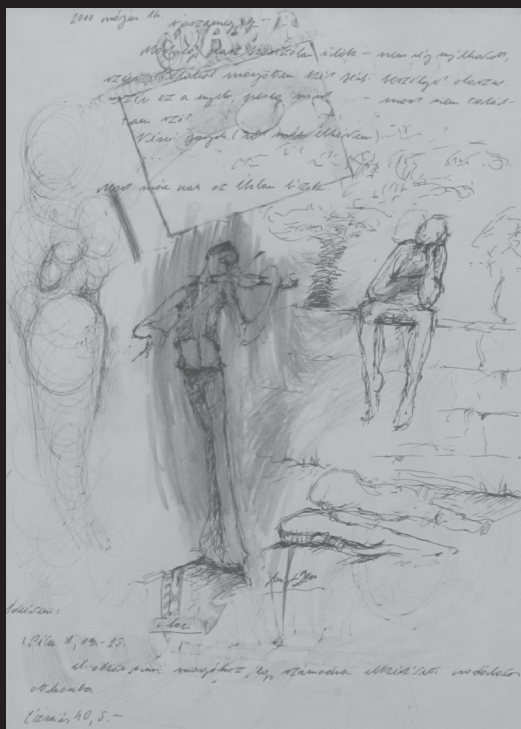
A pártokhoz hasonlóan nem igen feldolgozott még ennek a tágabb szervezeti-intézményi világnak a története sem, amelynek koordinátái között ezek tevékenykedtek.⁴ Köztudomású, hogy más magyarországi nemzetiségekkel ellentétben, a cigányság már eleve több, az 1980-as évek második felében, felülről létrehozott szervezettel érte el a rendszerváltást, miközben különösen a párton kívüli, demokratikus ellenzék részéről, illetve idővel a párton belül is erősödtek a cigányság számára a többiekkel azonos, nemzetiségi státust szorgalmazó hangok. Az egyesülés szabadságának törvényi garantálása lehetővé tette különböző szinteken az immár alulról szerveződő egyesületek létrejöttét, amely – kiegészülve a kisebbségi szervezetek parlamenti támogatásának beindulásával – meglehetősen gyorsasággal a cigány/roma szervezetek számának nem várt növekedéséhez⁵, majd több ernyőszervezet megalakításához vezetett, mind inkább elmélyít-

3 Egyes vélemények szerint a különböző képviseleti struktúrák párhuzamossága is hozzájárul a roma mozgalom politikai sikertelenségéhez. Lásd McGarry, Aidan: *Who Speaks for Roma? Political Representation of a Transnational Community*. New York, Continuum, 2010. 121.

4 Lásd Blaha–F. Havas–Révész: Nyerőviszonyok. Roma politikatörténet. *Beszélő*, 1995/19. Osztojkán Béla: Verőviszonyok. Roma politikatörténet avagy: folytassa, Phralipe! *Phralipe*, 1995/7–9.

5 „(...) az első osztáskor harminckét cigány szervezet részesült állami költségvetési támogatásban. Ekkor, ennek hatására duplázódott meg rövid három hónap leforgása alatt a cigány szervezetek száma.” „Cserébe kompromisszumkészséget tudunk ajánlani.” Wolfart János államtitkár, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke. *Amaro Drom*, 1992/8–9.

GALÉRIA

Bogdán János amigo: Ézsiás 40,5 (2000)

ve a szervezeti megosztottság, illetve a legitimitás és reprezentativitás körüli vitákat. Mindezek hatására erősödött meg a kormányzati oldalon az a nézet, hogy a kisebbségi törvény keretei között választások útján létrejövő, legitim testületekre van szükség, azonban az életre hívott kisebbségi önkormányzati rendszer legitimitását nem csupán a szaporodó választási visszaélések kezdték erodálni, hanem a cigányok esetében a helyi és országos struktúra szükségességéről és tényleges működéséről, hatékonyságáról is újabb viták bontakoztak ki.

A roma pártok főbb jellemzőiről, így a szervezettségükről, vezetőikről, célkitűzéseikről, politikai-ideológiai elkötelezettségükről, vagy a más roma és nem roma szervezetekkel, pártokkal való kapcsolataikról a politikai-közéleti kérdésekkel is foglalkozó írott roma sajtóból összességében viszonylag kevés tudható meg.⁶ A lapok többsége ugyanis

6 Lásd például Noszkai: Cigányok és pártok. *Amaro Drom*, 1994/6. Nagy Ildikó Emese: Párttalanul. *Amaro Drom*, 2001/6. Isten legközelebbi cigány ismerősei. Roma szerveződések a választások előtt. *Amaro Drom*, 2002/február. A tanulmány megírásának alapjául a következő

szorosan kötődött egy-egy szervezethez vagy az országos önkormányzathoz, és a roma pártalapítás megítélése többnyire mindig az adott szervezet céljainak, törekvéseinek volt a függvénye, melyek idővel változtak. A roma képviselet mibenlétének értelmezése mellett szintén elszórtan találhatók csak meg a pártok létrehozása kapcsán a pro és kontra érvek, és az ezzel kapcsolatos vita hiánya mellett az írásokban alig lelhető fel a választási kudarcok okainak feltárása, sikertelenségük hátterének alaposabb elemzése. Roma párt létrehozását határozottan elvetették a lapokban meginterjúvált parlamenti pártok politikusai. A rendszerváltás óta meghatározó politikai stratégiának a civil szervezeti alapokon, külső szövetséggel való érdekérvényesítés bizonyult⁷, amelynek fontos mérföldkövei a Phralipe és az SZDSZ 1990. évi, majd a Lungo Drom, illetve a Fidesz-MPP és az MDF közötti 2001. évi megállapodások voltak – az utóbbi párttá alakulása korábban többször felvetődött.⁸

A demokratikus átmenet során érett meg a felismerés, hogy tulajdonképpen a cigányok is alapíthatnak politikai pártokat⁹, de az etnikai alapon való pártpolitizálás a későbbiekben inkább kételyeket és ellenérzéseket szült a roma sajtóban. Az 1989-1990-ben elsőként létrehozott formációkat, különösen az Újmagyarok Igazság Pártját a Kulturális Szövetség vetélytársnak, a pártversenyben való részvételt a nemzetiiségi parlamenti képviselet veszélyeztetőjének tartotta.¹⁰ Az alulreprezentáltság, a kisebbségi parlamenti képviselet több mint két évtizedes hiánya viszont utóbb megjelent a párt létrehozása melletti érvként is, amellet, hogy voltak, akik a lehetséges utak közül épp a kedvezményes képviseletet, akár a kétkamarás parlament bevezetését szorgalmazták.¹¹ Az 1994-es országgyűlési választásoknak az Osztójkán Béla által vezetett Phralipe már egy választási párttal, a Cigányok Szolidaritási Pártjával vágott neki, amely bemutatásának a szervezet lapja adott teret.¹² Hasonlóan, az Országos Cigány Önkormányzat magazinja, a Világunk 2001 végétől nagy teret szentelt a testület valamennyi mandátumát birtokló Lungo Drom választási megállapodásának és a Fidesz-MDF közös listán szereplő jelöltjeinek bemutatásának.¹³ A 2001-2002-ben átmenetileg létrejött, négy roma pártot is tömörítő választási összefogásról viszont csak kisebb hírek jelentek meg a roma lapokban.

Miután 2003-ban, a megismételt elektori gyűlésen a Lungo Drom választási koalíciója alulmaradt riválisaival szemben, az OCÖ egyik vezető erejét adó Magyarországi

roma közéleti lapok szolgáltak: Románo nyévipé (Cigány Újság, Előszó), Phralipe, Amaro Drom, Kethano Drom, Lungo Drom, Cigányfűró, Világunk, Európai Út.

7 Lásd Csalog Zsolt: Visszatekintő. *Amaro Drom*, 1994/6.

8 „A cigánytársadalom jelenlegi helyzetében a Miniszterelnök úr nem zárkozhat el a találkozó elől.” Beszélgetés Farkas Flóriánnal, az OCÖ elnökével. *Lungo Drom*, 2001/április.

9 Hernádi Gyula: „Akár cigány pártot is lehetne alapítani.” *Cigány Újság*, 1989. június 6.

10 Szepesi József: Nocsak: „Újmagyarok” (!) pártja avagy uccu, vissza Rákosihoz? *Cigány Újság*, 1989. május 23. Kárpáthy Gyula: Veszélyben a jövő: a cigányság országgyűlési képviselete (Nyílt levél a „Cigány Párt” alapítóihoz). *Cigány Újság*, 1989. július 4. A lap szerkesztőjéhez, Farkas Pálhoz köthető az 1989-ben létrehozott Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja, amely megjelentette a rövid életű Élőszó c. lapot is.

11 Lásd például Rostás-Farkas György: Választások előtt (A kisebbségek érdekében). *Kethano Drom*, 1994/1.

12 A Cigányok Szolidaritási Pártjának nyílt levele valamennyi roma közösséghez. *Phralipe*, 1994/3.

13 Lásd Fidesz – MDF – „Lungo Drom” választási együttműködési megállapodás. *Világunk*, 2002/ január.

Cigány Szervezetek Fóruma 2005 októberében döntött úgy, hogy nem hosszabbítja meg az MSZP-vel korábban, 2002-ben kötött együttműködési megállapodást, hanem MCF Roma Összefogás Párt néven saját pártot alapít. Innentől az OCÖ lapja részletesen foglalkozott a magát a következő országgyűlési, és az Európai parlamenti választásokon megmérettető párt céljaival, programjával és jelöltjeivel¹⁴, kritikai reakciókat is kiváltva ezzel.¹⁵

A roma pártok létrehozása és a választásokon való indulása mellett összességében a következő típusú érvek jelentek meg a vizsgált sajtóorgániumokban. Esetükben is jelen van a más etnikai pártokra jellemző többségi elzárkózás, a „csak magunkra számíthatunk” indoka: a Cigányok Szolidaritási Pártjánál például olyan formában, hogy végre „magunk közül” választhatjuk a jelöltjeinket, „magunknak gyűjtjük” a kopogtatócédulát, és sok cigány ember végre „saját kisebbségi pártjára szavazhat”.¹⁶ Hasonlóan, a Horváth Aladárhoz köthető, végül be nem jegyzett Roma Parlamenti Választási Szövetség 1994-es életre hívása kapcsán fogalmazódott meg hangsúlyosan, hogy a nem roma szavazatokra is számító politikai pártoknak jórészt a szavazatvesztéstől való félelmükben kevésbé érdekük a cigányság érdekeinek képviselete, egyre kevésbé lehet tehát külső szövetségesekre szert tenni és közvetve érdekeket érvényesíteni, így a cigányság leginkább csak a saját erejére támaszkodhat.¹⁷ A parlamenti pártok listáin mandátumot szerző roma politikusokkal kapcsolatban széles körben elfogadottá vált, hogy ők inkább az őket a parlamentbe bejuttató politikai erők képviselői, és esetükben könnyen fennállhat a „díscigány”-szindróma.¹⁸ A pártoló érvek sorában idővel feltűnt, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer összességében csak a kulturális autonómia kialakítására hivatott, a civil egyesületek pedig egyre inkább kiszolgáltatottá váltak.¹⁹ Több alkalommal jelent meg annak kiemelése, hogy a cigányságnak erős, szervezett és alkuképes politikai erőként kellene magát megjelenítenie, mert addig csupán problémával számol vele a szélesebb közvélemény. Az olykor az egymillió főt is meghaladó, becsült létszámadatok ráadásul akár vonzóvá is válhattak egyes roma politikusok számára, akik reményei szerint többszázezer potenciális szavazó összefogásával a romák komoly belpolitikai tényezőként jelenthetnek, mi több, a pártversenyben akár a mérleg nyelve szerepét is betölthetik.²⁰ Ennek viszont elengedhetetlen feltétele a romák egységének megteremtése, a szétagoltság és megosztottság felszámolása, ami ugyancsak állandó eleme a pártok megnyilatkozásainak és dokumentumainak. Az utóbbi időben, a 2000-es évek pártjainál játszik hangsúlyos szerepet a radikális jobboldallal, mindenekelőtt a Jobbikkal és a Magyar Gárdával szembeni összefogás szükségessége. További motívum a szakpolitikai programokkal való elégedetlenség: ígéretek helyett konkrét tetteket, a legkisebb településeken is érezhető eredményeket sürgetnek. Végül, de nem utolsósorban, maguk az

14 Például Összefogás a jövőnkért! Az MCF Roma Összefogás választási programpontjai. *Világunk*, 2006/2.

15 Zsigó Jenő: Zsibvásár. *Amaro Drom*, 2006/február. Uő: Választás után, választás előtt. *Amaro Drom*, 2009/július.

16 Horváth Margit: Ötéves a Phralipe. *Phralipe*, 1994/4.

17 Hell István: Megalakult a Roma Parlamenti Választási Szövetség. Interjú Horváth Aladárral, az új párt elnökével. *Amaro Drom*, 1994/4.

18 László Zoltán: Nagy összefogások, kis esélyek. *Amaro Drom*, 2006/február.

19 Rostás-Farkas György: Kis nép is lehet nagygyá. *Kethano Drom*, 2001/3-4.

20 A roma politika új alapokra helyezését sürgeti az MCF. *Világunk*, 2005/4.

életkörülmények is önmagukban olyan tényezők, amelyek többek szerint indokolhatják egy roma párt életre hívását.²¹

A roma pártok létrehozását és választási megmérettetését kételyekkel szemlélők vagy elvetők érvei között elsősorban olyan pragmatikus indokok jelennek meg, mint a rendelkezésre álló pénz és erőforrások hiánya, vagy a választási rendszer jellegzetességei, amelyek aligha teszik lehetővé a sikeres választási szereplést.²² Megfogalmazódik ugyanakkor az etnikai pártok klasszikus dilemmája, hogy a közös kötődésen túl nem fontosabbak-e az elválasztó politikai-ideológiai különbségek²³, és az, hogy az elszigetelődés, az etnikai határvonalak hangsúlyozása és erősítése helyett jóval inkább értékekre és szociális ügyekre kellene építeni.²⁴ A lapokban publikált szakértői cikkek mutattak rá egyrészt arra, hogy kisebbségi pártként szükségszerűen és állandóan alulmaradnának a pártversenyben, viszont lehetőséget kínálnának az ellenérdekelt, romaellenes erők mobilizációjára²⁵, másfelől azokra a körülményekre, köztük a politikai hagyományok, a kollektív cselekvés mintáinak nagyfokú hiányára, a közösségek közötti különbségekre, amelyeket a szakirodalom is a roma mobilizáció kudarcának alapvető okai között tart számon.²⁶

21 Osztójkán Béla: Miért kell ilyen párt? *Világunk*, 2006/2.

22 Osztójkán Béla: Ötszázalékos illúzió! *Világunk*, 2001/augusztus-szeptember.

23 Van kisebbségi törvény? *Világunk*, 2005/3.

24 Hidvégi-B. Attila: Romák, egy zászló alá! *Világunk*, 2005/7.

25 Martin Kovats: Sorskérdés kulcskérdései. *Világunk*, 2003/9.

26 Kerékgyártó István: A roma politizálás esélytelensége. *Lungo Drom*, 1993/október.

Molnár István Gábor

Régi Újpest cigányai

SUMMARY

Gypsies in the former „Újpest” district of Budapest

„Eötvös József” Gypsy-Hungarian Pedagogical Society and the Local Government of Gypsies in Újpest decided to found a community house in the district. The house have six permanent programme: 1. afternoon development of pupils, 2. office for social and legal aid, 3. dance group and boxing coaches, 4. giving place for office of gypsy local government, 5. organising regular communal, cultural and language training programmes, 6. initiating a useal collection of local history of gypsies.

Since 1994 runs that local historical research after the stories, photos and objectives of local gypsy community which results are exhibited in this museum. The article gives he short story of this community, the seeking process and the photo documentation.

Az „Eötvös József” Cigány – Magyar Pedagógiai Társaság és az Újpesti Cigány Nemzetiségi Önkormányzat úgy döntött, hogy közösségi házat hoz létre a Főváros IV. kerületében, melyben hat állandó programot működtet: 1. oktatás: délutáni egyéni és csoportos tantárgyi fejlesztés, tehetséggondozás és pályaeorientáció, 2. szociális és jogi tanácsadó iroda, 3. tánc és ökölvívó testnevelő foglalkozások, 4. a cigány önkormányzat irodája, 5. rendszeres közösségi és kulturális, valamint nyelvi programok szervezése, 6. újpesti cigány helytörténeti muzeális gyűjtemény létesítése.

Az újpesti cigányság története című kutatás

A cigány helytörténet-kutatás ötletgazdájaként 1994-től foglalkozom a helyi cigányság mindennapjaival, ahol jelenleg is a cigány nemzetiségi önkormányzat képviselője vagyok. A kulturális programok, rendezvények szervezése folyamatos feladataim közé tartozik.

Tizenöt évvel ezelőtt egy politikai beszélgetés alkalmával tették fel a következő kérdést: miért van az, hogy a cigány gyerek előbb eldobja a szemetet az utcán, mint egy magyar? Mert nem a sajátja a város, nem érzi magáénak – lett a válasz. Ebből ered a kutatás ötlete, hogy nézzük meg, milyen szállakkal kötődik a cigányság Újpesthez. A várossal foglalkozó helytörténészek, nem tudtak érdemi információkkal szolgálni, ellen-

ben az idősektől számos, a várossal kapcsolatos történetet hallottunk, így kezdődött a gyűjtőmunka. Mivel nem voltak követhető minták, saját magunk állítottuk össze a kutatás módszertanát. Az újpesti cigányság története címmel végzett gyűjtés mélységében tártá föl az újpesti tősgyökeres családok múltját, életét. Tíz év alatt az összes családot felkutatva, a városban élőket, az elköltözötteket, külföldről levelezéssel és az Internet segítségével Olaszországtól – Amerikáig. A kutatás szemlélete merőben új álláspontot képvisel, hiszen az újpesti cigányság történetének kialakításában, maguk a cigány családok is szervesen részt vesznek. Megfelelő kontraszt ehhez a párhuzamosan zajló levéltári kutatás tudományos munkája, hol felerősítve, hol ellentétesen „látva” a családokban élő történeteket. Így lehetséges, hogy a kutatómunka idáig begyűjtött anyagai, a dokumentumok rendezése és annak módszerei, mind az újpesti cigányság megbecsülését, mind a tudományos szakemberek elismerését egyszerre magáénak tudja. Háromezer fényképet, több száz levéltári dokumentumot és családirajzot gyűjtöttünk össze. A családok szinte kivétel nélkül mellénk álltak. Így, velük együtt sikerült megteremteni az újpesti cigányság történetét és fellelhető emlékeinek igen gazdag gyűjteményét. Több publikáció megjelent a témában, ezek közül kiemelkedő eredmény, hogy Újpest város díszkönyvében is helyet kaptunk 2007-ben. A reprezentatív, bőrkötéses könyvben ugyanakkora terjedelemben, mint a város, már hagyományokkal rendelkező, több évtizedes gyűjtési, kutatott területei, mint azt oktatás, ipar, és épített örökségünk. 2010. május 15-én a nagyközönség elé tártuk, kiállítás formájában anyagainkat, az Újpesti Polgár Centrum Tükörtermében. Válogatásunk a képeknek és dokumentumoknak mintegy 7%-át mutatta be: 60 db kartonon 260 fénykép feldolgozásával.

Újpesten az elmúlt tíz évben sikerült bebizonyítanunk, hogy a helyben élő, „öslakos” cigányság komoly része, tényezője a városnak. Bekapcsolva a családokat, fontossá téve életüket, munkájukat, kultúrájukat, a településükhöz kötődő sorsukat, viszonyukat. Egy-egy család történetét általában több hétig, néha hónapokig dolgoztuk fel, meg kellett várni, hogy a kérdezett interjúalany megnyíljon nekünk, ez óriási bizalom és felelősség is egyben. Az interjúk során jelentősen változott önértékelésük. Több tucat cikk, tanulmány született a témából, amely a többségi média felületeit használva tájékoztatta a város lakóit. Az Újpesti Napló c. 48.000 példányban, kéthetente megjelenő ingyenes újságban talán a leghosszabb sorozatként sikerült közölnünk: Híres újpesti cigányok c. visszaemlékezéseinket. Tervünk, hogy állandó kiállításként, az ország első cigány helytörténeti gyűjteményeként intézményi keretek között tudjuk kutatásunk anyagát. A gyűjtés nem állt le, hisz kisebb-nagyobb intenzitással mai napig érkeznek fényképek, szöveges feljegyzések. Ebben nagy segítségem Hegedűs Róbert, aki az intenzív, mindennapos kutatás végeztével kapcsolódott be. Újpest esetén egy mintát állítottunk, hogy a városokban, falvakban a cigány közösségi embereket, érdeklődő fiatalokat bevonva meginduljon a múlt feltárása.

Hajnáczky Tamás

Titkos ügyiratok a pártállam cigánypolitikájából

SUMMARY

Secret files from the era of totalitarian state

In 1986 edited Mezey Barna his source editing titled „The question of gypsies in Hungary by the documents between 1422-1985 (original title: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985). This book appeared at first documents, decisions from gypsy policy of the one party state. The book published some public regulations of Political Committee of Hungarian Socialist Workers' Party, as well as commitments of the „Agitation and Propaganda Committee”. New sources discharged by superior level of government were not published in the elapsed time.

Executing these decisions and regulations mentioned above were edited under the code 3000 those top secret actas from which this study interprets seven documents. These files are especially connected to the programme of elimination of segregated gypsy settlements, the situation and habits of gypsies. These documents consist important improvements to our knowledge about the gypsy policy of the „party”.

1986-ban Mezey Barna szerkesztésében jelent meg a Kossuth Könyvkiadónál *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985* című forráskiadvány, mely napjainkig a legfontosabb forrásokat tartalmazza a pártállam cigánypolitikájából. A kötet többek között az adott időszakban nyilvánosságra hozott¹ a MSZMP KB Politikai Bizottságának határozatait, valamint az Agitációs és Propaganda Bizottság állásfoglalásait, közölte. Az azóta eltelt időszakban a felsőbb szervek által kiadott források csak

- 1 Vass Henrik – Ságvári Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 519-521. pp. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967-1970*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 165-172. pp. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971-1975*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 781-796. pp. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975-1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 1003-1012. pp. Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1980-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 758-767. pp. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 444-445. pp.

elvétve kerültek közlésre,² vagy egy-egy megye (Szabolcs-Szatmár,³ Békés,⁴Borsod-Abaúj-Zemplén⁵), város (Pécs⁶) cigánysággal kapcsolatos forrásait tartalmazó kiadványban, forrásközlésben.

A fentebb említett forráskiadványban közölt határozatok és állásfoglalások végrehajtására adták ki, 3000-es kódszámmal, TÜK iratként a jelen írásban közölt (1-7. sz. dokumentum) kormány- és minisztertanácsi határozatokat, melyek nagyrészt a telepelfszámolásról, valamint általánosságban a cigányság helyzetével kapcsolatban, illetve szervezeti kérdésekben rendelkeztek. A dokumentumok fontos adalékokkal szolgálnak az eddig ismert, a felsőbb szervek által kibocsátott irattermékekhez. Továbbá ezek a források hozzájárulhatnak a pártállam cigánypolitikájának a behatóbb megértéséhez, mivel ezekben a dokumentumokban utasították a felsőbb szerveket, a megyei és fővárosi tanácsokat a cigánysággal kapcsolatos intézkedésekre, ideológiai megfontolásokra.

1. sz. dokumentum

MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY

Készült: 50 példányban
48 sz. példány

Kapják:
a Kormány tagjai,
Dimény Imre elvtárs,
Gosztonyi János elvtárs,
Molnár László elvtárs,
Somoskői Gábor elvtárs,

- 2 Feitl István: A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. In: Múltunk, 2008. 1. sz. 257-272. pp. Kozáry Andrea: Jelentés „a cigány lakosság körében végzett rendőri munkáról”. 265-274. pp. Kozákné Keszei Veronika: Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 120-154. pp. Balogh Sándor (szerk.): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002. 446-448. pp., 686-688. pp., 702-705. pp. 714. p., 726-733. pp.
- 3 Nagy Pál (szerk.): „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010. 344-345. pp.
- 4 Kereskényiné Cseh Edit (szerk.): Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768-1987). Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2008. 152-153. pp.
- 5 Hajnáczy Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In: Múltunk, 2013. 1. sz. 245-247. pp. Hajnáczy Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára II. In: Múltunk, 2014. 3. sz. 152-211. pp.
- 6 Füzes Miklós – Márfi Attila (szerk.): Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959-1990. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003. 118-120. pp., 128-132. pp., 135-137. pp., 149-150. pp., 156-159. pp., 161-169. pp.

Pullai Árpád elvtárs,
Rácz Sándor elvtárs,
Dr. Dallos Ferenc elvtárs,
Szász János elvtárs.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
3162/1964 sz.
határozata

a cigány- és más hasonló telepek felszámolásáról szóló
2014/1964. (V.4.) Korm. számú határozat kiegészítéséről.⁷

1./ Az Építésügyi Minisztérium illetékes tanácsi szervek útján tételesen mérje fel a 2014/1964. (V.4.) Korm. számú határozat hatálya alá tartozó telepeket,⁸ s a Művelődésügyi Minisztériummal és az Országos Tervhivatallal egyetértésben állapítsa meg azok felszámolásának ütemét. Ennek során az idegenforgalom szempontjaira is figyelemmel kell lenni.

Felelős: az építésügyi miniszter, művelődésügyi miniszter,
Országos Tervhivatal elnöke
Határidő: a határozat kiadásától számított 90 nap

2./ A telepek felszámolását szolgáló családi házépítési akciót az 1964. évben meg kell kezdeni, és az 1965. év végéig biztosítani kell mintegy 800 családi ház felépítésének

7 Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án adta ki a „*a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról*” címet viselő határozatát, mely többek között elrendelte a cigánytelepek felszámolását. A pártállam felső vezetése rövid időn belül szembe-sült azzal a ténnyel, hogy a párthatározatban, valamint a végrehajtására kiadott 1-72. számú elnökhelyettesi utasításban lefektetett telep felszámolási elgondolás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1963-ban a Politikai Bizottság megbízta az illetékes szerveket, hogy dolgozzanak ki egy új telep felszámolási koncepciót. Ennek eredményeként született meg a 2014/1964. (V. 4.) számú Kormányhatározat „*a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról*”, mely rögzítette a telepek felszámolásának a menetét, valamint az állami építési kölcsönrel támogatott házépítési akciót, melynek kiegészítésére szánták a 3162/1964. számú kormányhatározatot. In: Hajnáczy Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In: Múltunk, 2013. 1. sz. 237-243. pp. Az úgynevezett CS-lakás programot ténylegesen a 2/1965. ÉM-PM számú együttes rendelet kiadását követően kezdték meg. In: 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965. Közgazdasági és Jogai Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368-371. pp.

8 A felmérést az Építésügyi Minisztérium még az adott évben elvégezte, melyből kiderült, hogy 222160 személy, 55425 család, 48966 lakásban lakott a 2014/1964. (V. 4.) számú Kormányhatározat hatálya alá tartozó telepeken. In: Bencsik István: A Magyarországon élő cigány lakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 31. p. A településszintű adatokról Lásd bővebben: Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Soci-typo, Budapest, 1998. 297-312. pp.

feltételeit.⁹ Ehhez hosszúlejárátú, kamatmenetes építési kölcsönkeretet kell biztosítani. A családi házépítési akciónak az 1965. évet követő folytatásáról, az évente építendő családi házak számának megállapításáról és a szükséges építési kölcsönkeretek biztosításáról a 15 éves lakásfejlesztési terv keretében kell gondoskodni.

Felelős: Országos Tervhivatal elnöke, építésügyi miniszter,
pénzügyminiszter
Határidő: folyamatos

3./ A családi házépítési akcióhoz biztosított építési kölcsönkeret területi felosztásáról a Pénzügyminisztérium az Építésügyi Minisztériummal és a Művelődésügyi Minisztériummal egyetértésben gondoskodik.

Felelős: pénzügyminiszter, építésügyi miniszter, művelődésügyi miniszter
Határidő: folyamatos

4./ Az Építésügyi Minisztérium a családi házépítési akció keretében gondoskodik a kötelezően alkalmazandó műszaki tervek és költségvetések kidolgozásáról, s azok ingyenes forgalomba hozataláról.

A műszaki tervek és költségvetések kidolgozását úgy kell lebonyolítani, hogy azok legkésőbb az 1964. II. félév folyamán az építkezők rendelkezésére álljanak.¹⁰ A műszaki tervek kidolgozásánál figyelemmel kell lenni a helyileg fellelhető építőanyagok felhasználására, a csökkent értékű építőanyagok beszerzési lehetőségeire, a házilag előállítható építőanyagokra, továbbá a házilag végezhető munkákra.

Felelős: építésügyi miniszter
Határidő: 1964. augusztus 31.

5./ A családi házépítési akció keretében a házhelyeket a helyi építésügyi szabályok figyelembevételével, általában 100-150 nöl nagyságban – újabb telepek kialakulásának megakadályozása céljából az építési övezetben lehetőség szerint szétszórta – kell az építkezők részére biztosítani.

9 1965-ben a tervezett 800 CS-lakásból 237 épült fel. In: Kovács József: A cigánylakosság lakáshelyzete, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: Zagyva Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 46. p. Az első építkezésekről Lásd bővebben: Hajnáczy Tamás: A tibolddaróci barlanglakások felszámolása avagy nem cigányok a CS-lakás programban. In: Valóság, 2013. 10. sz. 80-98. pp. Hajnáczy Tamás: Barlanglakók 2. In: Új Egyenlítő, 2014. 1. sz. 20-25. pp.

10 A műszaki tervekről Lásd bővebben: Gyergyói Sándor: Kirekesztéstől a beilleszkedésig. II. kötet. Mozaik Kiadó, Debrecen, 1990. 666-671. pp. Kozákné Keszei Veronika: Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd, 2001. 155-170. pp. Tájékoztató a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásához ajánlott családház építési-kivitelezési terveiről, valamint az építési és pénzügyi és egyéb feltételeiről. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1985.

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

Felelős: a fővárosi, megyei és megyei jogú városi tanácsok végrehajtó bizottságainak elnökei
 Határidő: folyamatos

6./ A Pénzügyminisztérium az érdekelt megyei /fővárosi, megyei jogú városi/ tanács végrehajtó bizottságának javaslata alapján

a/ biztosítson megfelelő pénzügyi fedezetet a családi házépítési akcióhoz szükséges házhelyek kisajátításához és műszaki kialakításához, továbbá a telepeken megüresedő régi épületek hatósági úton szükséges lebontásához;

b/ engedélyezze a szükséges időszaki létszámot azoknak a tanácsoknak, a részére amelyeknél a családi házépítési akció zavartalan műszaki lebonyolítása /irányítása és ellenőrzése/ a tanács végrehajtó bizottságának építésügyi szakigazgatási szerve útján nem biztosítható.

Felelős: pénzügyminiszter
 Határidő: a szükséglet felmerülésétől függően folyamatos

7./ Felhatalmazást kap a pénzügyminiszter, hogy ha a telepek maradéktalan felszámolása azt szükségessé teszi, az illetékes városi /városi kerületi, járási/ tanács végrehajtó bizottságának javaslatára – kivételesen – olyan személyek részére is engedélyezhesse építési kölcsön nyújtását, akik az arra vonatkozó szabályok értelmében építési kölcsön igénybevételére egyébként nem lennének jogosultak.

Felelős: pénzügyminiszter
Határidő: folyamatos

8./ A családi házépítési akció keretében épített lakások berendezésének elősegítése érdekében a Belkereskedelmi Minisztérium gondoskodik arról, hogy az építkezők az olcsóbb lakberendezési tárgyakhoz hozzájuthassanak. E lakberendezési tárgyak beszerzését rövidlejáratú kölcsön engedélyezésével az áru-hitelakció keretében és annak feltételei szerint kell lehetővé tenni.

Felelős: belkereskedelmi miniszter, pénzügyminiszter
Határidő: folyamatos

9./ Az illetékes megyei /fővárosi, megyei jogú városi/ tanácsok a harmadik ötéves lakásfejlesztési tervük kidolgozása során megfelelő számú új állami bérlakás, illetőleg szövetkezeti lakás rendeltetését úgy határozzák meg a tervben, hogy ezek a lakások – esetleges minőségi lakáscserék közbeiktatásával – a városi telepek /barakktelepek, barlanglakások stb./ felszámolására legyenek felhasználhatóak.

Felelős: fővárosi, megyei és megyei jogú városi tanácsok végrehajtó bizottságának elnökei
Határidő: a harmadik ötéves terv előkészítésére vonatkozó határidő

Budapest, 1964. április 29.

Kádár János s. k.
a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
elnöke

MNL OL XIX-A-83-b 3162/1964. (351. d.) – Géppel írt tiszttárat

2. sz. dokumentum

MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY

Készült 65 példányban
64 számú példány

Kapják:
a Kormány tagjai
Bálint József elvtárs
Borbándi János elvtárs
dr. Dallos Ferenc elvtárs
A fővárosi, megyei
/mj. városi/ tanácsok
vb. elnökei.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
3254/1967. számú
határozata

a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők
lakáshelyzetének megjavításáról szóló 2047/1967. (VIII.8.)
számú kormányhatározat kiegészítéséről.¹¹

A Határozat 8. pontja az alábbiakkal egészül ki:

Kivételes esetekben a rendőrség szervei a tanácsi szervek kérésére a telepi lakosok településen belüli vagy kívüli áttelepítéséhez, illetőleg visszatelepítéséhez bocsássanak karhatalmat rendelkezésre.¹²

Felelős: a belügyminiszter.

Budapest, 1967. augusztus 3.

MNL OL XIX-A-83-b 3254/1967. (429. d.) – Géppel írt tisztázat

¹¹ Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 1967. július 6-i keltezéssel jelentést készített a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány részére „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” felszámolásának a helyzetéről. Az illetékes szerv a beszámolóban kifejtette, hogy a telepek felszámolása a tervezettnél lassabban halad, mivel az érintettek egy része nem rendelkezik a CS-lakás programban való részvételhez az előírt feltételekkel. Továbbá a „városok belterületén, üdülőterületeken, főközlekedési útvonalak és vasútvonalak mentén fekvő telepek”, az úgynevezett kiemelt telepek mihamarabbi felszámolását sürgette az előterjesztett anyag. A problémák orvoslására a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiadta a 2047/1967. (VIII. 8.) számú határozatát „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők lakáshelyzetének megjavításáról”, melynek kiegészítésére fogalmazták meg a 3254/1967. számú kormányhatározatot. In: MNL OL XIX-A-83-b 2047/1967. (438. d.)

¹² A kormányhatározat tette legitimé a cigánytelepi lakosságot érintő – karhatalmi beavatkozásokat sem nélkülöző – hatósági átköltöztetéseket. Lásd bővebben: Hajnóczky Tamás: „Karhatalommal a cigánytelepekért.” In: Kritika, 2013. 7-8. sz. 30-31. pp. Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest, 1976. 26-30. pp.

3. sz. dokumentum

MAGYAR FORRADALMI MUNKÁS-PARASZT KORMÁNY

Készült: 47 példányban
47 sz. példány

Kapják:
a Kormány tagjai,
Gáspár Sándor elvtárs,
Méhes Lajos elvtárs,
Bálint József elvtárs,
Borbándi János elvtárs,
Tóth Mátyás elvtárs,
Óvári Miklós elvtárs,
Dr. Papp Lajos elvtárs.

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
3347/1968. sz.
határozata

a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban
tárcaközi koordinációs bizottság létrehozásáról.¹³

1./ A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatban az állami szervek tevékenységének meghatározására, munkájuk központi irányítására, továbbá az állami és társadalmi szervek együttműködésének koordinálására tárcaközi koordinációs bizottságot hoz létre.¹⁴

13 Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-án megfogalmazott határozata ideológiai okok miatt megszüntette a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét és létrehozta a Művelődésügyi Minisztérium keretei között a Cigányügyi Társadalmi Bizottságot. In: MNL OL M-KS 288. f. 5/1961/233. ő. e. Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950-1960-as években. In: Múltunk, 2008. 1. sz. 276-302. pp.

Az imént említett szerv szervezeti okok következtében, valamint hatásköréből fakadóan nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ezt az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1968. júniusában kiadott, „*A cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásának tapasztalatairól*” című állásfoglalásában hivatalosan is kifejtette. Továbbá felhívta figyelmet arra, hogy a koordináló tevékenység hiánya következtében a cigányság helyzetének a megjavításának irányába tett intézkedések nem a tervezettek szerint haladtak. Az APB a Közigazgatási és Adminisztratív Osztályt bízta meg a Művelődésügyi Minisztérium közreműködésével, hogy készítse el egy előterjesztést a PB részére egy tárcaközi koordinációs bizottság létrehozásáról. In: MNL OL M-KS 288. f. 41/1968/100. ő. e. A tervezetet a Politikai Bizottság 1968. október 15-én fogadta el és néhány nappal később a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a 3347/1968. számú határozatával létrehozta a Minisztertanács keretei között a cigányság helyzetével foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottságot. In: MNL OL M-KS 288. f. 5/1968/474. ő. e.

14 Rövid időn belül a Tárcaközi Koordinációs Bizottság mintájára létrehozták a megyei Cigányügyi

2./ A Kormány a bizottság

elnökévé: Dr. Papp Lajost a Minisztertanács Tanácsszervek
Osztályának vezetőjét

tagjaivá: Dr. Tóth Bélát, az egészségügy miniszter
helyettesét,

Szilágyi Lajost, az építésügyi és városfejlesztési
miniszter helyettesét,

Molnár Jánost, a művelődésügyi miniszter
helyettesét,

Kazareczki Kálmánt, a mezőgazdasági és élelmezésügyi
miniszter helyettesét

Nagy Imrét, a munkaügyi miniszter helyettesét,

Hont Jánost, az Országos Tervhivatal
elnökhelyettesét,

Körösi Györgyöt, a belügyminiszter helyettesét

nevezi ki.

3./ A Kormány felkéri a Szakszervezetek Országos Tanácsának Elnökségét, valamint a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságát, hogy képviselőik útján a bizottság munkájában vegyenek részt.

Budapest, 1968. október 18.

Fock Jenő s. k.
a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány
elnöke

MNL OL XIX-A-83-b-3347/1968 (426. d.) – Géppel írt tisztázat

Koordinációs Bizottságokat, továbbá helyenként a városi és a járási VB-k is létrehoztak területi koordinációs bizottságokat. In: MNL BAZML XXIII-2a 94/1970 Füzes Miklós – Márfi Attila – Rozs András – Vörös Huba (szerk.): Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. Baranya Megyei Levéltár, Pécs. 97-98. pp.

4. sz. dokumentum

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA

Készült: 82 példányban
42 sz. példány

Kapják:
a Minisztertanács tagjai,
Borbély Sándor elvtárs,
Párdi Imre elvtárs,
Timár Mátyás elvtárs,
Papp Lajos elvtárs,
fővárosi, megyei tanácsok elnökei.

A MINISZTERTANÁCS
3558/1975. sz.
határozata

a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának folytatásáról¹⁵

A Minisztertanács a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának továbbfolytatására az alábbi irányelveket hagyja jóvá:

1.) A telepek felszámolásának jelenlegi konstrukcióját alapjaiban fenn kell tartani. Az e célra rendelkezésre álló lehetőségeket elsősorban a kiemeltnek¹⁶ nyilvánított és zárt cigánytelepek felszámolására kell felhasználni. A telepeken élő családok lakásproblémáját elsősorban ott kell megoldani, ahol dolgoznak, illetve ahol számukra munkalehetőségek kínálkoznak.

2.) A telepeken élő családok elhelyezése érdekében fel kell használni az állami és

¹⁵ A Tárcaközi Koordinációs Bizottság „A Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről” című tájékoztatóját 1974. június 11-én az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága megtárgyalta és tudomásul vette. A TKB jelentésében többek között kifejtette, hogy a telepek felszámolása nem a tervezettek szerint haladt: „A lakáskörülmények a cigánylakosság egészét tekintve alapjában véve ma sem jobbak, mert az új házak építésével és lakások vásárlásával csak e népesség szaporodásából eredő problémák megoldását tudtuk mérsékelni.” A telepek hatékonyabb felszámolásának az érdekében a TKB szükségesnek látta a korábban kiadott rendeletek és határozatok több ponton történő módosítását, melynek eredményeképpen fogalmazta meg a Minisztertanács a 3558/1975. számú határozatát. In: MNL OL M-KS 288. f. 41/1974/226. ő. e.

¹⁶ Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, valamint a Minisztertanács Tanácsai Hivatala 1974-ben ismét utasította az érintett tanácsokat, hogy szolgáltatassanak adatokat a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepekről”. A felmérés során 1252 telepet írtak össze melyből 508-at minősítettek kiemelt telepnek, melyeken 25 ezer lakásféleségben, 28 ezer család, 116 ezer személy lakott. In: Kovács József: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: Városgazdasági Tájékoztató, 1975. 5-6. sz. 23. p.

magánlakásépítés keretében alkalmazott valamennyi lakásépítési és vásárlási formát (tanácsi lakásellátás, lépcsőzetes lakáscserék,¹⁷ lakásépítő szövetkezetek, vállalati munkaslakás akció, üresen álló családi házak vásárlása, stb.). A telepek felszámolásához lakásépítési alapjukból a munkáltató szervek is fokozottabban nyújtsanak támogatást.

3.) A tanácsok a telepek felszámolására készített középtávú terveik kialakításánál olyan módszer alkalmazására törekedjenek, amely megfelelően veszi figyelembe a városok és a községek adottságait. A felszámolást az összes áttelepítési lehetőség alkalmazásával kell tovább folytatni és törekedni kell az említett telepeknek a középtávú tervidőszak alatt történő megszüntetésére.

4.) A városokban a kiemelt telepeknél a jogszabályokban biztosított valamennyi felszámolási formát fokozottan alkalmazni kell oly módon, hogy a lakosokat az egyes lakásellátási konstrukciókban a nyújtható kedvezmények teljes mértékben illessék meg (pl. lakás-használatbavételi díj mérséklése, részletfizetés, halasztás, sőt indokolt esetben teljes elengedés).

a.) A tanácsi célcsoportos lakásberuházási¹⁸ forrással rendelkező városok esetében az állami lakásjuttatások során lépcsőzetes lakáscserék közbeiktatása útján ilyen célra kell biztosítani a felszabaduló hagyományos igény szintű, olcsóbb állami bérlakásokat. Ennek megvalósításához a megyei tanácsok a helyi tanácsok számára adjanak megfelelő iránymutatást.

b.) A tanácsok a helyi építőipari szervezeteket és a magánkisiparosokat fokozottabban vonják be a kiemelt telepek felszámolásával kapcsolatos lakásépítkezések megvalósításába.

17 „A Kormány egyetért azzal, hogy a telepek felszámolásának gyorsítása érdekében a kedvezményes hitellel történő lakásépítésben való részvételt olyan, nem telepi lakosok részére is lehetővé kell tenni, akik az új lakásépítés nagyobb terheit vállalni nem képes telepi családok számára a meglévő, régi lakásaikat átadják és az új lakások megépítését, illetőleg annak terheit magukra vállalják. E lépcsős formában történő lakásépítésekre a helyi tanácsok végrehajtó bizottságai – a helyi körülmények alapos mérlegelésével – végezzenek vizsgálatot és tegyenek javaslatokat.” In: MNL OL XIX-A-83-b 2019/1969 (494. d.)

„A lépcsőzetes telepítésnél figyelembe kell vennünk azokat a fejlődési szakaszokat, amelyek a cigányteleptől az összkomfortos lakásig elvezetnek. Egyetlen család se kerüljön a cigánytelepről közvetlenül a modern lakónegyedbe, ha a beilleszkedés követelményeinek nem felel meg. A lépcsőzetes telepítés 4-5 fokát látjuk szükségesnek kidolgozni. 1. A minimális követelményeknek sem megfelelő (putri, viskó) lakásból jobb lakásba költöztetés (cigánytelepen belül). 2. A cigánytelepről történő elköltözés jobb, nem összkomfortos lakás biztosítása a város területén. 3. A „CS” lakásakció keretében új lakás – és építési kölcsön – biztosítása. 4. A komfort nélküli lakás minőségi cseréje. 5. Modern, összkomfortos lakás biztosítása.” In: N. Tóth Árpád: Cigányok Borsodban. In: Borsodi Szemle, 1972, 2. sz. 48. p.

18 „A helyi tanácsi szervek – az áttelepülők jövedelmi, személyi és vagyoni viszonyainak mérlegelése alapján (ha az áttelepítéshez más lehetőségük nincs) a megyei (fővárosi, megyei, városi) úgynevezett célcsoportos lakáskeret terhére csökkentett komfortfokozatú, félkomfortos, hagyományos igény szintű, alacsonyabb felszereltségű, olcsóbb és alacsonyabb lakbérű tanácsi bérlakások építését kezdeményezhetik.” In: Huszóczy Miklós: A cigány lakosság lakás gondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In: Szegő László (szerk.): Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Kozmosz Könyvek, Budapest, 1983. 276. p.

Palásti Mihály

Mit gondolsz a roma tematikájú gyűjteményekről, múzeumokról, galériákról?

Még soha nem voltam ilyen jellegű kiállításon, de szerintem mindenképpen fontosak ezek a hagyományok, szokások, tárgyak megőrzése szempontjából. Magyarországon szükség volna egy roma múzeumra, mert ez fontos, hogy mások is betekinthessenek egy adott társadalmi csoport életébe, múltjába, történelmébe.

Ha roma, cigány tematikában keresel szakirodalmat, mit gondolsz, hova lenne érdemes fordulnod? Tudomásod szerint hol gyűjtenek ilyen jellegű anyagokat?

Fogalmam sincsen, hogy hol lehet ilyen anyag, de ha szükségem lenne rá, akkor a Romológia Tanszéken, vagy valamelyik egyetemi könyvtárban 100%, hogy tudnának segíteni. Ezenkívül az interneten vannak olyan oldalak, ahol konkrétan rákereshetek ezekre a szakirodalmakra, valamint azok fellelhetőségi helyére, kölcsönözhetőségére.

c.) A gyorsított felszámolás érdekében a tanácsok a tervező, a kivitelező és a beruházó szervek útján is nyújtsanak megfelelő segítséget.

5.) A községekben a jövőben is a saját lakás építésével, illetve a lakás vásárlásával kell a kiemelt telepek felszámolását biztosítani. Szükséges, hogy a tanácsok ezen a területen is tervszerűen foglalkozzanak e telepek felszámolásával, az ehhez szükséges anyagi-műszaki és szervezeti feltételek megteremtésével.

a.) Elsősorban a megfelelő építési telek biztosításával az építkezés tervellátásával, továbbá a fontos építőanyagokkal és szervezett kivitelezéssel kell elősegíteni a rendszeres munkaviszonyban álló családok lakáshoz juttatását.

b.) A családok elhelyezése céljából fokozottan kell élni az üresen álló falusi lakások megvásárlásának lehetőségével,¹⁹ továbbá az állampolgárok többségtulajdonában álló lakások kényszerértékesítés útján történő felhasználásával. Ezekkel elsősorban a sokgyermekes családok lakásellátását kell megoldani.

6.) Az V. ötéves tervidőszakban – megyénként eltérő mértékben – országosan összesen 11 ezer lakás²⁰ építéséhez (vásárlásához) kell a megfelelő anyagi-műszaki feltételeket biztosítani. Az előirányzat növelésére a tényleges teljesítés figyelembevételével 1977. évben kell javaslatot tenni.

19 Lásd bővebben: 30/1974. (XII. 4.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az állampolgárok tulajdonában lévő, üresen álló családi házak értékesítéséről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1974. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 741-742. pp.

20 Az V. ötéves tervidőszak folyamán 10426 építési és vásárlási keret került felhasználásra. In: Bencsik István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 32. p.

Felelős: az építésügyi és városfejlesztési miniszter, a pénzügyminiszter,
az Országos Tervhivatal elnöke
Határidő: az V. ötéves tervező munkának megfelelően.

7.) Az V. ötéves terv lakásépítési (vásárlási) előirányzatának 10 %-át nem telepeken, de hasonló körülmények között élő, dolgozó családok lakásellátására lehet felhasználni. E keret fölött a fővárosi, illetve a megyei tanácsok elnökei rendelkeznek.

Felelős: az építésügyi és városfejlesztési miniszter, a pénzügyminiszter,
a megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: 1976. január 1-től folyamatos.

8.) A lakásépítésnél nyújtható kölcsön felső határa 120 ezer Ft, a lakásvásárlásnál pedig 80 ezer Ft lehet. A törlesztési idő továbbra is 35 év.²¹

Felelős: a pénzügyminiszter,
az építésügyi és városfejlesztési miniszter
Határidő: 1976. január 1-től folyamatos.

9.) A kijelölt családoktól a jövőben is meg kell kívánni a kölcsön mértékének 10 %-át kitevő előtakarékoságot. Ezt a fővárosi, illetve a megyei tanácsok elnökei – elsősorban szociális indokok alapján (a gyermekek és eltartottak száma, tartós munkavállalás, stb.) – mérsékelhetik, esetleg el is engedhetik. A lebontásra kerülő lakás (putri) értékét a készpénz-előtakarékosságnál, illetőleg a kölcsön törlesztésénél figyelembe kell venni.

Felelős: a pénzügyminiszter,
a fővárosi, illetve a megyei tanácsok elnökei
Határidő: 1976. január 1-től folyamatos.

10.) A tanácsok a kiemelt telepek felszámolásának befejezésekor a biztosított lakások számát figyelembe véve, a felszámolással kapcsolatos tényleges tanácsai költségek hozzájárulásaként – a fővárosi, megyei tanácsok elnökeinek kérelme alapján – 20-25 ezer Ft támogatásban részesüljenek. Ennek fedezetéről az éves tervezés során központilag kell gondoskodni.

Felelős: az Országos Tervhivatal elnöke,
az építésügyi és városfejlesztési miniszter
Határidő: az V. ötéves tervmunkálatok szerint, illetve folyamatos.

²¹ A lakásépítésnél nyújtható kölcsön összegét 85 ezerről emelték 120 ezer forintra. In: 10/1972. (VI. 10.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 607. p.

11.)

a.) A kiemelt telepek teljes felszámolása érdekében, ha a felszámolás befejezése csak így biztosítható, a tanácsok fokozottabban törekedjenek az egyedülálló öregek, munkaképtelenek, betegek, valamint a keresőképes családdal nem rendelkezők szociális otthoni elhelyezésére.

b.) Akik a telepeken élő öregekkel együtt hajlandók elköltözni – egyéni elbírálás mellett – elsőbbségben részesíthetők a lakásépítési és vásárlási kölcsönök engedélyezésénél, továbbá a készpénzfizetésnél nyújtható kedvezményeknél.

Felelős:

a.) pont: a fővárosi és a megyei tanácsok elnökei

b.) pont: a pénzügyminiszter, az építésügyi és városfejlesztési miniszter, a fővárosi és a megyei tanácsok elnökei

Határidő: folyamatos.

12.) A megyei (a fővárosi) tanácsok, a helyi tanácsok beszámolói alapján minden év első negyedév végéig számoljanak be a cigány lakosság helyzetének javításával foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak és az építésügyi és városfejlesztési miniszternek a megelőző évben elért eredményeikről és a felszámolás tapasztalatairól.

Felelős: a fővárosi és a megyei tanácsok elnökei.

13.) Felül kell vizsgálni és a fentiekre tekintettel is egységes szerkezetbe kell foglalni a telepek felszámolására irányuló jogszabályi rendelkezéseket.

Felelős: az építésügyi és városfejlesztési miniszter, a pénzügyminiszter

Határidő: 1976. I. negyedév vége.

14.) Meg kell vizsgálni az állami gazdaságok területén lévő, a gazdaságok dolgozóinak elszállásolására szolgáló épületek (volt cselédlakások) felszámolásánál az e határozat által biztosított feltételek alkalmazását.

Felelős: az építésügyi és városfejlesztési miniszter, a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter, a pénzügyminiszter.

Budapest, 1975. december 4.

Lázár György s.k.
a Minisztertanács elnöke

MNL OL XIX-A-83-b-3358/1975 (743. d.) – Géppel írt tisztázatot

GALÉRIA

Orsós Ferenc festménye

5. sz. dokumentum

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA

Készült: 200 példányban
180 sz. példány

Kapják: elosztó szerint

A MINISZTERTANÁCS
3280/1976. sz.
határozata

a cigányság helyzetének javításáról és gyorsabb ütemű társadalmi beilleszkedésének elősegítéséről²²

A Minisztertanács megállapítja, hogy a cigány lakosság helyzetének javítására tett központi intézkedések számottevő eredménnyel jártak, a cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének üteme azonban még nem kielégítő és az általános előrehaladás mellett kedvezőtlen jelenségek is mutatkoznak. A cigány lakosság helyzetének további folyamatos javítása és társadalmi beilleszkedésének meggyorsítása érdekében a Minisztertanács a következőket határozza:

I.

1. A cigány lakosság életviszonyainak javítása, beilleszkedésének meggyorsítása fontos társadalompolitikai feladat, aminek megoldását a helyenként még megnyilvánuló előítéletek, illetve a cigány lakosság elmaradott rétegeiben mutatkozó fenntartások leküzdésével, kitartó felvilágosító és nevelő munkával is elő kell segíteni. Az állami feladatok végrehajtásában és a nevelőmunkában egyaránt jobban kell támaszkodni a már beilleszkedett, képzett, a társain segíteni akaró cigányokra. Gondot kell fordítani rá, hogy az arra érdemes, közéleti tevékenységet vállaló cigányok képességeiknek megfelelő megbízatáshoz jussanak és részt vállaljanak elmaradott társaik nevelésében, életmódjuk megváltoztatásában.

A népgazdaság V. ötéves tervében biztosított lehetőségek keretein belül – elsősorban azokban a megyékben,²³ városokban és községekben, ahol az átlagosnál nagyobb a cigány lakosság aránya – konkrét intézkedéseket kell tenni foglalkoztatásuk növelése, lakáshelyzetük további javítása, a gyermekek és fiatalok iskolai, valamint iskolán kívüli oktatása, nevelése és az ezekhez szükséges feltételek fejlesztése érdekében.

22 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1974. júniusi 11-i állásfoglalásában utasította a Minisztertanács Tanácsi Hivatalát, hogy dolgozzon ki irányelveket az érintett tanácsoknak a cigányság helyzetét illetően. Továbbá kérje a Minisztertanácsot arra, hogy adjon ki egy határozatot azon kérdésekben, melyekben a Tárcaközi Koordinációs Bizottság saját hatáskörében nem dönthet. In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1974/226. ő. e.

Az imént említettek következtében a Minisztertanács 1976. június 3-án adta ki a 3280/1976. számú határozatát, melyhez felhasználta a TKB 1976. május 13-án keltezett a „*cigánylakosság helyzetét érintő határozatok végrehajtásáról*” címet viselő jelentését. In: MNL OL XIX-A-83-b 3280/1976. (777. d.)

23 Tárcaközi Koordinációs Bizottság felmérése szerint 1978-ban a magyarországi cigányság száma elérte a 325000-et. Az imént említett adat a Kemény István nevével fémjelzett 1971-es vizsgálat eredményéhez (320000) viszonyítva meglehetősen alacsonynak tűnik, azonban megyei szintű adatokkal az imént említett felmérés nem szolgált, csupán regionális adatokkal. A TKB által készített összeírás megyei, illetve budapesti adatai a következők: Budapest: 30000, Bács-Kiskun: 10000, Baranya: 22000, Békés: 9000, Borsod-Abaúj-Zemplén: 56000, Csongrád: 6000, Fejér: 5000, Győr-Sopron: 4000, Hajdú-Bihar: 17000, Heves: 17000, Szolnok: 21000, Komárom: 6000, Nógrád: 16000, Pest: 20000, Somogy: 20000, Szabolcs-Szatmár: 36000, Tolna: 11000, Vas: 6000, Veszprém: 7000, Zala: 6000. In: Bencsik István: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete, Budapest, 1988. 19-24. pp.

Az állami és társadalmi szervek e feladatok végrehajtásához igényeljük a lakosság segítségét; egyidejűleg tegyék szervezettebbé a cigány lakosság állampolgári nevelését.

Felelős: az illetékes miniszterek,
országos hatáskörű szervek vezetői,
fővárosi, megyei tanácselnökök
Határidő: folyamatos.

2./ A cigány lakosság gyorsabb ütemű társadalmi beilleszkedésének, életkörülményei megváltoztatásának, műveltségi színvonala emelésének egyaránt fontos feltétele, hogy fokozottan minden munkaképes cigány férfi munkavállaló legyen és növekedjen a rendszeresen foglalkoztatott nők aránya is.

A tanácsi és társadalmi szervek az ipari és mezőgazdasági termelő és szolgáltató üzemekkel együttműködve tegyenek intézkedéseket arra, hogy mind több cigány a lakóhelyén kapjon munkát.

A nők fokozott munkába állítása érdekében a lehetőségekhez mérten gondoskodni kell gyermekeik szociális intézményekben történő elhelyezéséről és a megfelelő munkalehetőségek kialakításáról.

A foglalkoztatással összefüggő munkaerő-gazdálkodási feladatokat össze kell hangolni a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának meggyorsításával és a lakáshoz juttatás területi lehetőségeivel.

A munkaadók fordítsanak nagyobb figyelmet cigány dolgozók nevelésére, gondoskodjanak szakmai kiképzésükről, továbbképzésükről.

Az ötödik ötéves terv munkaerő-gazdálkodási feladatainak keretében a fővárosi, megyei tanácsok határozzák meg a munkaképes cigány lakosság foglalkoztatásával kapcsolatos teendőket.

Felelős: fővárosi, megyei tanácselnökök,
illetve miniszterek,
országos hatáskörű szervek vezetői,
Határidő: folyamatos.

3./ A cigány lakosság társadalmi felemelkedése érdekében fontos feladat a körükben még jelentős mértékben meglévő analfabetizmus felszámolása.

Mindenekelőtt azt kell elérni, hogy a tankötelesek rendszeresen járjanak iskolába, elvégezzék az általános iskolát, s az alkalmasak kapjanak támogatást a továbbtanuláshoz.

A pályaválasztási tanácsadó intézmények rendszeresen segítsék a cigánytanulók középiskolai továbbtanulását, pályaválasztását, irányítsanak több cigány fiatal a pedagógusi, egészségügyi pályákra.

A tanácsosok a munkáltatókkal együttműködve segítsék a cigány felnőtteket, hogy az iskolai rendszerű oktatás keretében pótolják hiányzó ismereteiket.

Felelős: oktatási miniszter,
munkaügyi miniszter,
fővárosi, megyei tanácselnökök,
Határidő: folyamatos.

4./ Meg kell vizsgálni, milyen tárgyi és személyi feltételek szükségesek ahhoz, hogy a rászoruló tanulók fokozottabb mértékben részesüljenek diák-szociális kedvezményekben /tanszer-tankönyv segély, napközi otthoni ellátás, étkeztetés, kollégiumi elhelyezés, stb./, illetve gondoskodni kell arról, hogy növekedjen a cigány tanulókkal foglalkozó pedagógusok anyagi, erkölcsi elismerése.

Felelős: oktatási miniszter,
pénzügyminiszter,
Országos Tervhivatal elnöke,
Tárcaközi Koordinációs Bizottság,
Határidő: 1976. december 31.

5./ Meg kell vizsgálni, hogy az óvodai nevelésben nem részesülő gyermekek számára az egy tanéves iskola előkészítő foglalkoztatás intézményes biztosítása milyen személyi és tárgyi feltételeket kíván, és javaslatot kell tenni azok fokozatos megteremtésére.

Felelős: oktatási miniszter,
pénzügyminiszter,
Országos Tervhivatal elnöke,
Határidő: 1976. december 31.

6./ A cigány lakosságot az iskolán kívüli nevelő munkával is segíteni kell a beilleszkedésben. Törekedni kell életszemléletük korszerűsítésére, erősíteni szükséges alkalmazkodó készségüket, számításba véve hagyományaikat és támaszkodva a cigányság műveltebb rétegeinek közreműködésére, a kulturális nevelés eszközeivel is elő kell segíteni, hogy mind nagyobb számban váljanak a társadalom teljes értékű tagjává.

A tanácsi szervek a szakszervezetekkel együttműködve hassanak oda, hogy a közművelődési intézmények munkájának szerves részévé váljon a cigány lakosság kulturális nevelése.

Felelős: kulturális miniszter,
fővárosi, megyei tanácselnökök,
Határidő: folyamatos.

7./ Ki kell dolgozni és közre kell adni azokat az elveket és módszereket, amelyek a cigány lakosság iskolán kívüli hatékony műveléséhez, neveléséhez szükségesek.

Felelős: kulturális miniszter,
Határidő: 1976. december 31.

8./ A cigány lakosság foglalkoztatásának bővítésével, lakás- és életkörülményei fejlesztésével párhuzamosan gondoskodni kell a személyi és a környezeti egészségügyi követelmények állandó javításáról is.

Az egészségügyi intézmények a közművelődési szervekkel együttműködve tegyék rendszeressé az egészségügyi felvilágosítást. Különösen a helyes életmód kialakítása, az alapvető egészségügyi előírások betartása, a személyi és környezeti tisztaság, vala-

mint a családtervezés fontosságának megismertetésére és az alkoholizmus elleni felvilágosító munkára fordítsanak nagy figyelmet. A tanácsszervek ellenőrizték, hogy a gyermekek gondozása és nevelése érdekében biztosított különböző szociális juttatásokat a szülők rendeltetési céljuknak megfelelően használják fel.

A tanácsszervek – a társadalmi szervezetekkel és a településekkel együttműködve – a még hosszabb időn át fennmaradó telepeken is biztosítsák a megfelelő egészségügyi viszonyokhoz szükséges alapvető létesítményeket és felszereléseket. Szervezzenek a telepeken tisztasági mozgalmat.

A tanácsszervek fokozottabban törekedjenek a veszélyeztetett körülmények közé került gyermekek, az idős, beteg emberek megfelelő szociális intézményekben való elhelyezésére.

Felelős: egészségügyi miniszter,
Tárcaközi Koordinációs Bizottság elnöke,
fővárosi, megyei tanácselnökök,
Határidő: folyamatos.

9./ Ki kell dolgozni és közre kell adni a cigány lakosság életkörülményeihez igazodó egészségügyi nevelés, valamint szociális gondoskodás elveit és módszereit.

Felelős: egészségügyi miniszter,
Tárcaközi Koordinációs Bizottság elnöke,
Határidő: 1976. december 31.

10./ Az állampolgári jogok és kötelességek megismerése és betartása érdekében a cigány lakosság körében fokozni kell a felvilágosító nevelést. Az állami szervek tegyék hatékonyabbá az ellenőrzést, a számonkérést és szükség esetén éljenek a jogszabályi szankciók következetes alkalmazásával. Különösen a csoportosan, illetve szervezeten végrehajtott, valamint az erőszakos bűncselekmények elkövetőivel, és a közveszélyes munkakerülőkkel szemben kell az eddiginél szigorúbb intézkedést tenni. A hatályos jogszabályi keretek között vissza kell szorítani a bejelentés nélküli letelepedést, az engedély nélküli építést, kereskedést, házalást. Idült alkoholisták esetében fokozottabban kell alkalmazni az alkoholelvonó kezelést, illetve zárt munkaterápiás intézetbe való elhelyezést.

A tanácsszervek a rendőrség, a bíróság, az ügyészség helyi szerveivel szorosan együttműködve, valamint a társadalmi erők bevonásával fordítsanak nagyobb figyelmet a szabálysértések és bűncselekmények megelőzésére.

Felelős: belügyminiszter,
igazságügy miniszter,
fővárosi, megyei tanácselnökök,
Határidő: folyamatos.

11./ Meg kell vizsgálni, hogy a közveszélyes munkakerülőkkel szemben miként volna lehetőség az eddigieknél szigorúbb és hatékonyabb szankciók alkalmazására.

Orsós Zoltán

Látogatás a Kugler Art Galériában

2014. november végén a Włislocki Henrik Szakkollégium gondolt egyet és elutazott Budapestre, hogy meglátogassa a Kugler Art Galériát. Itt a cigány képzőművészet, festőművészet és az iparművészet csodálatos világát ismerhettük meg. A Galéria Budapest belvárosi utcájában található, egy lakásban. A kortárs roma művészek alkotásai teljesen elvarázsolták az odautazó közönséget, és megismerhettük Kőszegi Edit filmrendező nő magángalériáját. Végig vezetett minket a szalonban, és a kiállítás egyes darabjairól történeteket is mesélt. Akkor keltette fel figyelmemet a szalon, mikor elmesélte, hogy ezek a festmények már bemutatkoztak a Magyar Nemzeti Galériában, a Néprajzi Múzeumban, és az UNESCO égisze alatt New Yorkban, Párizsban, és legutóbb Passauban és Stockholmban is. A WHSZ életében fontos szerepe van a roma identitás erősítésének, megismerésének, ez a kiállítás egy nagyon hasznos és példaértékű kiruccanás volt. Teljesen otthonias hangulat, berendezés várja vendégeit. A szalonba belépve nyugalom tölti el az embert – emlékszem húsleves illata áradt ki a konyhából. Véleményem szerint ez egy egyedi sajátossága ennek a múzeumnak. Számos helyen jártam már múzeumban, viszont az „intézményessége” miatt egyik sem váltott ki belőlem ilyesfajta érzelmeket. Az idő előrehaladtával megtudtuk, hogy ebben a lakásban szoktak összejöveteleket is tartani, ahol megjelennek cigány kortárs művészeink eszmecsere, új művészi alkotásai bemutatására. A szalon befogadja más fiatal roma tehetségek munkáit is, így bárki kamatoztathatja művészi kreativitását. Összességében, nagyon élvezetes és érdekes kiállítás volt. Ha tehetnénk, még egyszer végig néznénk, és hallgatnánk a filmrendező nő beszédét, aki beleéléssel mesélte el nekünk egyes alkotások történetét.

Felelős: igazságügy miniszter,
Határidő: 1976. december 31.

II.

A cigány lakosság helyzetének javításával foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság továbbra is kísérelje figyelemmel és segítse elő a központi és helyi szervek ez irányú munkáját, a megyei tanácsok végrehajtó bizottságait pedig rendszeresen számoltassa be a határozat végrehajtásáról.

Felelős: Tárcaközi Koordinációs Bizottság elnöke,
Határidő: folyamatos.

III.

A Minisztertanács felkéri a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, a Hazafias Népfront Országos Tanácsát, a Vörös kereszt Országos Elnökségét, valamint a központi és helyi sajtószerveket, a Rádiót és a Televíziót, hogy továbbra is segítsék elő a cigány lakosság helyzetének javítását, gyorsabb ütemű társadalmi beilleszkedését és működjenek közre e határozat végrehajtásában.

Budapest, 1976. június 3.

Lázár György s.k.
a Minisztertanács elnöke

MNL OL XIX-A-83-b 3280/1976 (777. d.) – Géppel írt tisztázat

6. sz. dokumentum

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA

Készült 80 példányban
73 sz. példány

Kapják:
a Minisztertanács tagjai,
Kornidesz Mihály elvtárs,
Rácz Sándor elvtárs,
Márta Ferenc elvtárs,
megyei tanácsok elnökei.

A MINISZTERTANÁCS
3301/1979. sz.
határozata

a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról szóló
1016/1979. (VII.12.) Mt. h. számú határozat kiegészítéséről²⁴

24 Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1979. április 18-án tárgyalta a Tudományos, Köznevelési és Kulturális Osztálynak „a magyarországi cigány lakosság helyzetéről” című jelentését. A beszámoló megvitatását követően a PB határozatot adott ki, valamint kérte a Minisztertanácsot, hogy tűzze napirendre a cigányság helyzetének a megvitatását, illetve határozza meg az érintett szervek feladatait. Kádár János javaslatára mindezt oly módon szükségeltetett megtennie a Minisztertanácsnak, hogy a nyilvánosság tájékoztatásáról is sor kerüljön: „Eszembe jutott, nálunk nem gyakorlat, hogy a Politikai Bizottság állásfoglalásait nyilvánosan publikáljuk. De ebben az esetben vagy a Politikai Bizottság, vagy a Minisztertanács, vagy valamelyik más szerv, ha a közeljövőben foglalkozna ezzel a kérdéssel, tehetne egy nyilvános közlést. [...] Persze nem regényt kell írni, az egész elintézhető három gépelt oldalon, máskülönben

Az 1016/1979. (VII.12.) Mt. h. számú határozat (a továbbiakban: H) kiegészül a következőkkel:

A H. 1. pontjához:

Felül kell vizsgálni azokat a munkaügyi és egyéb előírásokat, amelyek a mezőgazdaságban már túlhaladtak és akadályozzák, hogy további munkaköröket nők tölthessenek be, vagy szakmát szerezhessenek (pl. egyes gépek kezelése, vezetése).

Felelős: munkaügyi miniszter
mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter

A H. 2. pontjához:

a) A 3558/1975. Mt. h. számú határozat 10. pontjában biztosított, a telepfelszámo-lással kapcsolatos tanácsi költségekhez a központi hozzájárulást nem a telepek teljes felszámolása után, hanem évente – az előző évben a volt telepi lakosoknak átadott lakások költségtérítéseként – kell a tanácsok rendelkezésére bocsátani. Meg kell vizsgálni a lakásonként 20-25 ezer Ft tanácsi költség-hozzájárulás összegének realitását, illetve indokolt mértékű felemelésének lehetőségét.

b) Meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy a nagycsaládosok és azok, akik a telepről elköltözéskor szüleiket, hozzátartozóikat is magukkal viszik, a családtagok számától függően kapjanak állami támogatást vagy további szociálpolitikai kedvezményt a családi ház építéséhez vagy vásárlásához.

c) A nagycsaládosoknak vagy a szülőkkel, hozzátartozóikkal együtt lakóknak is engedélyezni kell a szükségletekhez igazodó több szobás, nagy lakókonyhás házak építését, ha annak a hitel mellett szükséges további fedezete biztosított.

d) Meg kell vizsgálni a kedvezményes vásárlási és építési hitelakció kiterjesztésének lehetőségét a telepen kívül lakókra. Ennek érdekében célszerű a 10 %-os megyei tanácselnöki keret 15 %-ra történő felemelése és a megyék között differenciált megállapítása, valamint az, hogy az igényjogosultak hitelt kaphassanak a szövetkezeti tulajdonban lévő ingatlanok vásárlására is.

e) Meg kell vizsgálni a lakásépítéshez nyújtható 140 ezer Ft,²⁵ illetve a lakásvásárláshoz adható 100 ezer Ft kölcsönösszeg felemelésének lehetőségét.

elvéssz megint a lényeg. Két-három gépelt oldalon le kellene írni, hogy az illetékes párt- és kormányzervek X évvel ezelőtt állást foglaltak a cigánykérdésben, és most újra áttekintették azt. [...] Érzékeltetni kell, hogy az a kínlódás, amit 1961 óta folytatunk, nem volt hiábavaló. A feladatokat nem is nagyon részletezném.” In: MNL OL M-KS-288. f. 5/1979/770. ő. e.

Az imént említettek miatt adta ki a Minisztertanács a közvélemény tájékoztatása végett a 1016/1979. (VII. 12.) számú határozatát „a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról”. A 1016/1979. sz. kormányhatározat kiegészítésére adta ki a Minisztertanács a 3301/1979. számú határozatát. In: Mezey Barna (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 296-298. pp.

- 25 A lakásépítésnél nyújtható kölcsön összegét 140 ezerről 180 ezer forintra emelték 1979 júliusában. A lakásvásárláshoz biztosítható kölcsön összegét a rendelet nem módosította. In: 11/1979. (VII. 21.) PM-ÉVM számú együttes rendelet az egyes lakásépítési kölcsönök felső összeghatárának felemeléséről és a kölcsönfolyósítás feltételeiről. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1979. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 853-854. pp.

GALÉRIA

Bogdán János amigo festménye

f) A hitelképtelen telepi lakosok elhelyezésére a megyei tanácsok a célcsoportos lakáskeretből meghatározott számú, olcsó bérű lakást építhetnek a városokban és a községekben.

g) A tanácsoknak fokozniuk kell erőfeszítéseiket a kiemelt telepek megszüntetésére.

Felelős: pénzügyminiszter
Országos Tervhivatal elnöke
építésügyi és városfejlesztési miniszter
f-g) pontért: fővárosi, megyei tanácselnökök

A H. 3. pontjához:

a) Meg kell vizsgálni, milyen lehetőség van hadköteles korú, alacsony iskolai végzettségű fiatalok (3-5 osztályt végzettek) katonai szolgálatra történő nagyobb arányú behívására. Ennek során a szolgálat ideje alatt elő kell segíteni a fiatalok tanulását, munkára nevelését, egészségügyi állapotuk javítását és szakképzésüket.

Felelős: honvédelmi miniszter

b) Felül kell vizsgálni a cigány fiatalokkal foglalkozó pedagógusok munkája külön ösztönzésének feltételeit és biztosítani kell, hogy az ösztönzés kizárólag a minőségi – és többlet – munkát végző pedagógusok elismerését szolgálja.

Felelős: oktatási miniszter

c) Szükséges a cigány gyermekekre vonatkozó statisztikai adatszolgáltatás kiterjesztése (óvodás kortól kezdődően a középiskoláig, szakmunkásképző intézetekig) és az adatfelvétel folyamatossá tétele.

Felelős: oktatási miniszter

Központi Statisztikai Hivatal elnöke

d) A Magyar Tudományos Akadémia támogassa a cigányok helyzetének feltárására irányuló kutatásokat. A tudományos kutatásokban – pedagógiai, életformát érintő, egészségügyi, néprajzi, nyelvészeti stb. vizsgálatok –, a cigányokra vonatkozó megállapításokat is szükséges értékelni és gondoskodni kell a kutatások gyakorlati hasznosításáról.

Felelős: kutatóhelyeket irányító miniszterek és országos hatáskörű szervek vezetői
Magyar Tudományos Akadémia főtitkára

A H. 4. pontjához:

a) Az egészségügyi ismeretterjesztő előadásokon, foglalkozásokon különös gonddal kell foglalkozni az egészséges táplálkozás, egészséges életmód és családtervezés fontosságával, valamint a fiatalok és a nők körében tapasztalható dohányzás és alkoholizmus súlyos következményeivel.

b) Az állampolgári jogok, kötelességek és az erkölcsi normák megismertetésével, valamint felvilágosító, nevelő munkával is tovább kell segíteni a cigányok körében a bűnözés megelőzését.

Felelős: egészségügyi miniszter
kulturális miniszter
belügyminiszter
fővárosi, megyei tanácselnökök

A H. 7. pontjához:

a) A cigány lakosság helyzetével kapcsolatos területi tapasztalatokat a minisztériu-

mok, az országos hatáskörű szervek rendszeresebben és szervezettebben kísérik figyelemmel. Irányító tevékenységük során fordítanak figyelmet a feladatok végrehajtásának irányítására és – különösen a legtöbb gondot okozó esetekben – a helyszíni ellenőrzésre is.

b) Az érintett miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői a határozatokban foglaltak végrehajtására intézkedéseiket 1979. december 31-ig adják ki.

Budapest, 1979. június

Lázár György s. k.
a Minisztertanács elnöke

MNL OL XIX-A-83-b 3301/1979 (935. d.) – Géppel írt tisztázat

7. sz. dokumentum

MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG MINISZTERTANÁCSA

SZOLGÁLATI HASZNÁLATRA!

Készült: 105 példányban
101. sz. példány

Kapják:
a Minisztertanács tagjai,
MSZMP KB osztályvezetői,
Láng István elvtárs,
országos hatáskörű szervek
vezetői,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei

A MINISZTERTANÁCS

3223/1985. sz.
határozata

a cigány lakosság helyzetének, életkörülményeinek javításával
kapcsolatos időszerű feladatokról²⁶

26 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1984. október 2-án tárgyalta „a magyarországi cigánylakosság helyzetéről, javaslat az időszerű feladatokra” című jelentést, melyet az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készített el. Az iratanyag többek között beszámolt az addig tett intézkedések eredményeiről, a továbbra is fennálló problémákról. Továbbá a jelentés kifejtette a korábban kiadott határozatokkal és állásfoglalásokkal ellentétben, hogy a cigány kultúra feltárására és támogatására komoly gondot szükséges fordítani. In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ő. e. Pozsgay Imre ezt a szemléletbeli változást, mely a 3223/1985. számú minisztertanácsi határozaton is éreztette a

A minisztertanács a cigány lakosság helyzetéről szóló előterjesztést megtárgyalta és elfogadta. Megállapította, hogy az országban végbement társadalmi-gazdasági fejlődés, a központi és helyi intézkedések, valamint a társadalmi szervek és tömegszervezetek tevékeny közreműködésének hatására az elmúlt években tovább javultak a cigány lakosság életkörülményei, folytatódott társadalmi felemelkedésük. Változatlanul fontos társadalompolitikai feladat azonban a cigány lakosság életviszonyainak javítása, beilleszkedésének meggyorsítása, aminek megoldását helyenként még megnyilvánuló előítéletek, illetve a cigány lakosság elmaradott rétegeiben mutatkozó fenntartások leküzdésével, kitartó felvilágosító és nevelő munkával is elő kell segíteni. Az állami feladatok végrehajtásában és a nevelő munkában egyaránt kell támaszkodni a már beilleszkedett, képzett, a társain segíteni akaró cigányokra. Segíteni kell az arra érdemes, közéleti tevékenységet vállaló cigányokat, hogy képességeiknek megfelelő megbízatáshoz jussanak és részt vállaljanak társaik nevelésében, életmódjának megváltoztatásában.

A Minisztertanács szükségesnek tartja, hogy az alábbi feladatok a tervező munka keretében a tanácsi tervekbe és költségvetésbe, valamint az ágazati, szakmai programokba beépüljenek.

1./ A központi és tanácsi foglalkoztatáspolitikai intézkedések során a lehetőségekhez mérten törekedni kell a cigányság, különösen az elhelyezkedési nehézségekkel küzdő nők és a munkaképes korba lépő fiatalok foglalkoztatási feltételeinek fokozatos javítására.

Felelős:

Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnöke,
ipari miniszter,
építésügyi és városfejlesztési miniszter,
mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter,
mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei.
Határidő: folyamatos.

hatását, a következőképpen összegezte: *„Hiszen hosszú ideig azt, hogy cigánykérdés van Magyarországon, nem nagyon ismertük el egyszerűen a cigányság szociális beilleszkedési problémáiról esett szó, és ebből az aspektusból megközelítve az úgy bizonyos fokig lesüllyedt településpolitikai, szociálpolitikai kérdéssé és ezzel együtt lakáelosztássá, a beilleszkedést és az asszimilációt sürgető politikai magatartássá.[...] Tehát egész politikai szemléletünkben előrelépés történt, amikor a tisztán szociális és beilleszkedési problémakör etnikai kérdésként vetődött fel.”* In: Murányi Gábor: A szociológiai és történeti tények szava. Beszélgetés Pozsgay Imrével. In: Murányi Gábor (szerk.): „Egyszer karolj át egy fát. Cigányalmanach. TIT Országos Központja, Budapest, 1986. 5-6. pp. Lásd bővebben: Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 92-96. pp. Majtényi Balázs – Majtényi György: Jelen és múlt között. (A romákat érintő 1960 utáni kisebbségi jogi szabályozás főbb állomásairól.) In: Majtényi Balázs (szerk.): Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003. 242-248. pp. Az APB az előterjesztett anyag megvitatását követően többek között utasította a Minisztertanács Tanácsi Hivatalát, hogy dolgozzon ki javaslatokat a cigányság helyzetével, illetve kulturális értékeinek megőrzésével kapcsolatban, melynek eredményeképpen látott napvilágot a Minisztertanács 3223/1985. számú határozata. In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1984/434. ö. e.

2./ a/ A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolását tovább kell folytatni a következők figyelembevételével:

- a telepek teljes felszámolásának elősegítése érdekében az új építési területek, telkek kialakításával kapcsolatos tényleges költségekhez a tanácsok a jövőben is kapjanak a középtávú tervben meghatározott mértékű központi hozzájárulást, megszüntetve a jelenlegi kiemelt, illetve nem kiemelt telepi kategória megkülönböztetést;

- a lakásépítés és -vásárlás kedvezményes pénzügyi feltételeit (minimális készpénz-előtörlesztés, kamatmentes kölcsön stb.) továbbra is fenn kell tartani, a lakóház vásárláshoz adható kedvezményes hitel összegét fel kell emelni;²⁷

- azok a hátrányos helyzetűek, akik szociális körülményeik miatt nem képesek vállalni a lakás megszervezésével, illetőleg fenntartásával kapcsolatos terheket (idősek, betegek, keresőképtelenek, hitelképtelenek, stb.) a lakásellátás helyi tanácsi támogatása keretében kapjanak megfelelő segítséget. Ezt a helyi támogatásra szolgáló eszközök mértékének meghatározásánál figyelembe kell venni;

- a telepek felszámolásához adható kedvezményes hitelezési feltételeket – 10 % előtakarékosság és kamatmentesség – ki kell terjesztetni a telep felszámolási akció keretében vásárolt lakások (házak) és a korábbi években épített kis alapterületű lakások (házak) bővítésére;²⁸

- a megyei tanácselnökök hatáskörébe kell utalni annak elbírálását, hogy a telepek felszámolására rendelkezésükre bocsátott központi hitelkeretből szükség és lehetőség szerint használhassanak fel a nem telepen, de hasonló körülmények között élő családok lakásgondjának megoldására.

Felelős: pénzügyminiszter
építési és városfejlesztési miniszter
MT Tanácsi Hivatalának elnöke
Határidő: 1985. december 31.

b/ Meg kell akadályozni a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek újbóli kialakulását, nagy gondot fordítva a megépült lakóházak és környezetük megóvására, az új települések kommunális ellátottságának javítására.

Felelős: megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

c/ Egységes szerkezetbe kell foglalni a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolására vonatkozó minisztertanácsi határozatokat, valamint egyéb jogszabályokat.²⁹

27 A lakóház vásárlásához adható hitel összegét 150 ezer forintra emelték. In: 21/1985. (XII. 27.) ÉVM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet módosításáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 448. p.

28 A CS-lakás programban résztvevők 120 ezer forint erejéig hitelt vehettek fel épített vagy vásárolt házaik bővítésére. In: Uo. 448. p.

29 A határozati pont eredményeképpen látott napvilágot „A szociális követelményeknek meg

Felelős: építésügyi és városfejlesztési miniszter,
MT Tanácsi Hivatalának elnöke,
MT Titkárságának vezetője
Határidő: 1986. március 31.

3./ Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a cigány lakosság kulturális színvonalának emelésére, valamint a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programja (2008/1984. (V.28.) Mt. h., 3174/1984. Mt.h. számú határozatok) keretében, illetőleg azzal összhangban a cigány fiatalok oktatására és nevelésére. Ennek megfelelően:

a/ A cigány gyermekek három éves koruktól mind nagyobb számban részesüljenek óvodai nevelésben. Ahol óvoda működik, az oktatásról szóló 1985. évi I. törvény 43. § (3) bekezdése alapján kötelezően el kell rendelni azoknak az óvodai nevelésben való részvételét, akiknek a fejlődését a családi nevelés nem tudja kielégítően biztosítani. Az ehhez szükséges személyi és tárgyi feltételeket fokozatosan meg kell teremteni.

Felelős: művelődési miniszter,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

b/ Speciális programokat kell kidolgozni elsősorban az óvodába járó, valamint az általános iskola alsó tagozatában tanuló cigány gyermekek szociális-kulturális és nyelvi hátrányainak enyhítésére. Megfelelő intézkedésekkel segíteni kell az analfabetizmus felszámolását, a tankötelezettség betartását. Ezzel egyidejűleg fokozatosan meg kell szüntetni a cigány osztályokat.³⁰

Felelős: művelődési miniszter,
Határidő: program kidolgozására 1986. szeptember 30.,
utána folyamatos.

-
- nem felelő telepek felszámolásával kapcsolatos minisztertanácsi határozatok összefoglalása és jogszabályok jegyzéke* című iratanyag. In: MNL BAZML XXIII-24-23 Feltételezhetően a következő kiadványok létrejötté mögött is az imént említettek álltak: Kozákné Istvánné: Útmutató a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1986. Tájékoztató a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásához ajánlott családi ház építési-kivitelezési terveiről, valamint az építés pénzügyi és egyéb feltételeiről. Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1985.
- 30 A szocialista korszakbeli cigány osztályokról, valamint a cigány és nem cigány gyermekek gyógypedagógiai intézményekbe sorolásáról lásd bővebben: Csanádi Gábor – Ladányi János – Gerő Zsuzsa: Az általános iskolai rendszer belső rétegződése és a kisegítő iskola. In: Valóság, 1978. 6. sz. 30-43. pp. Csepeli György – Panuska Mária – Czeizel Endre – Szondy Mária: Vita Czeizel Endre interjúja nyomán. In: Valóság, 1977. 10. 101-106. pp. Győri György: Beszélgetés Czeizel Endrével. In: Valóság, 1977. 7. sz. 47-54. pp. Czeizel Endre – Lányiné Engelmayer Ágnes – Rátay Csaba: Még egyszer az értelmi fogyatékosokról. In: Valóság, 1978. 9. sz. 109-111. pp. Dr. Czeizel Endre – Lányiné Dr. Engelmayer Ágnes – Rátay Csaba (szerk.): Az értelmi fogyatékosok kóreredete a „Budapest-vizsgálat” tükrében. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1978. Ladányi János – Csanádi Gábor: Szelekció az általános iskolában. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. Réger Zita: Kétnyelvű cigánygyermekek az iskoláskor elején. In: Valóság, 1974. 1. sz. 50-62. pp. Réger Zita: Cigányosztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében. In: Valóság, 1978. 8. sz. 77-89. pp.

GALÉRIA

Ráczné Kalányos Gyöngyi: Gombaszedők [2007]

c/ Az iskolai tananyagokban kapjanak helyet a cigányság kultúrájára, értékes hagyományaira vonatkozó ismeretanyagok.

Felelős: művelődési miniszter

Határidő: folyamatos.

d/ Oktatási-nevelési módszertani útmutatót kell kidolgozni a cigány gyermekeket is tanító pedagógusok számára, figyelemmel a kétnyelvűségből adódó problémákra is.

Felelős: művelődési miniszter

Határidő: 1986. augusztus 31.

e/ Gondoskodni kell a cigány fiatalok közép- és felsőfokú intézményekben való továbbtanulásának fokozott támogatásáról. Kerüljön előtérbe a pedagógus, egészségügyi, népművelői pályákra való orientálás.

Felelős: művelődési miniszter,
egészségügyi miniszter,
Országos Tervhivatal elnöke,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei /a közép- és felsőfokú oktatási
intézmények tekintetében/
Határidő: 1985. december 31., utána folyamatos.

f/ Folytatni kell a hadköteles korú, alacsony iskolai végzettségű fiatalok (3-5 osztályt végzettek) katonai szolgálatra történő nagyobb arányú behívására vonatkozó gyakorlatot. A szolgálat ideje alatt elő kell segíteni a fiatalok speciális kiképzése keretében történő tanítását, szakképzését, munkára nevelését és egészségi állapotuk javítását.

Felelős: honvédelmi miniszter
művelődési miniszter
Határidő: 1985. december 31., utána folyamatos.

g/ A pedagógusok – elsősorban az óvónők és a tanítók – képzésében és továbbképzésében kapjanak nagyobb helyet a cigányságra vonatkozó, előítéletektől mentes, a nevelő-
oktató munkában alkalmazható ismeretek.

Felelős: művelődési miniszter
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

h/ Meg kell vizsgálni, milyen anyagi és erkölcsi ösztönzéssel lehet elősegíteni, hogy a cigány gyermekek nevelésében a jelenleginél több, a cigányság által beszélt nyelveket értő pedagógus vegyen részt.

Felelős: művelődési miniszter, pénzügyminiszter
Határidő: 1985. december 31.

i/ Az egészségügyi intézmények a közművelődési intézményekkel együttműködve az ismeretterjesztő előadásokon, foglalkozásokon kiemelten foglalkozzanak az egészséges táplálkozás, életmód és családtervezés fontosságával, valamint a fiatalok körében tapasztalható dohányzás és alkoholizmus súlyos következményeivel.

Felelős: egészségügyi miniszter,
művelődési miniszter,
belügyminiszter,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

4./ a/ A Minisztertanács egyetért azzal, hogy az érdekelt állami szervek – a Hazafias

Népfront Országos Tanácsával együttműködve – kezdeményezzék a cigány kulturális szövetség létrehozását, amelynek általános feladata a cigány lakosság társadalmi beilleszkedésének elősegítése.³¹

Felelős: művelődési miniszter,
MT Tanácsi Hivatalának elnöke,
pénzügyminiszter
Határidő: 1985. augusztus 31.

b/ Meg kell vizsgálni egy cigányságnak szóló lap megindításának lehetőségét.³²

Felelős: művelődésügyi miniszter,
pénzügyminiszter,
MT Tájékoztatási Hivatalának elnöke,
MT Tanácsi Hivatalának elnöke
Határidő: 1985. augusztus 31.

c/ A cigányság megőrzésre méltó kulturális hagyományainak ápolására, valamint a cigánysággal kapcsolatos egyes közművelődési feladatok ellátására önálló múzeumot kell létesíteni, vagy e feladatok gondozásával egy meglevő múzeumot kell megbízni. Önálló múzeum kialakítása központi költségvetési kihatással nem járhat.

Felelős: művelődési miniszter,
pénzügyminiszter,
MT Tanácsi Hivatalának elnöke
Határidő: 1985. december 31.

d/ Az iskolán kívüli hatékony művelődéshez szükséges egyéb módszereket ki kell alakítani.

Felelős: művelődési miniszter
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

5./ a/ A szociálpolitika közép- és hosszú távú fejlesztésének keretében kapjon megfelelő helyet a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű cigány családok és csoportok saját erőfeszítésükkel is számoló szociális támogatása, valamint a cigányság körében is előforduló társadalmi beilleszkedési zavarok kezelésének megoldása.

Felelős: Országos Tervhivatal elnöke,
egészségügyi miniszter,
MT Tanácsi Hivatalának elnöke,

31 A Művelődésügy Minisztérium 1986-ban hozta létre a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1986/468.

32 „Cigányújság” címmel 1987-ben lapot indított a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége az APB jóváhagyásával. In: MNL OL M-KS-288. f. 41/1987/487. ő. e.

Csonka Norbert Dávid

Beszámoló a Néprajzi Múzeum Megvetés és önbecsülés – Igaz történet Üstfoltozóról, Drótostótról és Teknőscigányról című kiállításáról

A Megvetés és önbecsülés – Igaz történet Üstfoltozóról, Drótostótról és Teknőscigányról című tárlat a Néprajzi Múzeumban 2014. június 24-én nyílt meg és 2015. január 4-ig volt látogatható. A szakkollégiummal tavaly októberben szerveztünk egy kirándulást Budapestre, amelynek keretén belül a Néprajzi Múzeumot is célba vettük.

Az érdeklődők rajzok, festmények, térképek, filmek és maguk a tárgyak segítségével követhették nyomon a tárlat megnézése során a vándor mesterek életét, történetét, a kanál- és teknőkészítés folyamatát, a szedresi cigányok vándorlását. A kiállított tárgyak sora – egyebek mellett lekvárfőző üstöt, pálinkafőző edényt, cserépkorsót, vasalótartót, madárkalitkákat és teknőket is megtekinthettünk – a hétköznapi használati eszközöktől a kidolgozott iparművészeti alkotásokig terjedt.

Az első terem ízelítőt adott a különböző mesterségekről, a látogatók tárgyak, fotók és leírások segítségével többek között a kézményseprők, ablakosok, medve- és majomtáncoltatók, kosarasok, madzagszövők, és meszelőkötők tevékenységébe is betekintést nyerhettek. Az „emlékezés templomában” gilvánfai cigányok fotói voltak láthatók, valamint itt kaptak helyet olyan cigány festők művei, mint Orsós Teréz és Jakab, valamint Kunffy Lajos somogytúri földbirtokos cigányokról készített festményei is. A múzeumban roma és nem roma festőművészek képeit egyaránt láthattuk a cigánysággal és a roma kézművességgel kapcsolatban. A festmények némelyike számomra nem tűnt túlságosan kifinomultnak, inkább naív alkotások voltak, de mégis megfogják a lényegét és elgondolkodtatják az embert ezek a képek.

A kézműves része jobban tetszett a kiállításnak. Nemcsak érdekesnek találtam, hanem sokkal inkább nosztalgikusnak a mesterségek bemutatását. Amikor megláttam a teknőket és edényeket, eszembe jutottak régi emlékek, amik igazán jó érzést keltettek bennem. Emlékek családi összejövetelekről, disznóvágásról.

A kiállítás azon része, ahol videókat lehetett nézni, igazán tetszett, mert ugyan a tárgyakat láttam testközelről korábban is, azok készítését viszont még nem. Talán ez volt az a része az egész kiállításnak, amit leginkább érdekesnek találtam, mert új ismereteket adott.

A kiállítás feltárta a látogatók előtt a gazdaságtörténeti folyamatokat, amelyek ezeknek a vándor iparosoknak az életét, mindennapjait meghatározták. A kiállítás bemutatta azt is, hogy hogyan viszonyult a magyar társadalom ezekhez az emberekhez, milyen képet alakított ki róluk a többség.

Összességében a kiállítás egy élmény volt, jó volt látni azt, hogy roma festők festményei, roma kézművesek munkái egy ilyen híres épületben kaphattak helyet és mutathatták meg magukat.

megyei (fővárosi) tanácsok elnökei.

Határidő: 1985. december 31., utána folyamatos.

b/ A családgondozói hálózat fokozatos kiépítésénél (3060/1984. Mt.h. számú határozat) a családgondozók feladatainak meghatározásánál, képzésénél és továbbképzésénél, valamint a Családsegítő Központok létrehozásánál külön is tekintettel kell lenni az arra rászoruló cigány lakosokkal való foglalkozás követelményeire, sajátosságaira.

Felelős: egészségügyi miniszter,
művelődésügyi miniszter,
pénzügyminiszter,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei

Határidő: 1985. december 31., utána folyamatos.

6./ A tömegtájékoztatási fórumok helyezzenek nagyobb súlyt a szakszerű és pontos tájékoztatásra, ide értve a nem cigány lakosság szemléletének pozitív irányú formálását is. A televízió, a rádió és a sajtó olyan műsorpolitikát és tájékoztatáspolitikát folytasson, amely segíti a cigányság beilleszkedését és befogadását.

Felelős: MT Tájékoztatási Hivatalának elnöke

Határidő: folyamatos.

7./ Az állampolgári jogok és kötelességek megismerése és betartása érdekében a cigány lakosság körében fokozni kell a felvilágosító nevelést. Az állami szervek tegyék hatékonyabbá az ellenőrzést, a számonkérést és szükség esetén éljenek a jogszabályi szankciók következetes alkalmazásával. Különösen a csoportosan, illetve szervezeten végrehajtott, valamint az erőszakos bűncselekmények elkövetőivel és a közveszélyes munkakerülőkkel szemben kell az eddiginél szigorúbb intézkedéseket tenni. A hatályos jogszabályi keretek között vissza kell szorítani a bejelentés nélküli letelepedést, az engedély nélküli építkezést, kereskedést, házalást. Idült alkoholisták esetében fokozatosan kell alkalmazni az alkoholelvonó-kezelést, illetőleg zárt munkaterápiás intézetben való elhelyezést.

Felelős: belügyminiszter,
igazságügy miniszter,
egészségügyi miniszter,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei

Határidő: folyamatos.

8./ A Magyar Tudományos Akadémia támogassa a cigányok helyzetének feltárására irányuló kutatásokat. Gondoskodni kell a kutatások gyakorlati hasznosításáról.

Felelős: Magyar Tudományos Akadémia főtitkára,
a kutatóhelyeket irányító miniszterek
és országos hatáskörű szervek vezetői

Határidő: folyamatos.

9./ A cigány lakosság helyzetével kapcsolatos területi tapasztalatokat a miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetői rendszeresebben és szervezettebben kísérik figyelemmel irányító tevékenységük során, fordítsanak figyelmet a feladatok végrehajtásának irányítására és a helyszíni ellenőrzésre is.

Felelős: miniszterek,
országos hatáskörű szervek vezetői
Határidő: folyamatos.

10./ A cigány lakosság helyzetének javításával foglalkozó Tárcaközi Koordinációs Bizottság, valamint a megyei koordinációs bizottságok segítsék és rendszeresen ellenőrizték a cigányság helyzetének javításával kapcsolatos feladatok végrehajtását, a társadalmi beilleszkedés folyamatát.

Felelős: a Tárcaközi Koordinációs Bizottság elnöke,
megyei (fővárosi) tanácsok elnökei
Határidő: folyamatos.

11./ A 3280/1976., valamint a 3301/1979. Mt. h. számú határozatok hatályukat veszítik.

Budapest, 1985. július 18.
Lázár György sk.
a Minisztertanács elnöke

MNL OL XIX-A-83-b 3223/1985 (1253. d.) – Géppel írt tisztázat

Gergye Eszter

Bódi Zsuzsanna munkásságáról

SUMMARY

The Oeuvre of Zsuzsanna Bódi

Zsuzsanna Bódi (1949-2007) was lawyer, ethnographer, cultural manager, the fellow-worker of Hungarian Institute of Culture, secretary at Ethnic Section of Hungarian Ethnographical Society, founder of Hungarian Association of Gypsy Folk Artists. As researcher and editor she has given several bibliographical collections on different themes, publications and conference books connected to the gypsy topics. Her inheritance got to the Department of Gypsy Studies at University of Pécs, where the elaboration of this rich matter of her research and organisator activity, her correspondence and collected documents is in full swing.

Dr. Bódi Zsuzsanna (1949-2007) jogász, néprajzkutató, művelődésszervező, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa, Magyar Néprajzi Társaság Nemzetiségi Szakosztályának titkára, a Cigány Népművészek Országos Egyesületének alapítója volt.

A 2001-es budapesti „Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában” nemzetközi konferencia megjelent kötetében Bódi Zsuzsanna, mint konferenciaszervező foglalta össze a közép-kelet-európai térség cigány kultúrával foglalkozó kutatásainak helyzetét, illetve a kutatókra váró főbb feladatokat.

Alapproblémaként fogalmazta meg, hogy a térség országaiban, az állami oktatás keretében követelményként megjelenő kisebbségek kulturális és történelmi megismerésének alapjául szolgáló kutatások hiányosak és ebből következően „... nem megfelelő színvonalú, sok esetben előítéleteket közvetítő oktatási anyagok...” kerülnek használatba. (BÓDI 2001:7) A cigány csoportok hagyományainak összegyűjtésével, az ismeretek rendszerezésével, összehasonlító kutatások szervezésével, illetve a kutatási eredmények közreadásával kapcsolatos főbb feladatokat nemcsak megfogalmazta, de aktívan cselekedett is megvalósulásukért. Ezt mutatja a Magyar Művelődési Intézet Roma Hírlevelének működtetése, mellyel a megjelent publikációk bibliográfiai feldolgozását végezte és tette elérhetővé állandóan frissítve a legújabb kiadványokkal.

A RomaNet honlap készítésével a zenére, táncra, képzőművészetre, előadó-művészetre és irodalomra vonatkozó anyagok összegyűjtését, elérhetőségét támogatta.

Bódi Zsuzsanna volt munkatársa, Fialovszky Magda (Cigány Tudományos és Művészeti Társaság), a következőképpen írt munkásságáról: „Nagy álma egy Országos Cigány Galéria Szakkönyvtár és Dokumentációs Központ létesítése volt, melynek megala-

pozásához hosszú évek kitartó gyűjtésével maga is hozzájárult. Minden érdekes és értékes volt számára, ami a cigányokról szólt; a könyvek, folyóiratok, tárgyi emlékek mellett gyűjtött szórólapot, plakátot, képeslapot, amihez csak hozzájutott.”

Dr. Bódi Zsuzsanna halálát követően hagyatékának egy része, a romákkal, cigányokkal kapcsolatos dokumentumok a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékére kerültek. Beck Zoltán és két hallgatója személyesen vitték Pécsre a hagyaték e részét, majd egy kurzus keretében szintén hallgatók segítségével valósult meg az írások elhelyezése a tanszéki könyvtárba.

A hagyaték feldolgozását, rendszerezését a Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia doktorandusz hallgatója Máté Mihály kezdte el, azonban 2013-as halálával ez a rendszerező munka megszakadt.

Dr. Bódi Zsuzsanna hagyatékának rendszerezése, kutathatóvá/nyilvánossá tétele, illetve példaértékű munkásságának követése feladat a romákkal, cigányokkal, romológiával foglalkozó személyek számára.

Irodalomjegyzék

Bódi Zsuzsanna (szerk.): Cigány néprajzi tanulmányok 10. , Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában. Magyar Néprajzi Társaság. Budapest, 2001.

Fialovszky Magda: Bódi Zsuzsa <http://bit.ly/1sJUBhF> (Letöltés ideje: 2014. 09. 01.)

Cigány Tudományos és Művészeti Társaság honlap: <http://romale.hupont.hu/2/munkatarsak> (Letöltés ideje: 2014. 09. 01.)

Roma-Art honlap: <http://c-press.hu/roma-art.html> (Letöltés ideje: 2014. 09. 01.)

Oláh Anita

A cigányság múltja megelevenedik – A pécsi Rácz Aladár Közösségi Ház

SUMMARY

Vivification of the history of gypsies – A cigányság múltja megelevenedik – A pécsi Rácz Aladár Community House in Pécs

Pécs city is a living and active place for communities of minorities and different ethnic groups in Hungary. Among them the gypsy community has his extended institute system of culture, schooling and advocacy.

This article give informations about a local community place and it's Gypsy Museum called after the famous ethnographer Kamill Erdős.

Az jutott először eszembe, amikor beléptem a Rácz Aladár Közösségi Házba, hogy itt egyszerre vagyok a múltban és a jelenben. A Közösségi Ház felszintjén található Erdős Kamill Múzeumban lévő csodálatos gyűjtemény elénk tárja a cigányság örökségét. A cikkben szeretném bemutatni a Rácz Aladár Közösségi Házat és az ott lévő Erdős Kamill Múzeumot, illetve a névadó Erdős Kamill életének néhány fontos momentumát.

Programok – klubok – tehetséggondozás

A Rácz Aladár Közösségi Ház 1998. május 16-i megnyitását annak köszönhettem, hogy 1989. március 29-én megalakult a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, mely célul tűzte ki, hogy megszervezi a Pécs-Baranyai és a Dél-dunántúli régió cigányságának közművelődési, kulturális, illetve politikai érdekképviselését. Emellett nagy hangsúlyt fektetnek a művészetek, valamint a hagyományok ápolására. A Közösségi Ház röviddel megalakulását követően létrehozta a Cigány Képzőművészek Stúdióját, mely összefogja a Baranyában élő roma képzőművészeket, alkotói többek közt Ráczné Kalányos Gyöngyi, Orsós Teréz, Fenyvesi József, Jovánovics László, Horváth Zoltán, Kosztics László, Füzesi József.

Az Egyesület munkatársai sokrétű feladatkört látnak el, többek közt megalapították a Cigány Magyar Baráti Klubot, valamint támogatják és összefogják a megyében, továbbá a régióban található folklór együtteseket, zenekarokat, táncsoportokat. A

Középiskolás Cigányfiatalok Klubja keretében a pécsi kollégiumokban élő fiatalok számára szerveznek szabadidős (színház, mozi, különböző előadások) és identitástudatukat fejlesztő programokat.

Az Egyesület sok más programot is kínál – nem csak a pécsi fiatalság számára. A Községi Házba bárki bemehet és részese lehet a lendületes kluboknak, programoknak, illetve bárki megtekintheti az állandó és időszakos kiállításokat.

Az állandó kiállítás és a baranyai cigányság sajátosságai

1999 májusában Erdős Kamill 75. születésnapjának évfordulóján a Községi Házban megnyílt az Erdős Kamill Cigány Múzeum. A kiállítás állandó anyagai elsősorban a baranyai cigányság történetét és örökségét mutatják be, ezért a múzeum tárlata a «Képek a Baranyai cigányság múltjából és jelenéből» nevet kapta. Állandó kiállításai: a cigányság néprajza, cigányfestők, cigány faszobrászok, cigánykutatás, a cigány mesterségeket bemutató vályogvetők, kosárfonók, teknővájók, kovácsok, drótosok.

Erdős Kamill (1924–1962) ciganológus, etnográfus, nyelvész volt. Elsajátította a kárpáti cigány és oláh cigány nyelvjárást, majd e témakörben nyelvi és néprajzi anyagokat gyűjtött. Érdeklődött népi kultúránk egész területe iránt, és törekedett a társadalom és a kultúra jelenségeinek megismerésére. A cigánykutatás történetével is foglalkozott. Részlettanulmányai a Néprajzi Közlemények, Journal of the Gypsy Lore Society (Edinburgh), Études Tziganes és Psyché (Paris) c. folyóiratokban jelentek meg. Erdős Kamill autodidakta módon szerezte tudását, az ország összes könyvtárából megszerezte a cigányok néprajzával foglalkozó magyar és külföldi szakirodalmi írásokat, és rangos szakemberekkel levelezett, konzultált és nyaranta több hónapos gyűjtő utakra ment. Járt a vidéket, megismerte a Magyarországon élő cigány közösségek életmódját, nyelvét, és tárgyakat, ruhákat, eszközöket, amuletteket gyűjtött. Gyűjtőkörútja során megbizonyosodott arról, hogy nincs egységes cigány kultúra, minden csoport kultúrája más és más.

Erdős Kamill munkásságáról és a Múzeum kiállítási anyagairól még rengeteg mindent el lehetne mondani, mely sok-sok lapot töltene meg. Azonban ehelyett inkább látogassák meg a Rácz Aladár Községi Házat Pécsen a József u. 4. sz. alatt és érezzék a történelem erejét.

Irodalomjegyzék

Pécs város hivatalos honlapja: <http://pecs.varosom.hu/latnivalok/kulturalisintezmenyek/RaczAladar-Kozossegi-Haz.html> 2015. január 19.

CKKE hivatalos honlapja: <http://www.ckke.hu/> 2015. január. 19.

Erdős Kamill a kultikus cigánykutató: <http://reformatus.hu/mutat/7037/> 2015. január 10.

A kép forrása: <http://reformatus.hu/mutat/7037/> 2015. január 11.

KITEKINTŐ

- 150 Cserti Csapó Tibor: A roma, cigány népcsoportok történelemi és kulturális emlékeit gyűjtő múzeumok Nyugat- és Közép-Európában
- 166 Siobhan Spencer : The Heritage Keeper – Gordon Boswells Romany Museum
- 169 Siobhan Spencer : A „hagyaték” őrzője – A Gordon Boswells Romany Museum
- 172 Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López: Museums and Zambras in the Sacromonte (Granada, Spain)
- 176 Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López: Sacromonte múzeumai és cigány flamenco táncai

Cserti Csapó Tibor

A roma, cigány népcsoportok történelemi és kulturális emlékeit gyűjtő múzeumok Nyugat- és Közép-Európában

Európa szerte jó pár olyan múzeum, gyűjtemény található, amelynek anyagában nem csak esetlegesen bukkannak fel a roma, cigány csoportok tárgyi, vagy történeti emlékei, dokumentumai, de figyelmét fókuszáltan ennek a témakörnek szenteli, vagy célzottan, teljes egészében a cigányság kulturális örökségének megőrzése a célja.

Nyugat-Európa országában ezek a gyűjtemények hosszabb múltra tekinthetnek vissza, a közép-kelet-európai térség hajdani Szovjetunió által befolyásolt országában azonban hasonló tematikájú múzeumok és kiállítások inkább csak a rendszerváltozás után jöhettek létre.

Az írás célja, hogy bemutassa a legfontosabb gyűjteményeket az olvasónak, s felhívja a figyelmet ezekre a nevezetes turisztikai célpontok között ritkán szerepelő értékekre.

A válogatás első köre olyan gyűjteményeket ölel fel, amelyek a tradicionális kultúra tárgyi emlékeinek, a hagyományos életforma elemeinek örökségét tárja a látogatók elé, ilyen módon az európai cigányság különböző csoportjainak eltérő, vagy éppen közös kultúrkincsét rendezzi a tárlókba.

Gypsy Woman Ethnological Museum – A Cigány Nők Etnológiai Múzeuma *Spanyolország, Granada*

A helyválasztás nem véletlenszerű, Granada Sacromonte nevű városrészében található a múzeum. Ez a terület adott otthont évszázadokon át a város gitano közösségének, akik többségükben a hegyoldalba vájt barlanglakásokban éltek. Az életforma eltűnőben van, de megőrzése érdekében az egyik barlangban múzeumot alakítottak ki. A város és a helyi cigány közösség is sokat tesz azért, hogy ezek a kulturális emlékek megőrződjenek és a helyi kultúra szerves részeként kezelik a gitano örökséget. A gitano kultúra, a flamenco zene és tánc, de az egész Sacromonte városrész Granada amúgy sem szűkösen turisztikai attrakciónak sorát gyarapítja, s nem úgy kezelik, hogy csak egy szűk érdeklődő szegmens számára legyen érdekes és elérhető.

A múzeum gyűjteménye a spanyolországi cigányság történelmét és a cigány nők, asszonyok abban játszott szerepét állítja a középpontba. Ennek kapcsán olyan területekre fókuszál a kiállítás, mint a gitano művészet, zene, irodalom, az ezoterikus gondolkodás, a hagyományos orvoslás és a közösség legkiemelkedőbb női alakjainak bemutatása. Hasonlóképpen megtekinthetők itt a Sacromonte (Granada tradicionálisan gitanok által lakott városrészének) egy tipikus barlanglakás rekonstrukciója, jellegzetes

öltözetek, a vardo (cigány lakókocsi), különböző eszközök és a személyes tárgyak. A helyi cigány szobrászművész Luis Heredia alkotásai is kiállítás részét képezik.¹

Museo del Baile Flamenco – Flamenco Múzeum

Spanyolország, Sevilla

A város szülötte, Christina Hoyos híres flamenco táncművész, koreográfus hozta létre a világ első és mindmáig egyetlen flamenco múzeumát.

A Museo del Baile Flamenco-t néhány percnyi távolságra találjuk a híres katedrális, a Santa Cruz negyedben, egy 18. századi épületben helyezték el.² Nem pusztán múzeum ez, ahol interaktív kiállításokon mutatják be a flamenco tánc eredetét és fejlődését, felölve a zenének és a tánc különböző stílusainak számtalan variációját, de a legkiválóbb flamenco zenéket hallgathatjuk itt, látványos videofelvételeket nézhetünk, megcsodálhatjuk a színpompás jelmezeket, emellett a táncsal kapcsolatos festményeket, fotókat és rajzokat is találunk nagy számban. Több híres kosztüm közt itt tekinthető meg a híres vörös ruha, amely az olimpiai játékok megnyitóján szerepelt Barcelonában 1990-ben. A patióban egy kisebb színpadot és nézőteret alakítottak ki, ami élő show műsoroknak ad helyszínt. Esténként a legkiválóbb gitárművészek és táncosok lépnek itt fel. Minden kiállítási tárgyhoz hatnyelvű tájékoztató tábla ad eligazítást.

Workshopok és tanfolyamok, magánórák (tánc és gitár) és különleges előadások szerepelnek még a múzeum kínálatában.³

Gordon Boswell Romany Museum

Nagy-Britannia, Spalding (Lincolnshire)

Közép-Anglia keleti részén, Derbytől keletre, Spalding egyik külső városrészében kapott helyet a Gordon Boswell Romany Museum. A tulajdonosok (Margaret és Gordon Boswell) úgy hirdetik gyűjteményüket, mint a világ legnagyobb nyilvános cigány lakókocsi kiállítása és a roma történelem legátfogóbb múzeuma.

1 http://www.spainisculture.com/en/museos/granada/museo_etnologico_mujer_gitana.html

2 <http://www.museoflamenco.com/>

3 A világ első (és mindmáig egyetlen) flamenco múzeuma. 2014. Jan. 28. <http://kalandozomagyarok.cafelog.hu/2014/01/28/a-vilag-első-es-mindmaig-egyetlen-flamenco-muzeuma/>

Megérkezéskor a vendégek körbesétálhatnak, és régi cigány utazókocsikat, szekereket, lószerszámokat és egyéb használati tárgyakat tekinthetnek meg. Ezután az összes vendég helyet foglal, s a múzeum tárlatvezetője tart előadást a travellerek hagyományos életmódjáról. A túra későbbi részében a látogatók belépnek a színházterembe, ahol diavetítést tekinthetnek meg, miközben Margaret és Gordon Boswell mesélnek a Spaldingből az Appleby lóvásárra tett utazásukról és a travellerek szekereiről. Ezután megtekinthető a családi fotógyűjtemény egy csésze kávé, vagy tea és keksz elfogyasztása közben. A látogatás végén be lehet nézni az istállóba, s meg lehet tekinteni a lovakat. A múzeumot emléktárgyakat árusító kis ajándékbolt egészíti ki. Arra is van lehetőség, hogy a travellerek lakókocsiján egy hét mérföldes kirándulást tegyenek az érdeklődők egy hagyományos cigány útvonalon, miközben a pihenőhelyen rakott tábornál tradicionális cigány ételeket készítenek számukra.⁴

South East Romany Museum *Nagy-Britannia, Marden (Kent)*

A Brazil család egy az Anglia dél-keleti részén élő hagyományőrző cigány családok közül, akik megőrizték érdeklődésüket a kultúra és őseik régi szokásai iránt. Ez a kultúra magában foglalja azokat a kézműves technikákat, amelyek az egykori traveller szekerek megépítéséhez nélkülözhetetlenek voltak. A második világháború után ezeknek az utazó alkalmatosságoknak a szerepe annyira lecsökkent, hogy országszerte majdnem teljesen el is tűntek, ma már csak múzeumi gyűjteményekben tekinthetők meg leginkább. Ezek egyike a South East Romany Museum is.

Az évek során a Brazil család férfitagjai a kocsik építésével jelentős hírnevet szereztek maguknak. Ők fejlesztették ki az ún. Burton-típusú kocsit. Mindig is arra törekedtek, hogy a szélesebb társadalom számára elősegítsék a roma kultúra megértését, s ezt azon keresztül is igyekeztek megvalósítani, hogy lehetővé tették kocsijaik megtekintését. Ez ihlette a Dél-Kelet Angliai Roma Múzeum létrehozását. A múzeum Burton típusú lakókocsik, főzőedények és egyéb használati tárgyak segítségével, valamint a hagyományos traveller útvonal mentén felállított táboron keresztül eleveníti fel ennek az életmódnak a sajátosságait.⁵

⁴ <http://www.boswell-romany-museum.com/>

⁵ <http://www.southeastromanymuseum.co.uk/index.htm>

Le Tikno Musée Tsigane *Franciaország, Pioch-Badet*

Pioch-Badet Montpelliertől keletre a Francia Riviéra kisvárosa a Rhone deltavidékén. Múzeuma a Tikno Cigány Múzeum szándékai szerint egy varázslatos időutazást kíván a látogatóval bejáratni. A Múzeum célja, hogy megismertesse a látogatót a cigányok életével. Ezt képek, eredeti használati tárgyak, fotók, szövetek, kocsik, figurák, festmények, porcelánok, különböző eszközök, játékok és bábok szolgálják. A tárgyak egy jelentős része nem a cigány csoportok által gyártott, vagy használt eszköz. Gyakorlatilag a gyűjtemény (néhány kivételtől eltekintve) minden darabja a „gádzsók világából” származik, de éppen ezen a szemüvegen keresztül törekszik arra, hogy bemutassa a többségi társadalom cigányokról élő képét, néha romantikus, máskor kísérteties, mitológiai, allegorikus, diszkriminatív, vagy éppen giccses megnyilvánulásait.⁶

⁶ <http://www.tiknomuseetsigane.com/>

Kulturverein Österreichischer Roma

Ausztria, Bécs

A Kulturverein Österreichischer Roma (Ausztriai Cigányok Kultúrklubja) Bécs belvárosától északra, a Devrientgasse 1. szám alatt található. Állandó kiállítása, dokumentációs és információs központja az európai romák vándorlásának folyamatát és a mai osztrák területre történő migrációját mutatja be. Nagy hangsúlyt kap az anyagban a népcsoport diszkriminációja és üldözése, különös tekintettel a náci időszakra, valamint az 1945 utáni újrakezdés időszaka.⁷

Muzeum romské kultury – Cigány Kultúra Múzeuma

Csehország, Brno

http://en.wikipedia.org/wiki/Museum_of_Romani_Culture

A Roma Kultúra Múzeumát 1991-ben alapították Brno belvárosában a Masaryk egyetemtől nem messze, a Bratislavská utcában. A helyszín kiválasztását az indokolta, hogy az első roma szervezet Csehszlovákiában éppen ebben a városban jött létre – Cigány-Roma Egyesület néven (1969-1973). Az Egyesület ugyan rövid ideig működhetett – az 1968-as prágai tavasz és az úgynevezett kommunista normalizálás közti időszakban – de tevékenységével megalapozta azt a későbbi szellemi örökséget, amit a rendszerváltás után a múzeum viszt tovább. Abban az időben Brno volt a roma értelmiség országos központja. Amellett, hogy politikai tevékenységet végzett az egyesület, megkezdte egy tervezett cigány múzeum gyűjteményének megalapozását is. A pártállami diktatúra újbóli kiteljesedésével ez a célkitűzés megghiúsult ugyan, de a '90-es évek elején az 1989-es úgynevezett bársnyos forradalom után újra felmerült a múzeum megalapításának ötlete. Nonprofit szervezetként a múzeum 7 évig egy bérelt helyiségben létezett, ennek ellenére sikerült kiépíteni a gyűjtemények alapját. Több, a roma csoportok körében végzett terepkutatás során bővítették a múzeum anyagát. 2000 végén került a gyűjtemény mai állandó helyére. S 2005-ben, a Cseh Köztársaság Kulturális Minisztériuma felügyelete alá vonta, elnyerve a múzeumi rangot.

⁷ <http://www.kv-roma.at/>

A múzeum küldetése ugyanaz maradt a kezdetektől fogva: a romák történelmének és hagyományos, valamint kortárs kultúrájának dokumentációján keresztül bemutatni ezt a világméretű etnikai csoportot. Mintegy 30 000 gyűjteményi elem szemlélteti a hagyományos mesterségeket, szakmákat és jellegzetes cigány foglalkozásokat (kovácsok, kazánöntők, harangöntők, vályúkészítők, kosárfonók, lókereskedők, zenészek, hangszerkészítők és javítók). A gyűjtemény dokumentálja a különböző típusú roma lakások belső berendezéseit; a jellegzetes textileket, ékszereket; plakát- és meghívó gyűjteménye; írásos anyagai; képzőművészeti alkotásai; audio, video és fényképes dokumentációi a roma tradicionális kultúra, s a mainstream kultúra irányait reprezentálják. Nem csak a tárgyi gyűjtésre, de a szellemi kultúrára is koncentrál a munka, különös tekintettel a roma nyelv dokumentálására. 2011-ben nyílt meg az állandó kiállítás „A romák története” címmel. A múzeum a különböző előadások, roma nyelvtanfolyamok széles skáláját is kínálja.⁸

A brnói Roma Kultúra Múzeuma, az egyetlen hivatalosan létező roma intézmény Európában, – fogalmaz Junghaus Tímea – amely tudatosan az etnográfia és a kulturális antropológia kurátori és tudományos megközelítésével dolgozik, „teljesen kikerülve a művészet és identitás viszonyában, valamint a kortárs roma művészet fogalmában rejlő politikai vonatkozásokat. Depolitizált reprezentációiban – mint például a kiállításon is látható promóciós filmekben – a roma emberek az összefüggésekből kiragadva énekelnek és táncolnak, a műtárgyak pedig az etnográfiai struktúrában mint a roma nép produktumai kapnak jelentést. Megalapítása óta egyszer sem érintette a cseh roma szituáció érzékeny problémáját, és sosem kapcsolódott be a roma kortárs művészetről szóló élénk nemzetközi diskurzusba.

A kiállított tárgyak egy része leleplezi a roma elnyomás működését még a roma reprezentáció eme biztonságosan működő rendszerében is. Mint például a holokausztál-

⁸ <http://www.rommuz.cz/>

dozat Bock fivérek gipszmaszkjai, amelyeket a Robert Ritter és Sophie Ehrhardt antropológusok által gyűjtött eredeti haj és szőrzet egészít ki, és amelyeket jelenleg – hét további gipszfejjel együtt – a Roma Múzeum holokausztkiállítása mutat meg (az egyetlen átfogó romaholokauszt-kiállítás a régióban).⁹

Roma Basketry Museum

Görögország, Thirilorio

<http://romagr.gr/museum/5>

A Roma Kosárfonás Múzeuma (más néven Komotini Kosármúzeum) Kelet-Görögország Kelet Makedónia és Trákia tartományában, a Rodope régióban található Komotini város Thirilorio nevű részén, Komotinitől 9 km-re található. 1995-ben hozták létre a gyűjteményt.¹⁰

Ez a néprajzi-technológiai múzeum Görögországban és Európában is egyedülálló tematikus gyűjtemény. A kiállítás eredeti magját a Trákia-szerte gyűjtött, cigányok által készített kosarak képezték Görögország, Bulgária és Törökország területéről. A gyűjtemény fokozatos bővítése során a Balkán-félsziget egyéb országaiból, majd távolabbi területekről is (Egyiptom, Libanon, Örményország, Szíria, Argentína, India, stb.) kerültek tárgyak a múzeumba. Megtekinthető többek közt a világ legkisebb kosara, a „gyógyító kosár”, a „szerencse kosár”. Ma a gyűjtemény több, mint 1000 tárgyat ölel fel (kosarak, botok, seprűk, szőnyegek, szerszámok, miniatúrák, stb.), amelyből mintegy 500 tekinthető meg.

A múzeum tevékenysége a gyűjtő- és bemutató munkán túl a tudományos kutatásra, az oktatásra, a környezettudatos szemlélet ápolására, a cigányokkal szembeni előítéletek eloszlatására és a gyűjtemény digitalizálására is kiterjed. A cigány kosarak hagyományos és ökológiai terméknek foghatók fel. A múzeum célja, hogy támogassa ennek a tradicionális mesterségnek a fennmaradását, ezáltal javítsa a közösség önképét és önbecsülését, s érzékenyítse a társadalom többségi részét a kulturális örökség védelme iránt és a természeti környezet megőrzése érdekében.¹¹

9 Junghaus Tímea (2013): Romaügy – egy többségi projekt. Összehasonlító intézménykritika a magyarországi Roma Parlamentről és a brnói Roma Kultúra Múzeumáról.

10 http://en.wikipedia.org/wiki/Basketry_Museum_of_the_Roma

11 <http://romagr.gr/museum/>

Ethnographic (Roma) Museum

Lengyelország, Tarnów

A Krakkótól keletre fekvő kisváros, Tarnów Néprajzi Múzeumának épülete korábban kastély volt a Krakói utca (Krakowska) 10-es szám alatt. Az épület a szomszédos magtárépülettel együtt már megtalálható Franz von Grottger 1769-es Tarnów-térképén, de építésük pontos ideje nem ismert, valószínűleg 18. század végi a kastély, a magtár pedig korábbi. A vidéki barokk stílusjegyeit hordozó épületegyüttes valamikor a város szélén volt, napjainkra azonban a városközpont körbenőtte.

Jelenleg a Néprajzi Múzeumnak ad otthont, amely a Tarnóvi Regionális Múzeum egyik tagintézménye. Kiállításai a cigányok történelmét és kultúráját mutatják be. A hátsókertben igény esetén részt vehetünk egy cigány ünnepségen, s a tábornőz lángjai körül előadott táncokban gyönyörködhetünk, vagy egyszerűen csak megcsodálhatjuk az eredeti cigány szekerek szabadtéri kiállítását. Minden év nyarán megrendezik a «Pamięci Tabor» nevű több napos programot (másnéven a «karaván emlékezete»), amely a múzeum kapuja elől indul, a város utcáin, majd Tarnów régió területén halad. A több napos utazás lehetővé teszi, hogy az érdeklődők az egykori vándorcigányok életét éljék és megismerhessék kultúrájukat.¹²

Muzej Romske Kulture – Roma Kultúra Múzeuma

Szerbia, Belgrád

<http://www.romamuseum.rs/razglednice01.html>

A roma kultúra és írásbeliség első múzeuma a Balkánon. Az apró, mindössze 75 m²-es tárlat több, mint 100 roma kultúrához kapcsolódó dokumentumnak ad helyet, köztük a legelső roma nyelven írt könyvnek, amit 1537-ben adtak ki Angliában. További 300 könyv érhető el digitális formában a múzeum 10 számítógépén. A múzeumban 12 tablón mutatják be a roma írásbeliség emlékeit.

„A múzeum pont azzal a céllal jött létre, hogy reprezentálja, a roma irodalmiságnak jelentős történelme van. A mai helyzet azonban sok helyen lesújtó. Szerb felmérések szerint az ottani romák 70%-a analfabéta, ami sokak szerint nem kis részben a kultúrpolitikának köszönhető. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy az egészséges roma gyerekeket is kisegítő iskolákba irányítják.”¹³ Korábbi időszaki kiállításai: Roma anyagi kultúra Szerbiában, Holokauszt, Világpolgár cigányok, Cigányok a képes levelezőlapokon.

A létesítmény mellett működő „Április 8. Roma Közösségi Központ” 2000. márciusában kezdte meg működését. Célja, hogy különböző programok szervezésével, tanfolya-

¹² <http://www.it.tarnow.pl/index.php/eng/Worth-seeing/Tarnow/Museums>

¹³ http://www.romnet.hu/hirek/2009/11/09/belgradban_a_legelso_roma_nyelvu_konyv

mokkal, iskolák, művészeti műhelyek és egyéb tevékenységek támogatásával emeljék a roma lakosság általános oktatási szintjét. A központ gyűjti és feldolgozza a téma tudományos irodalmát, dokumentációit, az egykori Jugoszláv területeken élő cigány népesség kultúrája és történelme vonatkozásában elérhető adatokat és információkat.¹⁴

Múzeum kultúry Rómov na Slovensku – Szlovákiai Roma Kultúra Múzeuma
Szlovákia, Martin/Túrócszentmárton
 (fotó Sona Žabková, http://www.muzeum.sk/?obj=muzeum&ix=dcrk_em_snm)

A múzeum egyben dokumentációs központként is működik Észak-Nyugat Szlovákiában, Zsolnától nem messze. 2004-ben nyílt meg a ház a dokumentumgyűjtés, tudomá-

¹⁴ <http://www.romamuseum.rs/index.html>

nyos kutatómunka és bemutatóhely céljára. Módszertani, szakmai, kulturális és oktatási tevékenysége a roma kultúra bemutatására és megőrzésére irányul.¹⁵

European Museum of Roma Culture *Szlovénia, Muraszombat/Murska Sobota*

A szlovéniai Muraszombat múzeuma a hazai mellett az európai cigány csoportok tárgyi és szellemi kultúrájának elemeit gyűjti és mutatja be.

A gyűjtemények második köre egy speciális témakörre, a holokausztra fókuszál, s e köré építi bemutatóját. Az európai történelem e meghatározó és tragikus korszaka elsősorban a zsidó népet ért meghurcoltatás témáját helyezi a középpontba, de emellett az alább részletezett gyűjtemények a fizikai megsemmisítés és pogrom által érintett egyéb csoportok közt az európai cigányságra is különös hangsúlyt fektetnek. Némely esetben a tárlat egy-egy részét képezi a roma anyag, másutt önálló dokumentációs és múzeumi keretek közt kerül erre sor.

Kazerne Dossin *Belgium, Mechelen*

<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/cultuur%2Ben%2Bmedia/kunsten/1.1972720>

„1942 és 1944 között 25.484 zsidót és 352 cigányt deportáltak a 18. századi Dossin laktnyából Auschwitz-Birkenába. Közülük alig több mint 5%-uk tért vissza. Kazerne Dossin intenzív és egyedülálló hely a holokauszt áldozatairól való megemlékezésre. A múzeum a zsidók és a cigányok belgiumi üldözésének témájával foglalkozik. Hogyan volt mindez lehetséges? Mik voltak a holokauszt okai? Mit jelentett mindez az áldozatok számára és hogy reagáltak? Nem is volt ellenállás? Ezek a kiállítás alapvető kérdései.

A Kazerne Dossin nem csak a „belga eset” történetét dolgozza fel, de a múzeum a holokauszt alapján a csoportos elnyomás és kollektív erőszak mozgatórugóit és mechanizmusait, a tömeggyilkosságok és a népiirtás példáit keresi a történelemben. Ez a kérdés a modern emberi jogok lényegét érinti, hangsúlyt fektetve a szabadság és a

¹⁵ http://www.muzeum.sk/?obj=muzeum&ix=dcrk_em_snm

megkülönböztetés-mentesség eszméire. Az elkövetők és az opportunisták viselkedésének bemutatása szolgál alapjául annak, hogy figyelmeztessék a látogatót: a kollektív erőszak mechanizmusai köztünk élnek, s annak lehetőségére is felhívják a figyelmet, hogy mondhatunk nemet is a csoportos üldözésre.

Egy ilyen megközelítés speciális módszert követel. A látogató induláskor egy bevezető filmet tekint meg, amelyben a múzeum koncepcióját és annak zavarba ejtő kérdéseit mutatják be. A múzeum célja, hogy bemutassa azt az ördögi kört, amely a népiirtáshoz vezetett. Emiatt a tárlat egy szigorú időrendi sorrendet követ. A 25.836 deportált hatalmas fényképei tekintenek le a látogatókra a falakról öt emeleten át.

A kiállítást egy 2012-ből származó hatalmas fotó nyitja. Ezen érzelmileg elvarázsolt, szinte extatikus állapotban lévő fiatalok láthatók a Tomorrowland zenei fesztiválon. Ez a mottója az ezen az emeleten bemutatott „tömeg-mass” témakörnek. Mi történik, ha a kormányok visszaélnék a tömeg hatalmas erejével, és ezt az erőt az erőszak eszközévé változtatják? A zenei fesztivál fotóját a Leni Riefenstahl rendezte 1935-ös *Triumph des Willens* (Az akarat diadala) című film ellensúlyozza, amely tulajdonképpen Adolf Hitler nyilvános éljenzése. Míg a modern fotó a pluralizmus és a sokféleség légkörében felnövő ünneplő ifúságot reprezentálja, addig a '30-as évek őrjöngő tömege egy veszélyes erőt takar.

Az 1920/1930-as évek Németországának háborzongató fényképei azt mutatják be, hogyan polarizálódik a bajban a tömeg, és az agitáció hogyan sodorja bele az emberek egyre szélesebb tömegeit, a kirekesztés egyre újabb témáit (a politikai erőszakot, a fajgyűlöletet, az idegengyűlöletet) ebbe az örületbe. Látunk nőket és gyermekeket nevetni, miközben azt figyelik, hogyan kergetik „ellenségeiket”, hogyan bojkottálnak zsidó boltokat, és zsinagógákat gyűjtanak fel. Ennek kontrasztjaként egy teljesen más Belgium képeit nézhetjük. Ezek a zsidók és cigányok életét ábrázolják az 1920-as és 1930-as évek Belgiumában. Kilencven százaléka az ott élő zsidóknak és cigányoknak idegen, külföldi volt, főleg szegény emberek. Úgy gondolták, viszonylag biztonságos menedéket találnak Belgiumban a hitleri Németország elől. A múzeum bemutatja a hasonlóságot ezeknek az embereknek a társadalmi-gazdasági profilja és a mai bevándorlók társadalmi-gazdasági jellemzői között. Elvándoroltak a szegénység miatt, de új hazájukban is politikai menekülteknek számítanak.

A német megszállást követően, 1940. május 10-e után a belga jogállam összeomlott, 1940 őszétől elrendelték a zsidók összeírását – a megszálló erők szorosan együttműködtek a belga hatóságokkal. A diszkriminatív intézkedésekben a helyi hatóságok hajlandók voltak követni az új jogrend előírásait. Multimédiás prezentációk villantják elének ezeket a látszólag „rendes” közigazgatási eljárásokat.

Hogyan alakult az üldözöttek élete a megszállt Belgiumban? Három egymást követő szoba 25 történetben dolgozza fel az aktuális eseményeket a „félelem” témája köré építve, amely egyaránt jeleníti meg az üldözöttek és a néma közreműködők félelmét. Végül is oda vezetett a történet, hogy 17.000 zsidót deportáltak 1942 augusztusa és októbere közt a haláltáborokba, nagy részüket a Dossin laktanyából: ez a hely az összes deportált közel 70%-át adta.

Így jutunk el a kiállítás utolsó egységéhez, a „halál” témaköréhez. A hosszú folyosó végén egy nagy képet látunk Auschwitz-Birkenauról. A folyosón haladva a kelet-európai zsidók kiirtásának folyamatát követhetjük nyomon. Két album képei kerültek az egymással szemközti falakra, az egyik oldalon a „Jákob Lili albumot”

találjuk, a vonat érkezését, a magyarországi zsidók Auschwitzba való deportálását 1944 májusában, köztük a jól ismert képek a megérkezésről, a kiválogatásról és a gázkamrák közelében való várakozásról. A másik oldalon az érdekes és megdöbbentő „Höcker album” képei sorakoznak, 1944 nyarán ábrázolja az SS tábori személyzet szabadidős tevékenységeit Auschwitz-Birkenauban. Nevető és éneklő emberek csoportjai, pihentető, kényelmes székek, kirándulók, emberek, akik boldogan ülnek együtt az asztalnál, vagy ünnepelnek a karácsonyfa alatt. Az egyik kép egy sármos, csinos és nevető embert ábrázol: Josef Mengele ő – „a halál anyja”.¹⁶

Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma – Német Szinti és Roma Dokumentációs és Kulturális Központ

Németország, Heidelberg

<http://www.germany.travel/hu/varosok-es-kultura/varosok/historic-highlights-of-germany/heidelberg.html#h123767>

A Német Szinti és Roma Dokumentációs és Kulturális Központ Heidelberg történelmi negyedében található. A szinti és roma emberek gazdag kultúrájának megőrzése és bemutatása érdekében alakult meg a központ. Rendezvénysorozatok, előadások, kiállítások, filmvetítések, koncertek, kirándulások színtere. Ezen felül a központ a holokauszt szinti és roma áldozatainak emlékhelye Kortárs Történelmi Gyűjteménye révén, állandó kiállítása a maga nemében egyedülálló a világon. Az egyik legfontosabb feladatuknak tekintik a szintik és romák közel 600 évre nyúló európai és németországi történelmének dokumentálását, különös hangsúlyt fektetve a nemzetiszocialista népiirtás korszakára, amely a német köztudatban is évtizedekig el lett hallgatva. Holokauszt túlélők vallomásai, foto, audio és video archívumok állnak a kutatás szolgálatában. A központ módszeresen gyűjti a túlélők és hozzátartozók személyes vallomásait, ahol a régi családi

¹⁶ <https://www.kazernedossin.eu/EN/Museum-Memorial/Museum/Inleiding>

fényképek különös jelentőséggel bírnak. Ezekből egy egyedülálló archívum állt össze napjainkra.

1997 márciusában nyílt meg a központ első állandó kiállítása. A dokumentáció, három szinten és közel 700 négyzetméteren követi nyomon a szintik és roma közösség nemzeti szocializmus általi üldöztetését. A narratíva a fokozatos kirekesztettséggel indul, s bemutatja, hogy az állam hogyan fosztotta meg őket a jogaiktól, mielőtt szisztematikus kiirtásukba belekezdtek volna.

A kiállítás célja, hogy bemutassa a látogatóknak, a német társadalom nagy része, valamint a „Harmadik Birodalom” állami intézményei egyaránt részt vettek ebben a büntettségben. Az egyéni életrajzok alkotják a kiállítás gerincét, s a cél, hogy szembeállítsák a bürokratikus államgépezetnek a tömeges megsemmisítést iparszerűvé tevő dokumentumait az áldozatok tanúvallomásaival és a túlélők beszámolóival. A régi családi képek központi szerepet játszanak ebben a valós történeteket közel hozni szándékozó megformálásban, mivel azok bepillantást engednek az emberek személyes életébe, bemutatva azokat a különböző módokat, amelyek révén a szintik és romák integrálódtak mind a társadalom egésze, mind a helyi közösségek életébe, mielőtt a nácik elkezdték volna rendszerszerűen kizárni őket onnan.

(Foto Lossen – <http://www.sintiundroma.de/en/centre/exhibitions/exhibition-auschwitz.html>)

A Dokumentációs és Kulturális Központ által létrehozott kiállítást 2001-ben nyitották meg a lengyelországi Auschwitz-Birkenau Állami Múzeumban. A nemzeti szocialista korszak romák és szintik ellen elkövetett bűntetteit bemutató tárlat felett az ellenőrzést a központ az Auschwitz-Birkenau Emlékmúzeummal, a Lengyelországi Roma Szövetséggel és hat másik ország roma szervezeteivel közösen gyakorolja.

A kiállítás, amely a gyékényfő tábor 13. blokkjában található, három fő témakörre oszlik.

Az első annak a folyamatnak a dokumentumait mutatja be, amely során a nemzeti szocialisták fokozatosan kirekesztették a németországi szintiket és romákat a társadalomból és megfosztották őket emberi jogaitól. A második részben a cigány csoportok elleni népiirtás áll a középpontban. Habár a nácik megsemmisítő politikája nem volt túl változatos a megszállt Európa különböző területein, a kiállítás mégis igyekszik bemutatni annak konkrét formáit és eltéréseit az egyes területeken. A roma szervezetekkel együtt folytatott történeti kutatás számtalan új forrást hozott felszínre, köztük értékes kortárs privát fotókat is. Ezek jól szemléltetik az elkövetett népiirtás európai dimenzióit.

A harmadik rész különböző nézőpontokból igyekszik megközelíteni az auschwitz-birkenauai „cigány tábor” történetét. Himmler 1942. december 16-i Auschwitzi rendeletét követően a szinti és roma kisebbség 23.000 tagját deportálták Auschwitzba a Birodalom egészéből és szinte minden megszállt országból. Többségüknek ez a tábor volt a végső állomás. A túlélők beszámolói, a családi fotók részletesen dokumentálják az elkövetett bűncselekményeket. Itt is, mint az állandó kiállításon Heidelbergben, nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az áldozatok arcait is megismerhessük.¹⁷

Memorial and Museum Sachsenhausen

Németország, Sachsenhausen

A baloldali épületben tekinthető meg a Roma és Szinti Múzeum
(<http://www.scrapbookpages.com/Sachsenhausen/MemorialSite/GypsyMuseum.html>)

A Berlin határában lévő koncentrációs tábor ugyan a német területen találhatóak között a legkisebbek közé tartozik, viszont az első olyan, amelyet kimondottan lágernek terveztek. 1936 nyarán nyitották meg. Sachsenhausenbe elsődlegesen a rendszerellenes aktivistákat, majd a lengyel és szovjet hadifoglyokat szállították. A háború vége felé már egyfajta átmeneti táborként működött Sachsenhausen, sorra szállították ide a zsidókat, melegeket, Jehova tanúit, romákat. Az emlékhelyre azon a szögesdróttal szegélyezett sétányon léphet be a látogató, amelyen annak idején az elítéltek is haladtak. A Lagerstrasse-n sétálva, kétoldalt hatalmas kőfalak szegélyezik utunkat, majd a fal végében egy szabadtéri kiállítás formájában, képdokumentumok emlékeztetnek meg a tábor kiürítéséről 1945-ben. Ezután a Neuen Museum nevű, viszonylag új (2002-ben megnyitott) kiállítótérhez érünk, ahol a hely történetét tekinthetjük át, a kezdetektől (1933-tól,

¹⁷ <http://www.sintiundroma.de/en/centre/about-us.html>

amikor még „csak” a nemzetiszocialisták rendszere ellen fellépőket zárták ide) egészen a háború után is évekig működő – akkor már a szovjetek által fenntartott – táborig. Majd következik a mindenki által ismert felirat a kapun: „Arbeit macht frei”. Látjuk az úgynevezett semleges zónát, és a figyelmeztető táblát: aki ide belép, felszólítás nélkül lelővik. A falakon koszorúk, emléktáblák. A tábor területe nagyon kicsi, s az egykori barakkok közül is csak néhány maradt fenn. Ezekben helyezték el a kiállítási anyagokat. A többi barakk helyét fekete kővel kirakott, bekerített terület jelzi. Látogatható a konyha és a táborigi kórház, de megtekinthető a gázkamra és a kivégző árok is, amelybe a tarkón lőttek belezuhantak. Megdöbbentő a cipők látványa, ugyanis a rabokkal „cipőtesztelést” is végeztek, melynek során irgalmatlan körülmények között kellett vizsgáztatniuk a lábbeliket. A transzportációs listán sok magyar névre bukkanunk.¹⁸

Az egykori „ipari udvar” nyugati főépületében állandó kiállítást rendeztek be „A szintik és romák nemzeti szocialista elpusztítása” címmel. Az épület 1937-1938-ban épült és 2001-ben alakították át múzeumi térére.

A kiállítás fényképeket és szövegeket vonultat fel, amelyek elmesélik a cigányok náci népiirtásának történetét. A szövegek csak német nyelven olvashatók. Az egyik tábla például azokról a cigányokról mesél, akiket 1944. május 19-én szállítottak az egyik hollandiai átmeneti táborból, Westerborgból Auswitzba. Egy másik híres fotót gyakran tévesen egy Lengyelországból származó zsidó lányként azonosítanak, holott valójában a lány a képen nem zsidó, hanem egy Settela Steinbach nevű cigánylány, aki szintén az auschwitzba irányuló szállítmányba került.

Auschwitzban a cigányok külön táborrészbe kerültek, ahol a családoknak megengedték, hogy együtt maradjanak. A Múzeum kiállításából megtudhatjuk, hogy Settela, édesanyja, és mind a kilenc nővére 1944. augusztus 2-ről 3-ra virradó éjjel halt meg a gázkamrákban.¹⁹

Museo e Centro di Documentazione della Deportazione e Resistenza – A Deportálás és az Ellenállás Dokumentációs Központjának Múzeuma Olaszország, Prato

A Deportálás és az Ellenállás Dokumentációs Központjának Múzeuma Toszkana központjától Firenzétől alig több, mint tíz kilométernyire északnyugatra található, Prato nevű kisváros külső városrészében.

18 <http://karafiathorsolya.cafeblog.hu/2013/02/08/sachsenhausen-egykori-koncentracios-tabor-berlin-mellet/>, <http://www.stiftung-bg.de/gums/en/index.htm>

19 <http://www.scrapbookpages.com/Sachsenhausen/MemorialSite/GypsyMuseum.html>

A Museum of Deportation annak az emlékhelye, hogy mi történt a náci koncentrációs táborokban. 2002-ben nyitották meg a múzeumot ott, ahol 1944. szeptember 6-án 29 partizánt akasztott fel egy visszavonuló Wehrmacht egység. A tárlat elgondolása szerint egy szimbolikus náci koncentrációs táboron haladunk keresztül. A kiállítás hét tematikus szakaszra oszlik (megérkezés, élet és halál a táborban, kiválogatás, megsemmisítés...). A koncentrációs táborokból származó eredeti objektumok és a környékbeli gyárakban dolgoztatott rabok által készített tárgyak teszik személyessé az élményt. A főként Toszkanai rabok – a zsidók mellett politikai foglyok, homoszexuálisok, Jehova tanúi és nem utolsó sorban cigány túlélők – táborokban átélt kegyetlen bánásmódról szóló beszámolóit, a szörnyű rabszolgamunka tanúságait a 2010 szeptemberében megnyílt *„With my very eyes – voices and faces of survivors of the Nazi concentration and extermination camps”* – „A saját szemeimmel – a náci koncentrációs és megsemmisítő táborok túlélőinek hangjai és arcai” című új és modern audiovizuális kiállítás teszi teljessé.

A felső emeleten a Deportálás és az Ellenállás Dokumentációs Központjának ad ott-hont a múzeumépület. Archivált forrásanyaga az Olaszországban és főként Toszkanában történt mészárlások és a náci koncentrációs táborok, illetve a fasizmussal szembeni ellenállási mozgalom dokumentumait gyűjti. Az anyag rendelkezésre áll mind a tudományos kutatás, mind az oktatási tevékenység számára.²⁰

---

²⁰ http://deportazione.po-net.prato.it/index.php?sel_lang=english

Siobhan Spencer

The Heritage Keeper Gordon Boswells Romany Museum

My Grandfathers favourite saying was *"You don't know what you have got until its gone"* and when I was asked to write about the Gordon Boswell's Romany museum in Spalding in Lincolnshire I jumped at the chance as it brought back fond memories.

The museum opened on 25th February 1995 – This was an important date, as it would have been the 100th birthday of Gordon's father, Sylvester Gordon Boswell, after whom Gordon is named. Gordon has developed the museum and added to his very fine collection over the last 20 years

One such memory was when I had gone along with the members of Derbyshire Gypsy Liaison Group to undertake a book launch at the museum one summer.

All members of the Gypsy community love to visit the museum, Gordon had also arranged a pig roast and we all stepped back in time that day. It struck me that I have not been for ten years and strangely as I started to write this piece he rang me. Although I personally had not been over the last year the National Federation of Gypsy Liaison Group had a film made of Gordon to record his work and we named it the Heritage Keepers Tale.

I spoke to Gordon at length and unlike many collections and museums in the UK Gordon still does not receive any national assistance, I am worried about this for the future it would be a disaster if this fine collection, an impressive time line through British Gypsy history should be broken up and or lost.

The Museum takes you through "a roller coaster" of scenes. The time when donkeys and bender tents were the norm alongside the pot carts and accommodation, (a basic cart which could be adapted and used as living accommodation by the adding of hoops over the top and a canvas. From those far gone days there are further scenes the open lot varda (lighter living waggon with no solid front, made for travelling over the hills) to the more exotic Burton wagons that needed more than one horse to pull them.

Victorian scenes, Edwardian scenes, which include the hand barrows, knife and scissor grinding tackle to kipsies and jodakais (baskets and pinafores). As Romany ladies would hawk their wares such as ribbons lace and charms dukkering (fortune telling). as they went.

The fashion of living waggons from the older horse drawn ones are complemented by the modern "tin can" ones a beautiful fairground caravan from the 1930's, to the en-crusted stainless steel Westmoreland Stars of the 1970's soon dispensed with due to the

cost of pulling them. I was married in 1975 and these were all the age that year, Appleby in the 1970s could blind you in the midday sun!

Would others miss this treasure set in the heart of Lincolnshire, well the answer is yes, for interest I reviewed the internet for comments about this English jewel and this is what I found from trip advisor.

"The Romany museum is frankly a hidden treasure. Having lived in the area for over 30 years I had no idea what a fantastic museum was on my doorstep. Firstly, there is an incredible amount to see. A number of Romany wagons, salvaged and restored to a very high standard and arranged so that they can be seen 'up close'. The various other things on display manage to bring a very different way of life into sharp and personal focus, not least because Gordon Boswell greets his visitors and talks about the history of both his family and his heritage with great knowledge, enthusiasm and charm. The museum is easily accessible and shows off its contents without cabinets and barriers. Gordon's talk about his journey to the Appleby horse fair in a wagon, pulled by horses, is interesting and brings the Romany way of life alive to his audience. I recommend the museum and will be visiting again."

What really jumps out at you from the reviews is the importance of Gordon interpreting the exhibition, obviously a very positive experience for members of the public. They had learnt something by their visit, including Romany language another example.

"The large display of caravans (vados in Romany) is impressive in that all have been lovingly restored and fitted out with the appropriate kit. We shall be taking our grandchildren to see the museum in due course."

Gypsy history is essentially an oral one, not set down in books and the non Gypsy community (gaje) have their own idea of Gypsy people often imagined and portrayed through art, poetry, literature and a plethora of Gypsy research studies of people from outside. Here we have a Gypsy person who has felt that it is important to record his own history, not just family history but the wider community history, but for Gordon this is also a family tradition. Gordon's father Sylvester Gordon Boswell wrote *The Book of Boswell: Autobiography of a Gypsy*,

I think Gordon has inherited his family's love of learning, apart from his father, there was also his Great Great grandfather Tyso Westrus, known as the scholar Gypsy or Dictionary' Boswell , he worked to produce a Romany Gypsy dictionary in the 1860's. It is also said that he travelled with an extra waggon to cart all his books.

Over the last few years I have felt it more and more important to encourage groups to apply to the heritage lottery grant fund to record any aspect of culture that they felt important. Three weeks after recording the stories of elder community members in the south of the county two passed away and it came home to many that it was and is important to carry on. Gordon has created this museum without any grants or national support, all the more credit to him.

I think it is important to support this museum and I would encourage all to visit it. Romany Gypsy people learn aspects of their history they may have forgotten or like to be reminded of and to quote trip finder again

"you will come away enriched."

Siobhan Spencer

A „hagyaték” őrzője A Gordon Boswells Romany Museum

Amikor felkértek, hogy írjak a Spalding Lincolnshireben található Gordon Boswell Roma Múzeumról, két kézzel kaptam a lehetőség után, mivel nagyapám kedvenc mondását idézte fel bennem: „Nem tudod, mid volt, amíg el nem veszítetted”.

A múzeum 1995 február 25-én nyitotta meg kapuit – ez egy nevezetes dátumnak monható, hiszen e nap lett volna Gordon apjának, Sylvester Gordon Boswellnek a 100. születésnapja, aki után Gordon a keresztnévét kapta. Gordon erre az évfordulóra emlékezve alakította ki ezt a múzeumot és annak impozáns gyűjteményét, s az elmúlt 20 évben tovább bővítette azt.

Az egyik nyári emlékem során a Derbyshire Gypsy Liaison Group tagjaival elmentünk, hogy egy könyvbemutatót vegyünk részt a múzeumban. A cigány közösség minden tagja szereti meglátogatni ezt a múzeumot, Gordon ezúttal is rendezett nekünk egy disznósütést és aznap mindannyian visszatekinthettünk a múltba. Eszembe jutott hirtelen, hogy már vagy tíz éve nem jártam náluk, és amint elkezdtem írni ezt a cikket, furcsa mód pont rám csörgött Gordon. Bár én személy szerint nem voltam az elmúlt évben a Gypsy Liaison Group (Cigány Összekötő Csoport) Nemzeti Szövetségének tagja, Gordon elmondta, hogy egy film készült róla és a munkájáról. A filmnek a „Hagyaték őrzőinek meséje” címet adtuk közösen.

Hosszasan elbeszélgettem Gordonnal és megtudtam, hogy az Egyesült Királyság sok más gyűjteményével és múzeumával ellentétben az ő múzeumuk továbbra sem kap semmilyen nemzeti támogatást. Emiatt aggódom, mert katasztrófa lenne, ha ez a szép gyűjtemény, s az angol cigányok történelmének lenyűgöző idővonala a jövőben megkéne szűnjön, vagy bezárjon.

A múzeum különböző jelenetek «hullámvasútján» vezeti végig a látogatót. Attól az időtől kezdve, amikor szamarak és hajlított vázas sátrak voltak használatban a korsós szekerek mellett (ez egy alapvető szekértípus, amelyet szálláshellyé is át lehetett alakítani a szekér fölé igazított karikák és vászon segítségével). Ezekről a régmúlt időktől további jelenetekhez jutunk, ahol a nyitott terű Varda kocsitípus figyelhető meg (ez egy tömör frontlap nélküli könnyebb lakó szekér, amit a hegyek közti utazáshoz fejlesztettek ki). Végül elérkezünk az egzotikus Burton kocsikhoz, amelyek vonatásához már több lóra is szükség van.

Viktoriánus és Edward-kori jelenetek követik egymást, kézi taligákat, a kés és olló élezés kellékeit, kosarakat és egyéb eszközöket bemutatva. Amint a roma nők házal-

nak portékáikkal, csipkés fejfedőkkel és bűbájoskodnak (jövendőt mondanak) – mindez rég elmúlt már.

A lakókocsi divatot, amely a régi lóvontatta típustól a modern „konzervdoboz” típusig terjed, az 1930-as évek gyönyörű vásári lakókocsija, vagy az 1970-es évek rozsdamentes acélból készült kirakott Westmoreland Stars kocsija egészíti ki, melyet mára a vontatásának költségessége miatt már nem használnak sehol. 1975-ben mentem férjhez, s ezek bizony annak a kornak a kellékei voltak. Az 1970-es években az Appleby-i lóvásáron megvaktál volna a déli napfény visszatükröződésétől.

Vajon lenne, aki elmulasztaná meglátogatni ezt a Lincolnshire szívében található kincset? Nos, a válasz: Igen. Amikor átböngésztem az internetes kommenteket, véleményeket, egy utazási tanácsadó oldalon ezt találtam:

„A roma múzeum őszintén szólva egy rejtett kincs. Miután a környéken élek több mint 30 éve, mégsem tudtam, milyen fantasztikus múzeum található a küszöböm előtt. Először is hihetetlen mennyiségű látnivaló található benne. Számos roma kocsi, olyan magas színvonalon lett restaurálva és felújítva, olyan profi módon lett elrendezve, hogy egész közelről szemügyre vehetők. A kiállított egyéb tárgyak egy egészen különböző életmódot hoznak közel a látogatóhoz, s nem csak azért, mert Gordon Boswell személyesen üdvözli vendégeit és nagy szaktudással és lelkesedéssel és kedvességgel mesél nekik családjá történelméről és örökségéről. A múzeum könnyen érthető és vitrinek, kordonok nélkül mutatja be anyagát. A látogatóhoz közelebb hozza és elevenné teszi a roma életformát, ahogy Gordon elmeséli egyik útját az Appleby-i lóvásárra, ahova lóvontatta kocsin közlekedett. Ajánlom mindenkinek a múzeumot, s magam is újra fel fogom keresni.”

Ami igazán kitűnik a vélemények közül, az Gordon személyének jelentősége a kiállítás bemutatásában, ami nyilvánvalóan nagyon pozitív élmény a látogatók számára. A vendégek a látogatás során sok mindent megtanulhatnak, például egy kicsit romani nyelven is.

„A kiállított lakókocsik (roma nyelven vardos) és azok felszerelése megkapók, s az is, ahogy mindegyik szépen fel lett újítva és be lett rendezve. Feltétlenül el kell vinnünk ide az unokáinkat is, hogy lássák ezt a múzeumot!”

A cigányok története lényegében egy orális hagyomány, nincs könyvekben leírva és a nem cigány közösség tagjai (a gádzsók) a cigány emberekről információt, benyomást gyakran csak abból nyernek, ahogy a festményeken, költeményekben, regényekben ábrázolják őket vagy, ahogy a nagy számban megjelenő, de kívülálló szakértők által készített cigány kutatások írnak róluk. Itt viszont egy cigány emberrel állunk szemben, aki úgy érezi, fontos, hogy rögzítse a saját történetét, s nemcsak családját, de a tágabb közösség történetét is értve ez alatt. Meg kell azonban jegyezni, hogy Gordon számára ez is a családi hagyomány része: Gordon édesapja, Sylvester Gordon Boswell írta ugyanis a Boswell könyvét, amelynek alcíme: Egy cigány ember önéletrajza.

Azt hiszem, Gordon örökölte a családja tanulás iránti elkötelezettségét, apja mellett ott van ükapja, Tyso Westrus, akit a tudós cigány néven is ismertek, vagy egyszerűen csak «Boswell szótárként» emlegettek. Ő az 1860-as években egy romani nyelvű cigány szótár összeállításán dolgozott. Azt is mondják, egy extra méretű kocsin utazott mindenfelé, hogy összes könyvét magával hordhassa.

Az elmúlt néhány évben egyre inkább azt érzem, hogy fontos arra ösztönözni a különböző csoportokat, hogy kultúrájuk szerintük fontosnak tartott részeinek megőrzése érdekében, használják ki a Heritage Lottery pályázati alap által kínált lehetőségeket. Három héttel azután, hogy a megye déli részén élő közösség idősebb tagjai között felvételeket készítettünk, kettő közülük itt hagyott bennünket, s ez sokakat rádöbbenett arra, mennyire fontos ez a tevékenység, s hogy tovább kell folytatnunk az elkezdett munkát. Gordon ezt a múzeumot pályázati források és állami támogatások nélkül hozta létre, annál is inkább bízunk kell benne.

Úgy gondolom, fontos, hogy támogassuk ezt a múzeumot, és szeretnék arra ösztönözni mindenkit, hogy látogassa meg a kiállítást. A roma cigány emberek is újra megtanulhatják, vagy más szempontból közelíthetik meg történelmük esetleg elfelejtett szeleteit, vagy tehetnek egy újrafelfedező utazást.

„Gyere el és gazdagodj!”

Fordította: Cserti Csapó Tibor

Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López

Museums and Zambras in the Sacromonte (Granada, Spain)

The neighborhood of the Sacromonte is one of the touristic icon of the Andalusian city of Granada (Spain). The travelers of the XIX century, as precursors of modern tourism, consolidated the Sacromonte as one of their favorite destinations. One may say that the typical cave-house, the exoticism attributed to its inhabitants (the Sacromonte has historically been uno of the most famous gitanos' neighborhood in Europe) and the zambra, singular flamenco shows, supposedly originated in the Sacromonte and, according to some historians and musicologists, composed by Morisco and Gitano elements, constitute the main elements of this neighborhood's attractiveness.

The today's tourist experience offer in the neighborhood revolves around on such components of the 'imagined Sacromonte'. It is structured, on the one hand, on the reconstruction of the past, with a foundational role, and, on the other hand, on a living present, as a continuation of the former.

The past of the Sacromonte materializes principally through the museums, dedicated to the reconstruction of the ancient daily and domestic life in the caves, where the historical accuracy often lives room to the rhetorical representation of the identity. Also the present of the Sacromonte is represented in the caves, but now as an experience that combine the artistic Flamenco performance, the 'ethnic category' of the 'Gitano' and, once again, the physical environment par excellence of the Sacromonte, the cave. In this text we will indicate some of these touristic infrastructures.

Museo Etnológico de la Mujer Gitana (Ethnological Museum of the Gitano Woman)

web page: <http://www.mujaresgitanasromi.org/>

Located in several caves in a municipal land, this museum is managed by the Asociación de Mujeres Gitanas Romí. It represents the first museum of the city exclusively dedicated to the Gitano culture and to the Gitano woman. However, the topic of the Gitanos had been already included in other museums proposals of Granada since the first half of the XX century. In 1948, the then city mayor organized the I Exposición Gitana (1st Gitano Exposition) in which the most part of the materials were related with the Sacromonte. The Sala Gitana (Gitano Hall) of the Museum Casas de los Tiros, dedicated to the local history and culture, located in the center of the city, was also created with these resources.

The Museo Etnológico de la Mujer Gitana was founded in 2006 with the aim of divulging the Gitano culture and history, with special attention on the role of Gitano women.

The museum is installed in several caves, organized in three thematic halls: the Cave of History (that presents the history of the Romani people), the Cave of Arts and Culture (with a more local focus, this cave disposes of different rooms, dedicated to the Sacromonte and the to the flamenco art) and the Romí Cave (dedicated to the Gitano woman).

Museo Cuevas del Sacromonte (Museum of the Caves of the Sacromonte)

web page: <http://www.sacromontegrana.com/>

This museum comprises a set of caves provided in 1998 by the City Council of Granada to the Asociación Cultural Valparaíso (Valparaíso Cultural Association), that installed and manages the permanente exposition. Formerly, these caves were houses, that abandoned and in state of dilapidation. It is defined as an ethnographic and environmental museum, focused around the cave the its uses through the history: as houses, places of work and stable of animals. It has also a botanic, horticultural and geologic collection, as well as a permanent exposition dedicated to the flamenco in the Sacromonte neighborhood.

Zambra Museo María la Canastera

web page: <http://www.marialacanastera.com/>

The Zambra María la Canastera is located in the Camino del Sacromonte, the main street in the neighborhood. It was opened in 1954 by María Cortés Heredia (La Canastera, 'the basket maker') and her husband, José Carmona. In 2010 a statue of María la Canastera was placed in a center boulevard of the city. Some years before a square of the Sacromonte also received the name of Plaza de María la Canastera.

Nowadays, this zambra keeps working under the management of the descendants of María and it is also publicized as a expositions place. Anthony Quinn, Ingrid Bergman, Claudia Cardinale, Imperator of Argentina, and the Kings of Spain, Belgium and Jordania are remembered among others famous visitors who visited the cave.

Zambra María la Canastera. Source: <http://www.marialacanastera.com/>

Cueva la Rocío – Zambra Gitana

web page: <http://cuevalarocio.es/>

This Zambra opened in 1952 by Rocío Fernández and Andrés Maya. Today their descendants manage it and it is still used as a show-place and restaurant. Ava Gardner, Juan Carlos II the King and the Queen Sofia, Bill Clinton and, recently, Michelle Obama are some of its popular visitors.

Museo de la Zambra Cueva del Curro

This zambra museum is related with the figure of Curro Albaicín, a popular artist (reciter, dancer, singer, choreographer, writer, etc.) native of the Sacromonte, that has been depicted as one of the persons who most has contributed to the safeguard of the zambras and the Sacromonte's culture after the torrential rains that forced the major part of the Gitanos families to move out from the neighborhood (Cabrero Palomares, 2009). He wrote several works on the Sacromonte and the Zambra (Albaicín, 1991; 2011), that describe as a real local industry, that contributed not only to the development of musicians, but also to more professionals in the fields of the fashion, hairdressing, handicraft, among others.

Currently, this cave only occasionally offers shows. The intention of its owner is to improve its function as expositions place and progressively convert it in a documentation center on the history of the Sacromonte (see Machin-Autenrieth, 2013).

Debates on authenticity

The museums and zambras that briefly described above are not the only places and structures for tourists in the Sacromonte neighborhood. There are many more caves with the same functions: Los Tarantos, La Venta del Gallo, La Bulería, La Faraona, and so on. This abundance of leisure venues, visited especially by tourists and located in a relatively reduced area (in the Sacromonte there are less than 500 officially registered inhabitants) has generated debates on their authenticity among local and other authors. Juan Bustos, for example, an official chronicler of the city, described the Sacromonte as a "picturesque and exotic theater" only directed to the touristic market (2001: 89).

We do not have space here to discuss the notion of 'authenticity', but it is important to note that most of the critiques proceed from the literary review and the journalistic opinion. Ethnographic works and anthropological analysis might positively complexify the debate.

References

- Albaicín, Curro (1991) *Cancionero del Sacromonte*. Granada: Ayuntamiento de Granada y Junta de Andalucía
- Albaicín, Curro (2011) *Zambras de Granada y flamencos del Sacromonte. Una historia flamenca en Granada*. Córdoba: Almuzara
- Bustos, Juan (2001) *Viaje a los barrios altos de Granada*. Granada: Albaida
- Cabrero Palomares, Francisco (2009) *Granada en clave de flamenco*. Granada: Tleo
- López López, J.D. & Beluschi Fabeni, G. (2014). La etnicità come richiamo. Immagine turistica e conflitto nelle cuevas del Sacromonte (Granada, Spagna). In M. Giuffrè (Ed.), *Uguali, diversi, normali. Stereotipi, rappresentazioni e contro narrative del mondo rom in Italia, Spagna e Romania*. (pp. 223–253). Roma: Castelvecchi.
- Machin-Autenrieth, Matthew (2013). *Andalucía flamenca: Music, Regionalism and Identity in Southern Spain*. Tesis Doctoral. Cardiff University.

Giuseppe Beluschi Fabeni – Juan de Dios López

Sacromonte múzeumai és cigány flamenco táncai¹

A Sacromonte negyed környéke Granada, az andalúz város idegenforgalmi hívóképeinek egyike. A 19. század utazói, mint a modern turizmus előfutárai a kedvenc célpontok közé sorolták Sacromontét is. Azt mondhatjuk, hogy a tipikus barlang-házak, – az az egzotikum, melyet lakóiknak tulajdonítanak, hiszen a Sacromonte történelmileg a gitano közösség leghíresebb lakóterületévé vált Európa szerte –, és a Zambra, az egyedi flamenco-show – amely feltételezhetően innen származik és egyes történészek és zene-tudósok véleménye szerint morisco² és gitano elemeket tartalmaz – alkotják a környék vonzerejének fő elemeit.

A mai turista élmény az „elképzelt Sacromonte” ilyesféle tárgykörében mozog. Ez egyrészt a múlt rekonstruálásán alapszik, másrészt annak szerves folytatásaként a jelenben létezik.

Sacromonte múltja elsősorban a múzeumokon keresztül érvényesül, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a barlangok egykori mindennapjait és otthoni életvitelét mutassák be. De nem feledhetjük el azt sem, hogy ezekben a múzeumokban a történelmi hűség gyakran elmosódik az identitás reprezentációjával szemben. Szintén ott van ezekben a barlangokban Sacromonte jelene is, de azt tapasztalhatjuk, hogy legfőképpen a művészi flamenco előadás vegyül össze ebben a képben a gitano etnikai kategóriájával és a Sacromonte fizikai lakókörnyezetének sajátosságával, a barlanggal. Ebben a szövegben ezen turisztikai infrastruktúra elemei közül fogunk bemutatni néhányat.

- 1 Nagyon érdekes Giuseppe Beluschi Fabeni és Juan de Dios López López írása abból a szempontból, hogy amikor arra kaptak felkérést, mutassák be a granadai gitano múzeumot, erre a viszonylag tág témára asszociálva, a múzeum kifejezés alatt a gitano kultúra valamiféle szélesebb, nyitottabb, nem annyira a számunkra megszokott tárlókból és tárgyakból álló múzeumában gondolkodva, a kultúra megőrzésének és átadásának terepeként természetes módon sorolják be azokat a bárókat és bemutató helyeket is, amelyek a klasszikus kiállításokhoz hasonlóan a helyi turisztikai attrakciókhoz sorolódnak és részei a kultúra ápolásának, megőrzésének és közvetítésének. Másutt is tapasztalhatunk hasonló jelenséget nyugaton, amikor a közép-kelet európai, kicsit a magas kultúra részeként felfogott museum fogalmunkkal ellentétben Nyugat-Európában, vagy a tengerentúlon gyakran sokkal hétköznapiabb, emberközelebb, de egyúttal személyesebb és interaktívabb anyagokat láthatunk egy-egy kiállítóhelyen. Talán emiatt is fért bele nehezen sokáig a hazai múzeumi koncepcióba olyan népcsoportok szellemi örökségének gyűjtése, mint a cigányság. Giuseppe Beluschi Fabeni, a Granadai Egyetem antropológusa, migrációs szakértője, a Taller ACSA Alkalmazott szociológiai és kulturális antropológiai kutatócsoport alapító tagja és Juan de Dios López López, szintén e kutatócsoport és a Granadai Egyetem Migrációs Intézetének kutatója írásában érezhető ez a kulturális antropológiai háttérrel átitatott attitűd.
- 2 Egykori mór ősök keresztény hitre tért utódai Dél-Spanyolországban.

Museo Etnológico de la Mujer Gitana (A Gitano Nők Ethnológiai Múzeuma)³

A múzeum egy önkormányzati tulajdonban lévő terület több barlangjában helyezkedik el és kezelését az Asociación de Mujeres Gitanas Romi⁴ nevű szervezet végzi. A Museo Etnológico de la Mujer Gitana volt a város első olyan múzeuma, amelyet kizárólag a gitano kultúra és a gitano nő bemutatására hoztak létre. Azonban a gitano téma már a 20. század első felétől kezdve a város több előterjesztésében is megjelent. 1948-ban, a város akkori polgármestere kezdeményezésére szervezték meg az Első gitano kiállítást és vásárt⁵, ahol a legtöbb bemutatott anyag a Sacromonte negyeddel függött össze. A Casa de los Tiros nevű múzeum⁶ Gitano termét, amelyet a helyi történelem és kultúra bemutatására szenteltek, szintén e módon rendezték be.

A Museo de la Mujer Etnológico Gitana 2006-ban alakult azzal a céllal, hogy a nyilvánosság elé tárja a gitano kultúrát és történelmet, különös figyelmet szentelve a gitano nők szerepére.

A múzeum több barlangba lett telepítve, s három tematikus terem köré szerveződik: egyikük a „történelem barlangja”, amely a roma emberek történetét dolgozza fel, a „művészetek és kultúra barlangja” több helyi hangsúlyt képvisel, s ez a barlang több különböző szobával rendelkezik, amelyek a Sacromonte és a flamenco művészet bemutatására szolgálnak, a harmadik pedig a gitano nőt megtestesítő „cigányasszony barlang”.

Museo Cuevas del Sacromonte (Sacromonte Barlangjainak Múzeuma)⁷

Ez a múzeum egy sor barlangot rejt magában, amelyeket 1998-ban adott át Granada város helyhatósága az Asociación Cultural Valparaíso (Valparaíso Kulturális Egyesület) részére, hogy telepítsék ide állandó kiállításukat. Korábban ezek a barlangok házként funkcionáltak, de később lakóik elhagyták őket és elkezdtek lepusztulni. A Museo Cuevas del Sacromonte egy néprajzi és környezetvédelmi múzeum, amely a barlangra, mint annak a történelem során előforduló különféle felhasználási formáira fókuszál: hiszen voltak ezek lakások, munkahelyek, de istállókként is szolgáltak. A múzeumhoz hozzá tartozik egy botanikus, kertészeti és geológiai gyűjteménye is, valamint egy állandó kiállítás a Sacromonte környékén élő flamenco hagyományokról.

3 weboldal: <http://www.mujeresgitanasromi.org/>

4 Gitano cigány nők szövetsége

5 I. Exposición Gitana

6 Museo Casa de los Tiros, Granada történeti múzeuma

7 weboldal: <http://www.sacromontegrnada.com/>

Zambra Museo María la Canastera⁸ (A María la Canastera Zambra⁹ Múzeum)¹⁰

A Zambra María la Canastera, a Sacromonte „sétálóutcáján” található, mely a környék főutcája. A helyet 1954-ben María Cortés Heredia (művésznevén La Canastera – "a kósárfonó") és férje, José Carmona nyitotta meg. 2010-ben a művésznő szobrot kapott a város egyik központi körútján, néhány évvel ezelőtt pedig a Sacromonte városrész egyik terét is róla nevezték el.

Manapság a Zambra múzeum továbbra is María leszármazottainak az irányítása alatt működik, kiállítások helyszínéül szolgál. Anthony Quinn, Ingrid Bergman, Claudia Cardinale, vagy az egykori Argentín császár, Spanyolország, Belgium és Jordánia uralkodói is a barlang híres látogatói közt vannak nyilvántartva.

Cueva la Rocío – Zambra Gitana¹¹

Ezt a Zambra bemutatóhelyet 1952-ben Rocío Fernández és Andrés Maya nyitották meg. Ma leszármazottaik működtetik, és még napjainkban is zambra show-műsorok helyszínéként és étteremként üzemel. Megfordult itt Ava Gardner, II. János Károly király és Zsófia királyné, Bill Clinton és a közelmúltban Michelle Obama is.

Museo de la Zambra Cueva del Curro

Ez Zambra múzeum a népszerű előadóművész (egyben táncos, énekes, koreográfus, író), Curro Albaicín alakjához kapcsolódik, aki itt született a Sacromonte negyedben. Úgy szokták őt emlegetni, mint azt a személyt aki a legtöbbet tette a zambra muzsika és a Sacromonte kulturális örökségének megóvása érdekében azt követően, hogy egy hirtelen áradás elmosta a városrész nagy területeit, az itt élő családok többségét arra kényszerítve, hogy elhagyja a környéket (Cabrero Palomares, 2009). Albaicín számos művet alkotott a Sacromontéről és a Zambra művészetről (Albaicín, 1991; 2011), amelyek úgy írják le ezt, mint egy igazi helyi iparágat, amely nem csak a zenészek fejlődéséhez járul hozzá, de más területeken is húzóerővé válik, pl. a divat, fodrászat, kézműves szakmák terén is ösztönzőleg hat.

Ez a barlang jelenleg csak alkalmanként kínál előadásokat. A tulajdonos szándéka, hogy bővítse a hely funkcióit, s egy kiállítóhely, majd a későbbiekben a városrész történelmének dokumentációs központja működhessen itt (Id. Machin-Autenrieth, 2013).

8 María Cortés Heredia, világszerte ismert cigány táncos, művésznevén María Canastera, Granadában született 1913. február 27-én.

9 Granadai cigányok által előadott helyi flamenco táncstílus, mór hagyományokra is épülő zenei és táncelemekkel

10 weboldal: <http://www.marialacanastera.com/>

11 weboldal: <http://cuevalarocio.es/>

Viták a hitelességről

A múzeumok és a zambra – ahogy azt a fentiekben röviden bemutatuk – nem kizárólagos helyei és idegenforgalmi rendszerei a Sacromonte környékének. Sokkal több hasonló funkciókkal rendelkező barlang található a városrészben: a Los Tarantos, a La Venta del Gallo, a La Bulería, a La Faraona, és így tovább. Ezt a rengeteg szórakozóhelyet főként turisták látogatják és viszonylag szűk körzetben helyezkednek el (az egész Sacromonte negyed hivatalosan nyilvántartott népessége nem éri el az 500 főt). Ugyanakkor a jelenség autenticitását, hitelességét tekintve komoly vitákat generál már régóta a helyi és nem helyi publicisták és szakemberek között. Juan Bustos, Granada város hivatalos történésze például úgy jellemzi a Sacromontét, mint egy „festői és egzotikus színház”, ami kizárólag a turisztikai piac igényeit szolgálja ki (2001: 89). Nincs itt arra hely, hogy megvitassuk a „hitelesség” fogalmát, de azt fontos megjegyeznünk, hogy a kritikák nagy része irodalmi nézőpontból és újságírói véleményekből érkezik. Néprajzi munkákra és antropológiai vizsgálatokra volna szükség ahhoz, hogy összetettségében megértsük és értelmezhessük ezt a vitát.

Irodalomjegyzék

- Albaicín, Curro (1991) *Cancionero del Sacromonte*. Granada: Ayuntamiento de Granada y Junta de Andalucía
- Albaicín, Curro (2011) *Zambras de Granada y flamencos del Sacromonte. Una historia flamenca en Granada*. Córdoba: Almuzara
- Bustos, Juan (2001) *Viaje a los barrios altos de Granada*. Granada: Albaida
- Cabrero Palomares, Francisco (2009) *Granada en clave de flamenco*. Granada: Tleo
- López López, J.D. & Beluschi Fabeni, G. (2014). La etnicità come richiamo. Immagine turistica e conflitto nelle cuevas del Sacromonte (Granada, Spagna). In M. Giuffrè (Ed.), *Uguali, diversi, normali. Stereotipi, rappresentazioni e contro narrative del mondo rom in Italia, Spagna e Romania*. (pp. 223–253). Roma: Castelvechi.
- Machin-Autenrieth, Matthew (2013). *Andalucía flamenca: Music, Regionalism and Identity in Southern Spain*. Tesis Doctoral. Cardiff University.

Fordította: Cserti Csapó Tibor

NAPLÓ

- 181 W. Müller Judit: „A légerek népe – Névtelen romák holokausztja” című konferenciakötet
- 184 Magyarországi cigány/roma gyűjtemények áttekintő táblázata
- 188 Máté Mihályról

W. Müller Judit

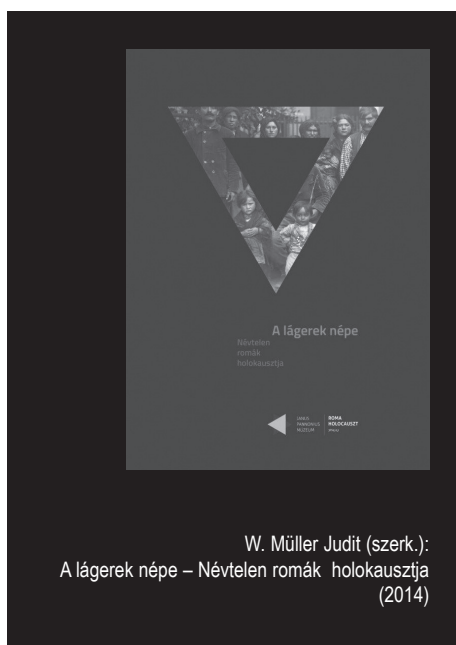
„A lágerek népe – Névtelen romák holokausztja” című konferenciakötet

Nagy ajándék az élettől az, ha az ember hivatásbeli feladatai, lehetőségei, és személyes, családi motivációi találkoznak. Én megkaptam a sorstól ezt az ajándékot: múzeumi munkám során azt az időszakot, azt a fájdalmakkal, történelmi és személyes tragédiákkal fémjelzett vészorszakot kutattam és kutatom, melynek magyarországi német nemzetiségi lévén családom is elszenvédője volt. Kollektív büntetés járt nekik, mert annak a nemzetiségnek a tagjai voltak, melynek nevében oly sok bűnt követtek el a hatalom birtokosai a második világháború során. Kényszermunka, azaz „málenkij robot”, vagyonelkobzás, kitelepítés járt az ártatlanoknak is, csak azért, mert egy adott nemzetséghez tartoztak.

És most úgy hozta a sors, hogy egy másik népcsoport üldöztetésével, az annak szisztematikus, tervszerű megsemmisítésére irányuló szándékokkal, az emberiség ellen elkövetett bűntettek egyik legszörnyűbbikével is közelebbről szembesülök. Annak a népcsoportnak a kálváriájával, akiket azért zártak gettókba, vittek lágerekbe, küldtek gázkamrákba a Harmadik Birodalom nemzetiszocialista vezetői, mert romák voltak.

Roma holokauszt. Sokáig ismeretlen fogalom volt ez számunkra, és ma is csak az elején vagyunk a kutatásoknak. Mint ahogy a „málenkij robotra” elhurcolt sok-százezer fiatal, főleg lány, asszony sokáig még csak nem is beszélhetett szenvedéseiről, az egykori Szovjetunió munkatáboraiiban átélt szörnyűségekről, ugyanúgy az auschwitz-birkenai, a ravensbrücki, bergen-belseni és más koncentrációs táborok barakkjaival, gázkamráival, embertelen „orvosi” kísérleteivel és a többi, a nácik által elkövetett rettenettel sem társítottuk sokáig a roma áldozatokat. A „szerencsés” túlélőknek az útravaló itt is a titoktartás, a megfélemlítés, a „soha, sehol, senkinek” parancs volt.

Tagadhatatlan, hogy főleg az 1990-es évektől végeztek nemzetközi és magyar kutatásokat is a roma holokauszt témájá-

ban, de bizony még nagyon hosszú út vezet el bennünket az ezzel kapcsolatos történelmi tények közelebbi megismeréséhez.

Pécs városa a holokauszt 70. évfordulója kapcsán nagy feladatot vállalt fel: célul tűzte ki ezen űr kitöltésének elősegítését, és pályázatot nyújtott be a Miniszterelnökség Civil Alap – 2014 kiírására, hogy Pécs méltón emlékezhessen meg a roma holokauszt áldozatairól.

Sok tennivaló van még, de az első nagy lépések megtörténtek: „Emlékezzél, ember...” mottóval a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület Pécs városa támogatásával, valamint a Janus Pannonius Múzeum közreműködésével 2014 szeptemberében is megrendezte a „Lágerek népe – Névtelen romák holokausztja” című konferenciát. Az immár 13. alkalommal megrendezett konferencián elhangzott előadások angol, német és romani nyelvű összefoglalókkal együtt olvashatók a Pécs M. J. Város Önkormányzata, valamint a Janus Pannonius Múzeum által kiadott, és Márfi Attila ny. főlevéltáros által szerkesztett kiadványban.

„A roma holokauszt emlékének adózó kiadványt jeles közéleti személyiségek köszöntő beszédei nyitják meg; dr. Páva Zsolt polgármester, Heisler András a Mazsihisz elnöke és dr. Kosztics István a Cigány Közművelődési és Kulturális Egyesület elnöke személyében. A kiadvány összesen 12 írást tartalmaz, amelyek bizonyos időrendi sorrendben tárgyalják a vészkorszak országos és helyi eseményeit. Kardos Ferenc a jeles cigánytörténész hiánypótló tanulmányában hazai és németországi több éves kutatásainak szintézisét adja, s az összes olyan ideológiai és szakmai, módszertani kérdéssel is foglalkozik, amelyek sajátos velejárói a holokauszt kutatásoknak. Ugyanakkor új kutatási eredményeket is közlé tesz, bizonyítva, hogy a hazai roma holokauszt kutatása és értékelése munkássága nélkül elképzelhetetlen. Bana József kiegészíti, sőt megerősíti ezt a szintézist a roma holokauszt Európában lezajlott eseményeit felvázolva, azokat a törvényeket és rendeleteket is ismertetve, amelyek „jogi támpontokat” adtak a későbbi borzalmas események lezajlásához. Mindkét írás eddig nem ismert adatokat és összefüggéseket is közöl realisabb számadatokat felsorakoztatva. Az országos és helyi eseményeket több szerző kiértelt tanulmánya ismerteti: A baranyai roma holokauszt részletes és teljes feltárását Radnóti Ilona azóta elhunyt muzeológus posztumusz írásából ismerhetjük meg. Ehhez kapcsolódva a baranyai kisebbségek és a cigánytörténeti kutatások fontosabb állomásait és a roma holokauszt kutatásának problémakörét Márfi Attila esszéje vázolja fel. A szomszédos Somogy megye cigányüldözéseit, a csendőrrazziákat Csóti Csaba tanulmánya ismereti, hiteles levéltári forrásokra hagyatkozva. Harmat József a Várpalota melletti Grábertónál lezajlott tömegmészárlás eddig nem ismert történéseit teszi közzé, több éve zajló kutatási eredményeit összegezve. A jeles baranyai cigányköltő Kovács Hontalan József esszéje a láthatatlan tömegsírokról közöl szívbemarkoló részleteket. Fontosnak tartottuk ezt a szintű megközelítést megjeleníteni Márkus Sándor megszólaltatásával is, aki az első generációs zsidó holokauszt leszármazottját képviselve rögzítette belső vívódásait. S ehhez a körhöz tartozik Kardos Ferenc másik írása, amelyben a cigányfestő Ferkovics József munkásságával ismerteti meg az olvasót, aki a roma holokauszt rettenetes eseményeit örökölte meg alkotásaiban. Nem utolsó sorban természetesen, de itt kell megemlítenünk Romani Rose elnök urat, aki nemzetközi hírű, a szintik¹ és romák történetével és a polgárjogi értékrendek érvényesítésével foglalkozó közéletű személyiség. Az általa

1 Németországban nagy létszámú roma népcsoport

vezetett – Heidelbergben működő – Szinti és Roma Dokumentációs és Kulturális Központtól számos segítséget kaptunk. Az intézet történetét és működésének főbb eredményeit helyettese, Dr. Silvio Peritore úr ismerteti. A köszöntőket, a bevezetőt, valamint minden egyes tanulmány rövid összegzését (rezümé) angol, német és romani nyelven is elérhetővé tettük, a nemzetközi érdeklődést szolgálva. A kiadványt végül úgynevezett Képgaléria zárja, amely az itt olvasható írásokat kiválóan szemlélteti és kiegészíti, eddig még nem publikált dokumentumokkal és fényképekkel. Ebben a szerkezeti egységben cigányfestők alkotásai is láthatók, ezek az alkotások már több kiállításon szerepeltek.”²

Ezek a festmények most végleges helyet kapnak egy új, a roma holokausztnak emléket állító állandó kiállításban. A szakmai megnyitó megvalósulásával látogatható már – jelenleg előzetes egyeztetés alapján, de rövidesen a nagyközönség előtt is megnyitva – a Janus Pannonius Múzeum új állandó kiállítása „Parajmos – Roma holokauszt” címmel (Pécs, Vasváry-ház, Király u. 19.).

A múzeumoknak nemcsak feladatuk, hanem küldetésük, missziójuk is van, amelyben kiemelkedő jelentőségű a kollektív emlékezet ébrentartása, megőrzése, ápolása. A bemutatott kiadvány és a roma holokausztnak emléket állító pécsi kiállítás is mutatja, hogy a Janus Pannonius Múzeum komolyan veszi ezt a küldetést.

Mindez természetesen közös munka gyümölcse, és széles összefogás, előzetes tudományos kutatások nélkül nem valósulhatott volna meg. Pécs M. J. Város Önkormányzata, a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, a heidelbergi Németországi Szintik és Romák Dokumentációs- és Kultúrközpontja és valamennyi szerző, munkatárs, fordító, támogató feladatvállalása hozzájárult a konferenciakötet megvalósulásához.

Megtiszteltetés, hogy a koordinálás feladata a Janus Pannonius Múzeumnak jutott, melyet büszkén felvállalt és felvállal minden áldozat és üldözött nevében, függetlenül annak vallásától, bőrszínétől, nemzetiségi vagy etnikai hovatartozásától.

2 A lágerek népe – Névtelen romák holokausztja c. konferenciakötet, részlet Márfi Attila szerkesztő bevezetőjéből, 38-39. old ; Pécs, 2014

Magyarországi cigány/roma gyűjtemények áttekintése

Összeállította Nagy Pál és Szuhay Péter

Muzeális jellegű közgyűjtemények

Országos

Néprajzi Múzeum (képzőművészeti és tárgyi gyűjtemény, dokumentumok)
Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus (képzőművészet)

Regionális/helyi

Nyíregyháza – Sóstói Szabadtéri Múzeum (cigány épületek és berendezésük)
Gyula – Erkel Ferenc Múzeum (Erdős Kamill hagyaték, Bencsik János gyűjtései, terepdokumentációi fotókkal)
Salgótarján (Dornyay Béla Múzeum – képzőművészet – Balázs János)
Naiv Művészeti Múzeum – Kecskemét (képzőművészet)

Kisebbségi/nemzetiségi önkormányzati gyűjtemények

FROKK (képzőművészet)
Rácz Aladár Közösségi Ház Erdős Kamill Múzeuma (képzőművészet)
Roma Parlament (képzőművészet)
Nagykanizsa (városi könyvtár roma közgyűjteménye)
Újpesti helytörténeti gyűjtemény (fotók, interjúk, Rácz Gyöngyi iratai)

Alapítványi gyűjtemények

Igazgyöngy Alapítvány – Berettyóújfalu (gyermek képzőművészet – felnőtt iparművészet)
Bódvalenke – Freskófalú (köztéri festmények)
Roma Galéria – Vári Zsolt és barátai – virtuális képzőművészeti gyűjtemény
Múlt kutató kör – Gilvánfa (családfa, fotó és helytörténet)

Tájházak

Hodász
Elek

Muzeális jellegű magángyűjtemények

KuglerArt Szalongaléria – Budapest (képzőművészet)
Jankovics Beáta – Zalakoppány (képzőművészet)

Horn Péter (Balázs János gyűjtemény)

Bathó Tibor – Szolnok (Oláh Jolán, Balázs János és más kisebb gyűjteményei)

Fotógyűjtemények

MTI (sajtó fotó) archívuma

Molnár István Gábor újpesti privát fotó-gyűjteménye

Simonovits elvtárs Szabolcs Szatmár megye Tanácsa albuma

OSA, Schiffer hagyaték és az általuk támogatott kutatások dokumentációja

Dokuart, Verzió filmfesztiválok dokumentációja

Roma intézmények gyűjteményei

Roma Sajtó Központ (archívum, sajtófigyelő)

Rádió C (teljes műsortár, zenei gyűjtemény)

A roma kultúrát és művészetet bemutató kiállítások dokumentációi

Paradise Lost – velencei biennálé

G8 (Galéria 8)

Rom Som fesztiválok dokumentációi

Magyarországi cigány autodidakta művészek országos tárlatai (1979, 1989, 2000)

A Néprajzi Múzeum kiállításai

A Páva utcai holokauszt állandó kiállítás és időszakos kiállítások dokumentációi

Folklór gyűjtemények

Bari Károly folklórgyűjteménye

Kovalcsik Katalin hagyatéka

Mesegyűjtemények

Cigány táncgyűjtemény (Martin György)

Jogi gyűjtemények, dokumentációk

- Jogvédelem

EERC, CFCF, TASZ, Helsinki Bizottság

- Jogszolgáltatás történeti forrásai (rendeletek)

- Politikai intézményesülés, roma politika (romák politizálása) intézményesülése, annak dokumentációi¹

¹ Lásd Dobos Balázs írását a lapban!

Irat és hagyaték „gyűjtemények”

Herrmann Antal hagyaték – Szeged JATE Könyvtár
 Gémes Balázs (CNTE) gyűjtemény – Gödöllő, Szent István Egyetem
 Máté Mihály gyűjteménye – Dombóvár
 Bódi Zsuzsanna gyűjteménye – Pécs, Romológia Tanszék
 Mészáros György hagyatéka – CNTE, özvegye (Eger, Kerecsend)
 Csenki testvérek hagyatéka, Püspökladány

Levéltári forrásfeltárás, iratok gyűjteménye és forráskiadás

Nagy Pál „magán” gyűjteménye forráskiadásai – Miskolc, Gödöllő
 Tóth Péter „magán” gyűjteménye és forráskiadásai – Miskolc
 Egyéb forráskiadás (Zala és Békés megye, stb)

Kutatóhelyeken keletkezett kutatási anyagok

Kemény István szociológiai cigányvizsgálatai (1971, 1993/4, 2003/4)
 Oktatókutatató Intézet (A cigány gyerekek iskolai szegregációja)
 RKK Aprófalvas kutatási anyaga
 Szociológiai Intézet kutatásai
 Kisebbségkutatató Intézet kutatásai
 Zenetudományi Intézet kutatási anyagai (zene és tánc folklór)
 Egyetemi Tanszékek kutatásai

Egyházi dokumentációk, pasztoráció és missziós tevékenység

(pasztorációs, missziós referensek: Juhász Éva, Landauer Attila, Bakay Péter, stb)

- missziós irodák, hivatalok
- CIMOK (pünkösdisták, Békés)

Folyóiratok és periodikák „gyűjteményei”

Cigány Néprajzi Tanulmányok
 Beszélő: Roma Dosszié
 Régió
 Kisebbségkutatás

Roma kisebbségi médiumok

Roma magazin műsorok

Cigány félóra (Magyar Rádió)

Jelenlét (Magyar Rádió)

Patrin Magazin (MTV)

Három szólamban (Nemzetiségi Rádió)

Roma lapok

Romano Nyevepe

Amaro Drom

Phralipe

Cigányfűró

Kethano Drom

Világunk

Lungo Drom

Glinda

Európai Út

Roma internetes portálok archívumai

RomNet

C-Press

Sosinet

Amaro Drom

Egyéb internetes felületek

www.epa.hu, www.academia.edu, www.arcanum.hu

Máté Mihály

1954. 07. 24-én született egy Dombóvártól északra lévő faluban, Kocsolán. Itt is nőtt fel, szülei tanítók voltak. Máté Mihály a családban soha nem hallott cigányozást, gyermekkorában a világ legtermészetesebb dolgának tartotta, hogy együtt játszik a cigány gyerekekkel. Élete első és utolsó nyaklevesét akkor kapta az apjától, amikor a körmenet láttán gúnyos megjegyzéseket tett a katolikusokra. „Mindenki hitét tisztelni kell” – mondta az apja. Pedig a legkevésbé sem volt vallásos. (Czene, 2006) Felnőve előbb a szülőfalujában, Kocsolán matematika-kémia szakos tanárként dolgozott, majd 1981-től belépett a rendőrség állományába, s rendőrként tevékenykedett Dombóváron. Máté Mihály, ahogy később a vele készült kevés interjú egyikében fogalmazott, nem akarván szépitgetni a valóságot: pályaválasztásában az is erősen szerepet játszott, hogy egy rendőr majdnem háromszor annyit keresett, mint egy falusi tanító. Nyomozó lett tehát Dombóváron. „Akkoriban a helyi kapitányságon – és alighanem országszerte – az volt a szokás, hogy amikor előállítottak egy cigány embert, rögtön lekeverték neki három pofont, és csak utána kezdődött a kihallgatás.” Máté Mihálynak ez nagyon nem tetszett. Kollégái először „cigánybérencnek” nevezték, majd ráosztották az összes olyan ügyet, amelyben akár gyanúsítottként, akár sértettként cigányok is érintve voltak.

Ezt azonban egyáltalán nem bánta. „Azok, akik ellenséggként tekintenek a cigányokra, nem is sejtik, hogy mennyi szeretetet és tiszteletet kaphat tőlük az ember” – osztotta meg élményeit Máté Mihály a fent hivatkozott interjújában. (Czene, 2006) Legtöbb vesződsége nem a cigányokkal, hanem saját munkatársaival akadt: „Ha valamelyik rendőrrel megtudtam, hogy disznóságot csinált, nem jelentettem fel sehol. De attól fogva nem szóltam hozzá.” – vallott mindennapi munkája küzdelmeiről.

Az 1980-as évek elejétől került kapcsolatba először a Dombóváron élő, majd rajtuk keresztül a kaposvári, budapesti és oroszlányi colári közösségekkel.

Ekkor kezdi meg pályafutásának egyik legjelentősebb tevékenységét, elkezd gyűjteni a cigányokról megjelenő publikációkat. Minden írásos anyagot igyekezett összeszedni, s eredeti, vagy másolt formában gyűjteményébe rendszerezni, ami a magyarországi cigánysággal kapcsolatosan Magyarországon megjelent – a nagy szakirodalmi összefoglaló művektől kezdve a kutatási beszámolókon, s ezek publikált közleményein át a napilapok újságcikkeiig terjedően. Anyagát katalogizálta, az összes tételt számítógépre vitte, s ezáltal egy jól rendszerezett, témakörönként, szerzőnként, vagy évenként is jól visszakereshető adatbázist hozott létre. E gyűjtőmunkát nem csak saját öröme végezte Máté Mihály, de annak hasznaképpen több publikációban, kiadványban törekedett egyes szegmenseit szakirodalmi bibliográfi-

ák formájában a nagyközönség elé tární, hogy így közreadva most már az olvasó, kutató is tudja, az egyes témákban hol, milyen írások érhetők el. (Cserti, 2006) Ennek a szándéknak az eredményeként jelent meg a PTE BTK Romológia Tanszékén 2003-ban a tanszék Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok című sorozatának 11. köteteként a *Tematikus bibliográfiák I. – Cigány tanulók oktatása, nevelése*, valamint 2006-ban a GS 17. köteteként a *Tematikus bibliográfiák II. – Cigány foglalkozások, cigány mester-ségek* című bibliográfiai gyűjtések a szerző kommentárjaival és szakmai tanulmányaival kiegészítve.

Egyedülálló anyagot gyűjtött össze a colárikkal kapcsolatban: egy új forráscsoport, a hálalókönyvek felfedezése és kiaknázása is a nevéhez fűződik.

2000-ben beiratkozott a PTE BTK akkor induló romológus szakára, s így az országban az első évfolyammal együtt szerzett romológus bölcsész diplomát 2003-ban¹. Huszonöt év után eleget tett a szolgálatból, és amint megtehetette, leszerelt. Tudományos érdeklődésének különbsége, a cigányokkal szembeni humánus attitűdje és elkötelezettsége, s a rendőrségi munka kritikus bírálata miatt feletteseivel, kollégáival sokszorosan összekülönbözve – idő előtti nyugdíjazását kérte. Később, már ötvenegynéhány éves fejjel a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Interdiszciplináris Doktori Iskolájában, a Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program keretében folytatott tanulmányokat.

Különösen a dombóvári „oláhcigányok” egy csoportjához, a hálaló szőnyeg- és textilkereskedő „colárikhoz” fűzte bensőséges barátság. Doktori disszertációjának témája – nem véletlenül – e csoport története, rokonsági viszonyai, életmódja volt, általában a hálalókereskedés tágabb kontextusába ágyazva.² Tudományos munkásságának kisebb szeletét tette ki a publikálás, néhány fontosabb tanulmánya azonban a colári közösség tudományos feltárásához köthető.³

A rendőri múltjától továbbra sem szakadt el, a rendőrök cigányellenes nézetei, attitűdjei izgatták, s ez ellen szeretett volna minél többet tenni. A sajtó elé állt a rendőrségen belüli gyűlöletbeszédet elítélő és bemutató megnyilatkozásaival.

A rendőrség egyik belső használatú honlapján sorra megjelenő, a cigányokat becsmérlő szégyenteljes hozzászólásokra egy CD-n kiadott gyűjteménnyel hívta fel a figyelmet, egy cigány származású aktív rendőrrel közösen. Több támadást is kapott ezután, hogy a cigányellenes véleményeket csokorba gyűjtő CD kiadása árt a rendőrség hírnevének. Máté Mihály úgy gondolta, összehasonlíthatatlanul többet ártanak azok, akik rendőrként ilyen nézeteket vallanak. A figyelemfelhívás mindenesetre tökéletesen sikerült, az országos rendőrfőkapitány felfüggesztette a honlap működését, és belső vizsgálatot rendelt el. Ennek ellenére nem érezte lezártak a helyzetet, jól látta, hogy a cigányellenesség újra és újra erőre kap. Bírálta az állományba kerülést megelőző alkalmassági vizsgálatot, ami elvileg arra volna jó, hogy segítségével ki lehessen szűnni a rendőri pályára nem alkalmas egyéneket, például a rasszista, előítéletekkel terhelt

1 Szakdolgozatát *A cigány tanulók oktatása-nevelése témakörében megjelent írások bibliográfiája CD lemezre feldolgozva* címmel védte meg.

2 Gyászír – Máté Mihály. szerző: PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2013. szeptember 02. <http://www.btk.pte.hu/hirek/1320>

3 Máté Mihály: Abroszárusok. A colári cigányokról – Magyarország legkisebb cigány csoportjáról. Beszélő Online. 2009. október, 14. évfolyam, 10. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/abroszarusok>

embereket. De Máté Mihály e tekintetben is szkeptikus volt. Szerinte a rendőrségi pszichológiai teszteknek nincs sok értelmük: „Dombon ülő vadászkutya legyek, ha ezeket valaki becsülettel kiértékeli.” – mondta nyíltan vállalva véleményét. (Czene, 2006)

A cigány nyelv népszerűsítéséért is sokat tett, a világhírű USBORNE Kiadó színes, szórakoztató képekkel illusztrált szótárai sorában. A kezdők cigány nyelvkönyve, s a könyv végén a rövid nyelvtani összefoglaló, ragozási táblázatok, s a magyar-cigány szójegyzék Máté Mihály közreműködésével jelenhetett meg.

Rövid, de súlyos betegség után távozott Máté Mihály 2013. augusztus 28-án. Kitűzött célja, amire az életét feltette, részben valósulhatott csak meg. Doktori fokozatszerzése során túljutott disszertációja műhelyvitáján, de néhány hónapra a nyilvános védéstől, a gégerák közbe szólt. Életműve torzó maradt. Gyűjteményének sorsa még nem rendeződött megnyugtatóan. Jelentőségét érzékelteti, hogy több kutatóhely, szervezet is érdeklődött az anyag iránt, s szeretne volna azt saját gyűjteményének kereteibe integrálni. A hagyatéki eljárás után az örökösök még nem döntöttek annak sorsa felől, az egyik legteljesebb forrásgyűjtemény a cigányságról megjelent nyomtatott anyagokról így jelenleg dobozokban várja sorsát.

S végül egy lelkes forráskutatónak, a forrásokat bibliográfiai rendezettségükben értelmezni tudó szakembernek tartozunk annyival, hogy ezúttal az ő műveiről készüljön bibliográfiai lista:

- Máté Mihály: Házalókereskedő cigányok. Colárik a Dél-Dunántúlon. In: Távolodó világaink. Cigány Néprajzi Tanulmányok 16., Magyar Néprajzi Társaság, 2013.
- Helen Davies – Máté Mihály: Kezdők cigány nyelvkönyve. Holnap Kiadó, 2013.
- Máté Mihály: Igazoló jegy Rostás Lajos részére. Barátság, 2013. (20. évf.) 4. sz. 7584.
- Máté Mihály: A festett kocsi.* Barátság, 2012. (19. évf.) 3. sz. 7156.
- Máté Mihály: Abroszárusok – A colári cigányokról, Magyarország legkisebb cigány-csoportjáról. Beszélő, 2009. (14. évf.) 10. sz. 50-61.
- Máté Mihály: Rostás Rupi, a colári obsitos. Barátság, 2009. (16. évf.) 6. sz. 6263.
- Máté Mihály: Cigányellenesség a rendőrök között. Rendészeti szemle (2006-2010), 2006. (54. évf.) 11. sz. 86-93.
- Máté Mihály: Tematikus bibliográfiák II. Cigány foglalkozások, cigány mesterségek. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 17. PTE BTK Romológia és Nevelés-szociológia Tanszék, Pécs, 2006.
- Máté Mihály: Than tela o kham (Hely a Nap alatt) – Egy régi könyv a cigány holokausztról. Barátság, 2005. (12. évf.) 4. sz. 4731-4732.
- Máté Mihály: K. M. házalókönyve. Közös Út, 2004. 12. évf. 3. sz. 58-59.
- Máté Mihály: Póczik Szilveszter: Cigány integrációs problémák. Belügyi szemle, 2004. (52. évf.) 9. sz. 217-223.
- Máté Mihály: Kirekesztettek. Belügyi szemle, 2004. (52. évf.) 2-3. sz. 177-183.
- Máté Mihály: Eltűnő foglalkozások a szinto cigányoknál. Ethnographia, 2003. (114. évf.) 1-2. sz. 117-124.
- Máté Mihály: *Tematikus bibliográfiák I. – Cigány tanulók oktatása, nevelése.* Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 11. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs, 2003.
- Máté Mihály: Cigányok és rendőrök. Belügyi szemle, 2002. (50. évf.) 10. sz. 132-138.
- Máté Mihály: A poszotyí. Ethnographia, 2001. (112. évf.) 1-2. sz. 181-190.

Cserti Csapó Tibor, 2014.